

VASI SZEMLE | 2023. 77. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

A folyóirat a Nemzeti
Kulturális Alap támogatásával
jelenik meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

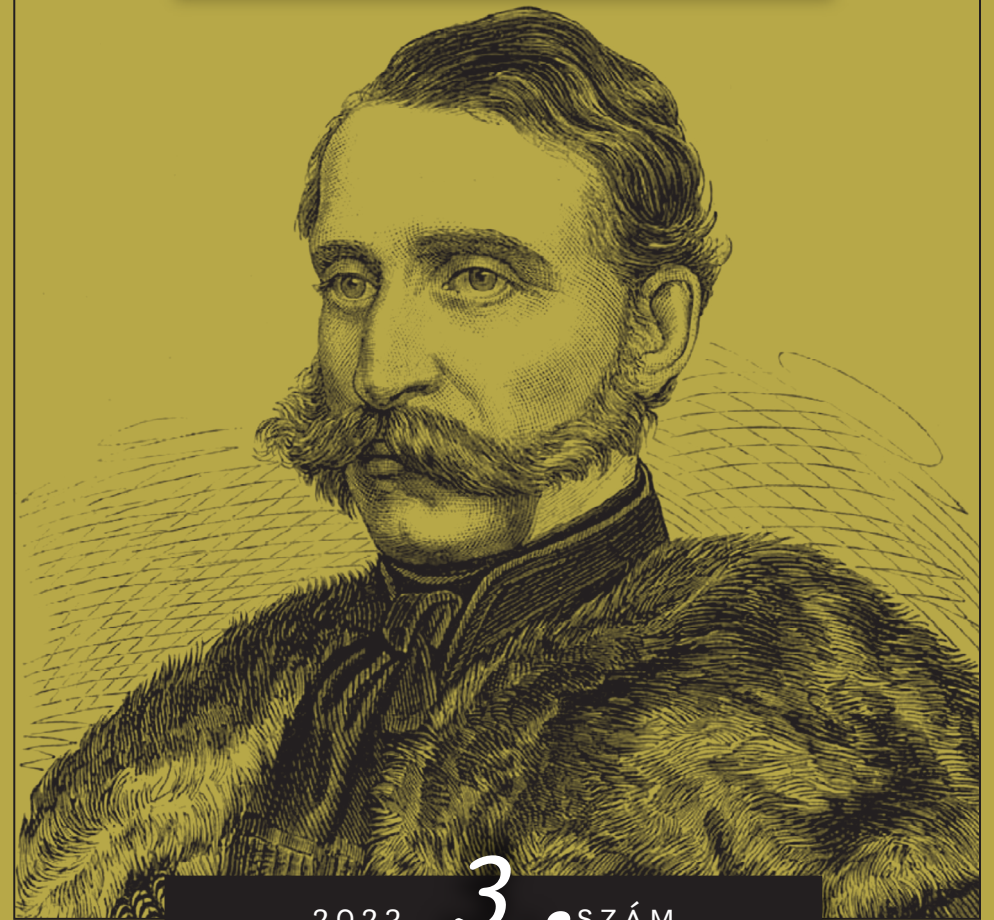

Ára: 750 Ft

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

2023. 3. SZÁM

VASI SZEMLE | 2023. 3. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Csaplóros Andrea

Grófik Imre

Majthényi László

Németh Sándor

Vig Károly

KIADJA:

Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:

Csaplóros Andrea

múzeumigazgat

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.

telefon: +36 20 241 2314

e-mail: vasiszemle@savariamuseum.hu

TERJESZTI: a szerkesztőség

egy szám ára 750 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világhálón: www.vasiszemle.hu

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Geosits Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:

Bakos Gábor

NYOMDAI MUNKÁK:

Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89-1771 HU-ISSN 0505-0332

ÉVFORDULÓ**140 • FESTETICS GYÖRGY HALÁLÁNAK 140. ÉVFORDULÓJA***Festetics-konferencia Páskomolnáriban**Előszó (MAJTHÉNYI LÁSZLÓ) 265**KUGLICS GÁBOR: Festetics György és családja mint molnári lakosok.. 266**KATONA ATTILA: A reprezentáció minisztere.**Festetics György gróf mint az Andrássy-kormány királyi szemlye kárpóli miniszter. 275**INZSÖL RICHÁRD: Festetics (II.) György, a kegyesr..... 292***A MÚLTNAK KÚTJA***SÁGI FERENC: Csepreg feldlása 1621-ben..... 302**NAGY MIKLÓS: „Isten dicsőségére és a szerváriak testi-lelki javára”**A Szervári Császári és Királyi Fehérvári Alapítványi Rémai Katolikus Fő**Népiszke alapítása..... 328***MŰHELY***CZITA VIRÁG: Az éjféli folyóirat létrejöttének koncepciói..... 339**CSISZÁR ZOLTÁN: A történelmi Kemenes-vidék magyar települései**Az Alsó-Kemeneshét történeti-etimológiai szótára. 2. rész..... 351**BALLÓ LÁSZLÓ: A barokk magyarul..... 359***KÖNYVSZEMLE***FEISZT GYÖRGY: Mesélő hűzak Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely,**2023. 312 p. (Bakos Gábor..... 380**KULCSÁR LÁSZLÓ – MESTERHÁZY ATTILA – KESZEI BALÁZS – KIRÁLY GERGELY –**BALOGH LAJOS: Vas megye védett növénye Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely–**Sárvár, 2022. 565 p. (Vig Károly..... 381**GIBBA EDIT: Csak alkutörvény vagy földosztás vármegye és Burgenland 1920–1940.**Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2020. 399 p. (Kuglics Gábor..... 383***INHALT***Német nyelv? összefoglaló Ford. Bariska István..... 386***CONTENT***Angol nyelv? összefoglaló Ford. Biró Zsolt..... 389**SZERZŐINK 392***BORÍTÓ***Első borító: Festetics György portréja (Vasárnapi Ujság, 1865. november 12. 573. p.)**Híts borító: A kormány eskütele Budán (Vasárnapi Ujság, 1867. április 14. 177. p.)*

VAST SZEMLE

2023. 77. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Festetics-konferencia Püspökmolnáriban

ELŐSZÓ

Ha egy művelt magyar ember a Festetics család nevét hallja, bizonyára Festetics György, Keszthely és a Georgikon jut eszébe. Talán kevesek még azt is tudni vélik, hogy a család egyik sarja, Tasziló, egyedülálló módon a magyar arisztokraták közül hercegi rangot kapott. Azt viszont még kevesebben ismerik, hogy a család miként kötődött a 19–20. században Vas vármegyéhez. Nos, ebben kiemelt szerep jutott Kuglics Gábor történésznek, aki büszke lokálpatriótaként évtizedes munkájának eredményeképp tárta fel Püspökmolnári múltját és a Festetics család kapcsolódási pontjait. Eredményeit részben helytörténeti blogján, részben a Vasi Szemle hasábjain osztotta meg. Példaértékű serénykedésének köszönhető, hogy – az Emberi Erőforrások Minisztériuma és Püspökmolnári Község Önkormányzatának anyagi áldozatvállalásával – rendbe hozták (II.) György sírját a falu temetőjében az egykori miniszter, koronaőr halálának 140. évfordulóján. Kuglics Gábor lelkesedésének hála, 2023. április 22-én egy tudományos tanácskozáson ismerhette meg a szépszájú jelenlévő a kiegyezés korszakát, azon belül Festetics György politikai pályáját, valamint karitatív tevékenységének egy szeletét. Izgalmas kép kerekedett ki nemcsak a település és a gróf kapcsolatáról, hanem a magyar érzelmű arisztokrácia politikai kultúrájáról is. Számptalan érdekes megállapítás született, ami még a korszakban járatos érdeklődők számára is sok újdonságot tartogatott. Bár tisztában vagyunk azzal, hogy

akad még terület, ami új kutatók után kiált. Elsősorban a család gazdálkodásának az ügye, e téren végrehajtott reformjaikkal: hogyan sikerült (újra) nyereséges, korszerű agrárgazdaságot teremteniük? Mi volt ebben az általuk pénzügyileg támogatott tudásintézménynek, a Georgikonnak a szerepe? Vagy a másik, talán még érdekesebb és ilyen összefüggésben ritkán vizsgált terület: a mecenatúrájuk. Általában a magyar arisztokrácia, és ezen belül a Vas vármegyéhez kötődő arisztokrácia tettei, részletek, „morszák” minden írásban olvashatók, de biztosan nem véletlenül emlegették (II.) György nekrológiájában sokoldalú, hol nemzeti, hol humanisztikus, hol egyházi, hol lokális szempontokat előtérbe helyező magatartását. Nem lenne célszerűtlen a szétterült puzzlelapocskákat összerakni, amivel árnyaltabb kép alakulna ki a korabeli magyar arisztokráciáról is.

Összességében elmondhatjuk: a tanulmányok jó alapot adnak nemcsak ezen kérdések végiggondolására, hanem Festetics (II.) György biográfiájának elkészítésére is. A most közölt tanulmányok a konferencián elhangzott előadások írott változatai.

Addig is példaként szolgál más települések számára a Festetics család története, s így sokban hozzájárulhat egy olyan identitás kialakításához, amely saját múltjával, annak hálózati kapcsolataival is tisztában van.

Majthényi László

KUGLICS GÁBOR

Festetics György és családja mint molnári lakosok

Még a 2010-es évek első felében megkerdeztem Püspökmolnári akkori legöregebb lakóját, Varga Istvánt (1920–2018), aki tősgyökeres helybeli lakos volt, hogy emlékszik-e az 1927-ben lebontott egykori molnári kastélyra. Emlékezett rá, egyúttal azt is elmondta, hogy amikor a gróf a kastélyban tartózkodott, akkor a tetejére felhúzták a magyar zászlót. Nos, Pista bácsi természetesen nem Festetics Györgyre gondolt, hiszen ő az 1920-as években már régóta nem élt. A lebontás előtti utolsó pár évben – egy újsághír szerint¹ – gróf Széchenyi Jenő volt a kastély birtokosa, de egyrészt Pista bácsi találkozhatott olyan személlyel, aki mesélt neki a Festetics György-korabeli időkről, másrészt pedig joggal feltételezhetjük, hogy amikor egy magyar miniszter – Festetics György – a kastélyban tartózkodott, akkor ugyancsak felhúzták az épület tetejére a magyar lobogót.

E rövid, személyes bevezető után térjünk rá írásom témájára, tolnai gróf Festetics (II.) Györgynek és családjának a viszonyára (egyik) lakóhelyével, Molnárral. (1907-től: Rábamolnári; 1949-től, a [Rába]Szenttamásból és [Rába]Püspökiből álló Püspöktamásival való egyesülés után: Püspökmolnári.) Festetics György tágabb értelemben vett családjába a felmenőit is beleérthetjük, ezért röviden apai nagyanyja családjára, a Molnáriban élt Sallérokra is kitérek.

A „jakabházi” nemesi előnevet viselő Sallér család Mária Terézia adománya révén került Molnáriba. A királynő az 1789-es másolatban fennmaradt, 1744. március 9-én

kelt adománylevelében² jakabházi Sallér Istvánnak (meghalt: 1762) azt a molnári birtokrészt, amelyet ő – az itt birtokos Nádasdy család ezen ágának örökösével, Klárával kötött házasság révén – használt. A házaspár még ebben az évben elkezdte felépíteni emeletes kastélyát a birtokon. A Sallér család tagjai már a 16. század óta a Batthyány-család familiárisai, szolgálóemberei voltak, így Batthyány Lajos nádorrá választását (1751) követően Sallér Istvánra is nagy előrelépési lehetőség várt: a Királyi Kúriára került, alnádor (vicepalatinus) lett. Ez a cím szerepel az általa építtetett családi sírbolt zárókövén, a Molnárral szomszédos Szenttamás község katolikus templomában (ma ez Püspökmolnári középső része). Fiuk, István (1726–1789) szolgabíróként szerepel a forrásokban, akinek a Motesiczky Judittal kötött házasságából született Sallér Judit (1766–1829), a család utolsó tagja.³ 1793-ban készült, az ükszülőkig visszanyúló díszes családfája megtalálható Budapesten az Országos Levéltárban.⁴

Sallér Judit két év ismerkedés, udvarlás, családi egyeztetések után 1783 tavaszán ment hozzá tolnai gróf Festetics (I.) Györgyhez, aki akkor még katonáskodott. (Az ő testvére volt Festetics Julianna, aki a Nemzeti Múzeumot és az Országos Széchényi Könyvtárát megalapító gróf Széchényi Ferenchez ment

1 Egy Festetic-birtok eladása. = Délmagyarország, 1925. szept. 17. 7. p.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) E 156. U. et C. F 159. No. 23. 157–160. p.

3 A jakabházi Sallér család leszármazási tábláját közli Szuha Márton: Vasvármegye nemes családjai. Bp., 1998. 127–129. p.

4 MNL OL P 235. Festetics-levéltár Gersei Pethő család iratai 141. kötet 314–315. p.

feleségül, házasságukból született Széchenyi István. I. György gróf tehát a „legnagyobb magyar” nagybátyja volt, akivel így Sallér Judit is rokonságba került.)

Sallér kisasszonyról leendő apósa, Festetics Pál ezt írta a fiának: „Magyarországnak ennél jobb partija nincsen.” Ezzel a mintegy 400 ezer forintra rúgó hozományra célzott, amire a Festeticseknek nagy szükségük volt...⁵ Ennek ellenére feljegyezték róla, hogy „csillogkeresztes hölgy létére faggyúgyertyaöntéssel is foglalkozott, szappant főzött, font s értett a főzés mesterségéhez is, s aki a gazdaasszonykodás terén utasításokkal szolgált Nagyváthy Jánosnak a »Magyar Házi Gazdaasszony« című munkája megírásához».⁶

Sallér Judit többnyire követte katonáskodó férjét annak szolgálati helyére, s csak a várandósságai idején tartózkodott Bécsben vagy valamelyik családi birtokközpontban. Első gyermekük, László 1785-ben született, majd nagyjából kétévente három lány jött a világra: Szidónia, Julianna és Viktória. A házastársak azonban egy idő után annyira eltávolodtak egymástól, hogy Festeticsné elköltözött Keszthelyről, formálisan nem váltak el, de különváltan éltek halálukig.⁷ Sallér Judit (újra) Molnáriban rendezte be birtokközpontját, és a Magyar Országos Levéltárban fellelhető családi levéltár⁸ szerint jól dokumentált gazdálkodást folytatott. 1829-ben bekövetkezett halála után ő is a szenttamási templom Sallér-kriptájában nyert végső nyu-

A Sallér család kriptája a szenttamási templomban (Kuglics Gábor felvétele)

godalmat. (Temetésének rendjét – a fia által készített és szerencsésen fennmaradt utasítások révén – ismerjük.⁹) A püspökmolnári plébánia irattárában található feljegyzések és egy újságcikk szerint Sallér Judit menyee, Festetics László felesége, az 1856-ban elhunyt Hohenzollern-Hechingeni Josephine (1790–1856) német hercegnő, csillagkeresztes és palotahölgy is ebben a kriptában nyugszik.¹⁰

Itt már eljutunk „történetünk főhőiséhez”, aki a keresztségben ugyanúgy a György nevet

5 Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. Bp., 1928.

6 Cs. A.: Gróf Festetics Györgyné szül.: Jakabházi Sallér Judith. = Keszthelyi Hírlap, 1897. okt. 17. 1. p. Bár a cikk csupán egy tárca, amely a grófné halála után hetven évvel íródott, de nem gondoljuk, hogy a Festetics György érdemeit számon tartó Keszthely újságjában érdemeihez képest túldicsérnék a Festetics Györgytől különvált korábbi feleségét.

7 Kurucz György: Festetics György gróf. = Zalai Múzeum, 9. 1999. 268–269. p.

8 MNL OL Festetics-levéltár P 275.

9 MNL OL P 248. Festetics László iratai, 11. tétel: Utasítások 1819–1845, fol. 6–9. Ismertette: Ugry Bálint: Festetics László utasításai anyja, Sallér Judit temetésének rendjéről. 1829. március 29. és április 3. Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2017. 1. sz. 83–90. p.

10 Tolnai gr. Festetics Josephine... = Budapesti Hírlap (továbbiakban: BH), 1856. márc. 30. 3. p.

kapta, amit a keszthelyi Georgicont megalapító és a Helikon ünnepségeket megszervező híres nagyapja is viselt. Tolnai gróf Festetics (II.) György 1815. április 23-án született Bécsben gróf Festetics László (1785–1846) császári és királyi kamarás és az említett Josephine hercegnő házasságából. Györgynek egy nővére született (Ilona Jozefina Antónia: 1812–1886), valamint egy bátyja (Tasziló: 1813–1883) és egy öccse (Lajos: 1823–1889).

György először jogi tanulmányokat folytatott, majd katonának állt, ahol egészen az alezredesi rendfokozatig jutott. Apja halála (1846) után és a bátyjával történt megegyezést követően 1848-ban leszerelt: bátyja katona maradt, György pedig megkapta a családi birtokok nagy részét (Keszthelyt kivéve), cserébe vállalta a költekező apjuk után maradt 4,6 millió Ft-ra rúgó adósság kifizetését.

1848. április 22-én, Keszthelyen kelt az az irat, amely a Festetics család molnári és szenttamási jövedelmeit foglalja össze, ami a földesúri állapotot tükrözi. Eszerint az alábbi vagyonelemeik és jövedelmeik voltak: Molnáriban:

- földvagyon: 36 egész 610/1000 hold belsőség, 256 egész 867/1000 hold szántóföld, 30 egész 429/1000 hold rét, 251 egész 991/1000 hold erdő, összesen: 575 egész 287/1000 hold föld.
- A 20 hold belső telket, 294 egész 400/1000 hold szántóföldet, 33 egész 341/1000 hold rétet és 78 egész 282/1000 hold erdőt bíró 13 egész 5/8 telkes jobbágytól eddig járt az uradalomnak 1580 egész 7/8 napszám gyalog, 81 egész 3/4 font fonás, 13 egész 5/8 öl fahordás és 19 forint füstpézn ezüstben.
- Kilenced fejében bejött gabona ára 6 évi középátláttal tesz évenként 336 forint 1 krajcárt.
- Öt árendális (azaz: bérbé adott) háztól szolgáltatik: 126 napszám gyalog.

- Vendégfogadótól és mészárszéktől, kovácsműhelytől és -laktól, és úgynevezett gazda- és inas-, jelenleg pedig asztaloslakástól, és az úgynevezett lakatosháztól fizettetik évenként 172 Ft haszonbérleti jövedelem ezüstpénzben.
- Épületek: urasági kastély 2000 akóra való pincével, az udvarán „fiscalaris lakás” 600 akós pincével, ispánlakás vagy majorház, istállók, pajták, magtár, nagy cselédlakás. A kastély és a fiskális lakás mégér 22 ezer Ft-ot ezüstben.

Szenttamáson:

- belsőségvagyon: 116/1000 hold,
- föld és rét, melyek mind Molnáriban adattak ki: 822/1000 hold szántóföld és 11 egész 60/1000 hold rét,
- közös jövedelmeket 250 forintra véve ennek évenként 47 krajcár haszonbérleti jövedelem.

A Molnáriban, Szenttamáson és a szomszédos Hídvégen lévő birtok összesen: 38 egész 627/1000 hold belsőség, 383 egész 309/1000 hold szántóföld, 41 egész 489/1000 hold rét, 276 egész 991/1000 hold erdő. Összes birtok: 740 egész 416/1000 hold. Haszonbérleti jövedelem: 335 forint 30 krajcár ezüstpénzben és 126 nap pedig gyalognapszám, 1651 egész 7/8 nap gyalognapszám, 81 egész 3/4 font fonás, 13 egész 5/8 öl fahordás; füstpézn: 20 ft ezüstben; kilenced váltás: 2 ft ezüstben. Végül a természetben járó kilencedgabona ára 336 ft 1 krajcár.

Mindehhez jött még a Márffy-féle zálogbirtok, amit nem örökjogon, hanem zálogban bírtak.¹¹

Ahogy a fentiekből is látszik, a földesúri jogon szedett jövedelmek mellett már megjelentek a piaci alapú bevételek is.

11 Méltóságos Gróf Festetics Tasziló Úr Ő Nagysága Rába Hídvégi, Molnári és Szent Tamási tagosított birtokainak, haszonbérleti jövedelmeinek, eddigi úrbéri adózásoknak és épületeinek összeírása. MNL OL Festetics-leveltár P 275. 82. cs. 101.b. 11–13. p.

A Festetics család címere (Forrás: Wikipédia)

Festetics György a következő évben, 1849-ben házasságot kötött monyorókeréki gróf Erdődy Eugéniával (1826–1894), gróf Erdődy Kajetán és Lerchenfeldi Ernestine Johanna Baptista grófnő lányával. Ebből a házasságból négy gyerek született: Tasziló (a későbbi herceg, 1850–1933), Jenő (szül. 1852), Georgina Ernesztina Mária Eugénia (1856–1934, gróf Kinsky Zdenkó felesége 1877-től) és Pál (1856–1930).

A család gazdasági helyzetének rendezése során, illetve azt követően Festetics (II.) György fontosnak tartotta és támogatta a magyar gazdák érdekképviseletének megszervezését. Ez volt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE). A gróf ennek előbb Vas megyei, majd 1864-től hat évig országos elnöke lett, ez pedig elindította a közeleti szereplés, a politikai pálya felé.

Ferenc József 1860. október 20-án kiadta az „októberi diplomát”; ekkor úgy tűnt: helyreáll az alkotmányosság, újrakezdték mű-

ködésüket a vármegyék is. Valójában csak az 1848 előtti intézményeket hozták létre, a konzervatív magyar arisztokraták elképzelései szerint. Festetics Györgyöt ekkor nevezték ki – előrehaladott kora miatt a megye kormányzását személyesen már nem vállaló örökös főispán, Batthyány Fülöp herceg helyett – Vas vármegye főispáni helytartójává, korabeli szóhasználatlalt: főispáni helyettesé. A vármegye bizottmányának 1860. december 13–14-ei ülésén – melynek jegyzőkönyve szerencsére fennmaradt a Vas Megyei Levéltárban¹² – Szenczy Ferenc szombathelyi megyéspüspök köszöntötte a tisztséget betöltő Festetics Györgyöt. „Mint a lombos fák árnyékában csergedező forrás, úgy folyt eddig le Méltóságod életének jó része”¹³ – kezdi beszédét a megyés főpásztor, a folytatásban pedig a gróf vasi lakhelyét is említi: „Isten iránt példás kegyeletét Méltóságodnak kitűnőleg tanúsítja az, hogy Molnári kastélyában a kápolnát műüzléssel helyreállíttatá: ’s a boldogságos szűzről czimzett Molnári apátságot nagy áldozattal megalapítá oly korban, mellyben az anyagiak utáni szertelen mohóság lábra kapván, sokan szentségtelen kezekkel a szentélyből elragadni óhajtanák azt is, mit egykor jámbor őseik ott Istennek áldozatul bemutatának...”¹⁴ A főispáni helytartó jelleméről ezt mondja a püspöki méltatás: „Méltóságod nemzeti nyelvünket tisztán, csinosan, folyékonyan és szabatosan beszéli; – katonai pályáját híven megfutá ’s tisztesen befejezé; – országunknak s nemzetünknek 12 évig tartó keserveiben csendes fájdalom-

12 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vasmegye 1860. évi december 13 és 14-én tartott bizottmányi ülésének jegyzőkönyve 1–14. fol.

13 MNL VaML Vasmegye 1860. évi december 13 és 14-én tartott bizottmányi ülésének jegyzőkönyve 3. fol.

14 MNL VaML Vasmegye 1860. évi december 13 és 14-én tartott bizottmányi ülésének jegyzőkönyve 4–5. fol.

mal részt vett, és sem szavát, sem kezét lealacsonyító bérbe soha nem adá”.¹⁵ A családi életéről pedig ez hangzik el Szenczy Ferenc beszédében: „Legboldogabb házassággal, erényteljes nővel ’s négy test és lélekben szép és ép gyermekkel áldotta meg Isten Méltóságodat, ’s mit koszorus költőnk eszménykép dallott, Méltóságodban teljesült: ’Háza szent templom, maga áldozópap, és az áldásnak poharát kezében Istenek töltik kimeríthetetlen égi itallal.”¹⁶

Mivel a magyar országgyűlés az októberi diplomában lefektetett, a magyar állam szuverenitását sértő Birodalmi Tanácsot nem fogadta el, így az alkotmányos időszak nem lett hosszú életű. Az uralkodó az országgyűlést berekesztette, a megyegyűlések feloszlottak, Festetics György is lemondott tisztségéről, és visszavonult családi birtokaira. A gróf politikai-közéleti pályája további állomásainak ismertetése meghaladja jelen tanulmány kereteit, akárcsak a Sopron–Kanizsa közti vasútvonal megépítésében játszott szerepének bemutatása, de erről már írtunk korábban a *Vasi Szemle* hasábjain.¹⁷

Festetics György Vas vármegye egyik legtöbb adót fizető birtokosa volt. 1873-ban közel 10 ezer Ft adót fizetett (ezzel harmadik volt Vas vármegyében)¹⁸, 1877-ben közel 12 ezer Ft adójával már a második,¹⁹ miként a következő évben is (11 321 Ft).²⁰ 1879-ben ugyanennyi adóval már a virilisek névsorának

élén találjuk,²¹ akárcsak 1880-ban (11 236 Ft).²² 1882-ben a második helyre kerül vissza 9337 Ft-nyi adójával – de ebben az évben legidősebb fia, Tasziló, szintén molnári lakosként 1921 Ft-os adóval 21. a listán, vagyis kettejük együttes adófizetése első helyezést ért volna.²³

Vagyoni helyzete lehetővé tette, hogy – a keszthelyi Georgikont és a Helikon-ünnepségeket megalapító nagyapjához hasonlóan – sokat adakozzon. A Nemzeti Színház alaptőkéjének emelésétől kezdve a nagykanizsai, szombathelyi és csurgói gimnázium támogatásán át a Vas vármegyei árvaházig számos adakozásáról maradt fenn említés. Itt most csak a mai Püspökmolnárral kapcsolatos jótéteményeire térek ki. 1878-ban földterülettel, építőanyaggal és 3000 Ft készpénzzel járult hozzá a túlzásfolt szenttamási római katolikus elemi iskola számára egy új épület felhúzásához,²⁴ míg az iskola gazdasági épületére 31 500 db téglát és 7500 db cserépszindelyt adományozott.²⁵

De nemcsak ő, hanem családtagjai is segítettek a helybeli iskolát. Legkisebb fia, Pál gróf olyan, akkoriban korszerű „szemléltető eszközöket” hozatott, mint a légszivattyú, a magdeburgi félgömbök, dörzs villanygép (dinamó), lepkegyűjtemény üvegszekrényben és a természetes delejkő, azaz a mágnes.²⁶ 1878 októberében pedig Festetics György felesége, gróf Erdődy Eugénia a szenttamási katolikus iskolában 10–15 lány részére kötő- és varróiskolát indított, heti háromnapos tanítással. A szegényebb lányoknak az eszközöket és az alapanyagot is ő biztosította.²⁷ (Férje

15 MNL VaML Vas megye 1860. évi december 13 és 14-én tartott bizottmányi ülésének jegyzőkönyve 6. fol.

16 A versrészlet Berzsenyi Dániel: *A jámborság és középszer* című, 1809-ben írt költeményének 8., utolsó strófája.

17 Kuglics Gábor: Egy kevésbé ismert vasi miniszter. Festetics György (1815–1883)]. = VSZ, 2013. 2. sz. 187–194. p.

18 Vas megye... = Vas megyei Lapok (továbbiakban: VmL), 1873. febr. 23. 2. p.

19 Vas megye... = VmL, 1877. júl. 19. 3. p.

20 Vas megye legtöbb adófizetőinek ideigl. névjegyzéke 1879-re. = VmL, 1878. okt. 6. 3. p.

21 Vas megye legtöbb adófizetőinek ideigl. névjegyzéke 1880-ra. = VmL, 1879. aug. 17. 2. p.

22 Vas megyének... = VmL, 1880. szept. 19. 3. p.

23 Vas megyének... = VmL, 1882. szept. 24. 2. p.

24 Szt.-Tamás... = VmL, 1878. jún. 2. 2. p.

25 Szent-Tamás, 1878. october 1-én. = VmL, 1878. okt. 6. 2. p.

26 Szt. Tamásról... = VmL, 1874. nov. 5. 2. p.

27 Szent-Tamásról írják. = VmL, 1879. okt. 9. 2. p.

A molnári kastély (Forrás: Borovszky Samu: Vas vármegye. Magyarország vármegyei és városai reprint kiadása. Bp., 1989. 67. p.)

1883-as halála után sem feledkezett meg a grófné az iskoláról: 1889-ben például a szegény gyerekeknek tankönyvekre 20 Ft-ot ajánlott fel, 18 tanulóknak pedig téli ruhát biztosított, amit a kézimunka-iskolában a tanító főnök vezetésével – akit szintén a grófné fizetett – maguk készítettek el. A mintegy 40 kezdő tanulóknak is ő biztosította az alapanyagokat.²⁸⁾

Itt említhető meg az a kegyúri aktus is, ami fentebb, a megyéspüspök vármegyei bizottmányi beszédében is szerepelt, hogy a gróf még 1857-ben Molnáriban Nagyboldogasszonyi apátságot alapított, melynek mindenkor apátja a szomszédos falu, Szenttamás plébánosa lett, mely templomnak ő volt a kegyura. Az apátság költségeinek fedezésére a nagymárfai birtokaiból 172 hold földet a rajta lévő épületekkel együtt, továbbá 200 Ft készpénzt adott át az apátplébánosnak. A gróf kikötötte, hogy az apátnak káplánt kell tartania. Midőn a kegyúr Molnáriban tartózkodik, ünnepnapokon, de néha az általa

kijelölt más napokon is, a káplán a kastély kápolnájában szentmisét volt köteles bemutatni.²⁹⁾

A grófi család lakhelye a Molnári falu nyugati házsorán álló kastély volt. A Sallér (II.) István halálakor (1789) felvett összeírás szerint ez egy alapjaitól újonnan épült, cseréppel fedett egyemeletes kastély volt.³⁰⁾ Ezt Sallér Judit 1815-ben átépíttette, majd unokája, Festetics (II.) György bővítette egy kétemeletes szárnyal. Külső építészeti képe romantikus stílusjegyeket mutatott, a kastélyparkot pedig várfalra emlékeztető kerítés vette körbe, a sarkokon és a kapunál bástyára emlékeztető megoldással.³¹⁾ Egy másik szakirodalmi munka az angol „cottage” stílusba sorolja.³²⁾

29 Az apátság eredeti alapítólevele megtalálható a püspökmolnári plébánia iratai között.

30 MNL OL E 156. - a - F 159. No. 23.

31 Virág Zsolt: Magyar Kastélylexikon. Vas megye kastélyai és kúriái. Bp., 2004. 345–346. p.

32 Sisa József: Adalékok a magyarországi romantikus kastélyépítéshez. = *Ars Hungarica*, 1980. 1. sz. 103–125. p.

28 Kegyadomány. = *VmL*, 1889. nov. 14. 3. p.

A kastélyról egy 1868-as újságcikk így írt: „...szobái nem nagyok, de izletes egyszerűséggel rendezettek; a falakat gyönyörű festmények ékítik, többnyire családi képek. Van csinos kis házi kápolnája, melyben a család itt tartózkodásakor naponkint tartatik szent mise. A grófné vallásosságáról tanuskodik még a hálószobájában felállított imaszámoly is, jó szívről pedig beszélnek a szegények; míg a legidősebb sarj, Tasziló gróf, nagybátyjának örököse, a vadászat, agarászat nagy kedvelője, szobája teli ilyeneket ábrázoló képekkel, az udvar meg agarakkal. Szóval, kényelem van, de fényűzés alig látszik.

A kicsiny, de tisztán kezelt kertet vízvezeték által üditik és ritka növési kaktuszok, agavék s egyéb növények ékítik a grófi család kedvenc tartózkodási helyét. Leginkább tisztai épületek környezik s csak negyed órányira van Szent-Tamás falu a családi sirbolttal.”

A kastély belső tereinek berendezéséről plasztikus képet ad az a leltár, amelyet 1883-ban, Festetics György halálakor vettek fel. Eszerint „Gróf Úr Ó Nagyméltósága szobájában” 47 tárgy volt. A gróf zöld posztóval bevont ágyon pihent, kényelmét 4 vánkosszolgált. 6 zöld posztó háttas szék és 2 karosszék, íróasztal, 2 almárium, 2 nádból készült kisasztal, papírkosár is volt a szobában. Könyvei számára könyvtartó, az okiratok és a pénz számára „Vertheim Cassa” állt rendelkezésre. Tipikus 19. századi tárgy volt a gömbölyű „pököláda” (köpöcsésze). A falon nagy aranykeretes tükör, 12 aranyozott és egy fakeretes kép, a mennyezetről üvegcsillár függött. Természetesen tintatartó, gyertyatartó és óra is volt a szobában.

A „Grófnő Ó Excellentiája írószobája” fényűzőbb berendezéssel bírt. Jellemzőbb bútorok: viaszos vászonnal bevont, rézborítású íróasztal, fehér márvány nagyasztal, márványlapos és aranyozott félasztal, aranyozott papírtartó kosár, egy fekete asztalon arany virág. A grófnő ágyán vörös selymet

találunk, akárcsak a díványon, a zsámolyon, a két karszéken és a két háttas széken. Van itt még a női szobákra jellemző spanyolfal, barna bőrből készült nyugágy és kék színű török szék. Az ablakon fehér csipkefüggöny, a falakon aranykeretes képek és nagy tükör, a mennyezeten üvegcsillár. A grófnőnek külön hálószobája is volt, ennek jellemző tárgyai: függönyözött ágy, toalett-tükör vasállványon, festett fenyőfa toalettasztal, mosdóasztal porcelánedényekkel, víztartó bádogszájár, álló ruhafogas. A vallásos áhítatot három rézfeszület és tölgyfa imaszámoly szolgált. A székek és asztalok mellett volt még könyvtartó üvegsekreány, hat aranykeretes kép, paplan, sötétítőfüggöny, de a falba épített rézcsengettyút, a tűtartót és a három éjjeliedényt is leltárba vették...

A következő helyiség a szalon. Fényűző berendezései közé aranyozott márványasztalok, aranykeretes tükör, arany- és bársonykeretes képek, virágtartó kínai porcelán, 37 kisebb porcelánfigura tartozott. Itt állt a zongora és a kandalló, de az imaszámoly is. A fal ablakba ülők kényelmét zöld vánkosszolgált. A család férfitagjai bizonyára szívesen időztek a dohányzóban, ahol a kártyához cseresznyefa „játszó asztalt”, a sakkozáshoz külön félasztalt használtak. A további hat asztalhoz 29 (karos-, háttas és vadász-) szék tartozott, de a díványra is lehetett ülni, mindegyiken vánkossal. A dohányzást réztálcás szivartartó, hamutartó, réz gyufatartó szolgált, de volt itt zongora, „pököláda”, velencei tükör és spanyolfal is.

A kastély kápolnájában márványból készült oltár állt. A leltárba vett tárgyak között találunk aranyozott kelyhet, két misekönyvet, aranyozott ezüst szentségtartót, rézből készült füstölőt és tömjéntartót, szőnyeget, miseruhákat, gyertyatartókat. A földszinti ebédlőben egy márványlapos és egy festetlen fenyőfa asztal állt, melyeknél 24 embernek jutott fehérre festett, virágos vászonbevonatú szék az üveg-

csillár alatt. Az almáriumban ezüst-, réz- és fatálcák sorakoztak, de volt kávéskanna is. A meleget vaskályha biztosította.

Festetics György halálakor a kastélyban élő gyermekeinek természetesen külön szobája volt. Georgina grófnő szobájának berendezése hasonlóan mondható az anyjához, de abban a diófa dominált: ebből készült a két ágy és a tükör rámája is, az ágyterítő, a függöny és a szék kárpitja kék virágos szövetből készült, az ágy előtt pedig barna szőnyeg feküdt. Az esti imát az ifjabb grófnő egy Krisztus-kép felé fordulva mondhatta el. A két fiatalabb fiú, Jenő és Pál szobájában zöld selyemmel bevont cseresznyefa bútorok álltak. Jenő szobájában sakk és dominó játék, hamutartó és szivarvágó is volt, Pál szobájában pedig piros csíkos paplan.³³

A kastélykertről egy 1891-es újságcikk alapján tudunk meg pár információt. Abban az évben, augusztus elején a kertben másodsor virágzott az orgona. Az angolkertet a 39. éve itt szolgáló Payer Károly főkertész és két legénye gondozta. Ritka példányok is nevelkedtek itt. A cikk megemlíti 23 „cidrus piramist”, melyek a kastély nyugati részén vezető út hosszában két sorban díszlenek. De volt külön konyha- és gyümölcskert is.³⁴

Festetics György gróf 1883. február 12-én hunyt el Bécsben.³⁵ Holttestét a Berggassén álló palotájának házi kápolnájában ravatalozták fel. 14-én végső búcsút vettek tőle a miniszterek, az udvari főméltóságok, a külföldi hatalmak képviselői és az uralkodócsalád tagjai. Délután két órakor leróttá kegyeletét Ferenc József is, akivel az elhunyt – miniszter korában – rendszeres kapcsolatban állt. Fél 3-kor egy nyolc fehér ló húzta kocsira tették fel a koszorúkkal borított koporsót, ami

a Déli Vasút pályaudvarára vitte. Az útvonalon nagy tömeg bámészkodott. A pályaudvaron vonatra tették a koporsót, hogy az a Vas megyei Molnáriba vigye.

A gyászmisére 15-én került sor a szenttamási templomban, ahol soha nem látott pompának lehettek tanúi a helybeliek. Itt átadom a szót a korabeli megyei újság, a *Vasmegyei Lapok* tudósítójának: „Február 15-én, délelőtt 10 órára nagyszámú gyászközönség jelent meg a szerény faluban, hogy a kegyelet adóját a nemes halott iránt lerója. Vasmegye közönségének küldöttsége szentmártoni Radó Kálmán főispán vezetése alatt és Széll Ignác alispánnal, továbbá Szombathely város küldöttsége különvonattal érkeztek Molnáriba. Tekintélyes küldöttség jelent meg Zalamegyéből, melynek a megboldogult egy időben közszeretben álló főispánja volt. A gyászoló család tagjai közt ott láttuk a megboldogultnak fiait. Vasmegye közönsége s a szombathelyi küldöttség egy-egy díszes koszorút helyeztek a koporsóra. A gyászmisét Szabó János (helyesen: Szabó József – K. G.) szenttamási apát végezte, míg a hült tetemet Königmayer Károly kanonok szentelte be.” A koporsót ideiglenesen a szenttamási templom kriptájában helyezték el (Festetics György anyja és nagyanyja mellé), míg elkészült a díszes sírhely a molnári temetőben.³⁶

A második, immáron végleges temetésre – végakarátának megfelelően – a molnári köztemetőben került sor május 28-án, szűkebb körben, kisebb ünnepélyességgel. A hatóságokat most már csak a vasvári járásbíró, szolgabíró és a városi jegyző képviselte. A gyászszertartást a „feketére bevont” szenttamási templomban Szabó József apátplébános végezte. A szentmise után a holttestet a molnári temetőben lévő díszsírhelyre vitték át. Az uradalom erdészei – a főerdész veze-

33 A leltár megtalálható a püspökmolnári plébánia iratai között.

34 Ritka virágzás. = VmL, 1891. aug. 9. 3. p.

35 Gyászjelentését közli a *Vasmegyei Lapok*, 1883. febr. 15. 2. p.

36 Festetics György gróf temetése. = VmL, 1883. febr. 18. 1–2. p.

Festetics (II.) György és feleségének felújított síremléke a püspökmolnári temetőben (Kuglics Gábor felvétele)

tésével – sorfalat álltak, a szenttamási dalárda pedig gyászdalokat énekelt.³⁷

1894 augusztusában elhunyt feleségét is a molnári temetőben helyezték végső nyugalomra. Erről a *Pesti Hírlap* így írt: „Özv.

37 Festetics György végleges temetése. = VmL, 1883. máj. 31. 2. p.

tolnai Festetics Györgyné szül. Erdődy Eugénia grófnőt f. hó 24-én nagyszámu közönség részvétele mellett helyezték örök nyugalomra, bold. férje mellé a molnári-i sírkertben. A temetésen jelen voltak a családtagok közül: Festeics Tassiló, Pál és Jenő, Kinsky Zdenko és Feri grófok; továbbá Thurn Taxis hg., Erdődy Ferenc és Sándor, Széchenyi Jenő, Batthyány Iván és Sigray grófok; Széll Kálmán és Förster Ottó országgyűlési képviselők, Svastics zalai főispán és a vidék intelligenciája és közönsége rendkívül nagy számban. A virágok egész halmaza borította a bold. grófnő koporsóját. Remek koszorukat küldtek a boldogultnak gyermekei: Tassilo, Pál és Jenő, valamint unokái is. ...”³⁸

A molnári kastélyt Festetics György lánya, Georgina és annak férje, gróf Kinsky Zdenko örökölte, majd 1927-ben – más tulajdonos idején – lebontották,³⁹ az angolpark fáit kivágták, a kastélyudvart felparcellázták házhelyeknek. Napjainkban az egykori magtár, az intézői lakás és a gazdasági iroda épülete, továbbá a téglakert egy része áll. Festetics György és felesége síremléke 2022 nyarán – őszén az Emberi Erőforrások Minisztériuma és Püspökmolnári Község Önkormányzata jóvoltából megújult, ünnepélyes újraszentelése 2022. november 4-én volt. Az utcát, ahol a sírt is magába foglaló régi molnári temető áll, 2015-ben Festetics György utcára nevezte át a községi önkormányzat. Gróf Festetics György sírja, illetve Festetics György életműve – e sorok írójának előterjesztésére – bekerült Püspökmolnári Község Értéktárába,⁴⁰ továbbá a Festetics család szellemi örökségének részeként a Vas Vármegyei Értéktárba is.⁴¹

38 Halálozások. = Pesti Hírlap, 1894. aug. 28. 5. p.

39 A rábamolnári kastély lebontásából származó építkezési anyagokat ajánl egy hirdetés a Vasvármegye 1927. szeptember 4-ei számának 13. oldalán.

40 Lásd: <http://www.puspokmolnari.hu/index.php/er-tektar>. Megtekintve: 2023. június 4.

41 Lásd: <https://vasmegyeiertektar.hu/reszletek/festetics-csalad-szellemi-oroksege/>. Megtekintve: 2023. június 4.

KATONA ATTILA

A reprezentáció minisztere¹FESTETICS GYÖRGY GRÓF MINT AZ ANDRÁSSY-KORMÁNY
KIRÁLY SZEMÉLYE KÖRÜLI MINISZTERE

1870 áprilisában váratlan hír jelent meg, miszerint az Andrássy-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere, gróf Mikó Imre betegsége miatt távozik a kabinetből.² Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amely sok tekintetben egyedülállónak is nevezhető a polgári Magyarország történetében: a kormány egy éven belül személyi összetételét illetően teljesen átalakult. A kormányzás végére csak egy ember mondhatta el, hogy ugyanazon a miniszteri poszton fejezte be a tevékenységét, amelyiken elkezdte munkáját, és ez maga a miniszterelnök és honvédelmi miniszter, gróf Andrássy Gyula. Bár akadtak többen is, akik kikötöttek a végállomáson 1871 novemberében, csak éppen már más tárcát igazgattak, mint amilyenel kezdték. Ráadásul e mögött nem a parlamentarizmus ismert problémája vagy erénye húzódtott meg,³ hogy politikailag megbuktatták a végrehajtó hatalom szereplőit, hanem sok egyéni, egyedi döntés; halálozás, egészségügyi gondok, új megbízatás, el- vagy ki-

fáradás játszott szerepet. Ennek a folyamatnak a része volt történetünk főhősének, gróf Festetics Györgynek a távozása is.

1871 márciusában értesülhettek a Vadnay Károly szerkesztette, erősen társasági jellegű *Fővárosi Lapok*ból, hogy gróf Festetics György „aggasztóan beteg”.⁴ Majd pár nappal később az említett lap a bécsi rövid hírek rovatában azt közölte, hogy „már nem aggasztólag beteg”.⁵ Sőt utóbb az is kiderülhetett a hírekre éhes szélesebb olvasóközönség számára, hogy gyógykezelésre Velencébe utazott. Addig feladatát Barthos János miniszteri tanácsos vette át, de pár héttel később már visszatért állomáshelyére, Bécsbe.⁶ Úgy tűnik azonban, hogy a rövid kúra sem tudott lényeges változást elérni beteg szervezetében, mert 1871 májusában lemondott hivataláról és távozott a kormányból.⁷ A kialakult eljárásrendnek megfelelően a döntés, illetve a váltás megjelent a korabeli hivatalos lapban is (*Budapesti Hírlap*). „Kedves gróf Festetics! – szólt a hivatalos változat. – A midőn önt, egészségi

1 Előszóval használták Festetics Györggyel kapcsolatban ezt az elnevezést, például a *Borsszem Jankó* élelclap a Híresek arcképcsarnoka, a Kis Lehmann írásában szó szerint így fogalmazott: „Ez az igazí decorations minister – gróf Festetic György csak himpellér hozzá képest.” *Borsszem Jankó*, 1869. okt. 3. 392. p. A korabeli családi névhasználat meglehetősen „sokszínű” volt. A sajtó 1870-ig általában a Festetics nevet használja, majd azt követően a ch-s változatot. Mi maradtunk a Festetics-féle formulánál, csak a korabeli újságcímekben és az idézeteknél tartottuk meg az eredeti verziót.

2 Kozári Mónika: *Andrássy Gyula*. Bp., 2018. 167. p.

3 Nem elvi ellentét miatt távoztak a szereplők a kormányból. Magyar minisztérium II. = Nemere, 1871. máj. 30. 1. p.

4 Gr. Festetic György aggasztóan beteg. = *Fővárosi Lapok* (továbbiakban: FL), 1871. márc. 7. 250. p.

5 Bécsi rövid hírek rovatában Gr. Festetic György már nem aggasztólag beteg. = FL, 1871. márc. 9. 258. p. A Magyar Újság már március 9-én azt írta, hogy a hírekkel ellentétben jobban van a miniszter. *Magyar Újság*, 1871. márc. 9. 1. p.

6 Bécsi rövid hírek. = FL, 1871. ápr. 25. 426. p. A Pesti Napló szerint március 30-án ment Velencébe, és a következő hó végén visszavette a minisztérium vezetését. Gróf Festetic György. = *Pesti Napló* (továbbiakban: PN), 1871. ápr. 24. 1. p.

7 Festetic György gr. = PN, 1871. máj. 19. 1. o. esti kiadás.

A megalakuló Andrássy-kormány 1867-ben

(Forrás: A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi Sándor. Reprint. 19. kötet 138. p.)

állapotára való tekintettel, ministeri állásától, saját kérelmére, őszinte sajnálatom kijelentése mellett kegyelemben fölmentem, indítatva érzem egyúttal magamat, önnek eddigi hű és buzgó szolgálatai felett teljes elismerésemet kifejezni. Kelt Bécsben, 1871. évi május hó 19-en. Ferencz József, s. k. Gróf Andrássy Gyula, s. k.⁸ Majd ezt követően a Képviselőház május 25-iki ülésén jelentették be a lezajlott változást. Itt hirdették ki azt is, hogy Horváth Boldizsár

igazságügyminiszter levélben informálta a képviselőket; egészségügyi okokból visszavonul. Kezdetben úgy tűnt, csak gyógykezelésre,⁹ bár már sejtető volt, végleges lesz a távozása. Utódként Horváth Dömét jelölte meg.¹⁰ Míg az előző döntésnél egyből

8 Minister változás. = PN, 1871. máj. 22. 1. p., valamint Politikai Ujdonságok, 1871. máj. 24. 254. p. A Felsőházban is értelemszerűen felolvasták gróf Andrássy Gyula május 20-án kelt levelét. Felsőházi irományok IV. kötet (CXIII. ülés.) 298. sz. 311. o.

9 Horváth Boldizsár május 21-én vasárnap reggel érkezett Bécsbe és a környékén egy nyaralóban szeretett volna néhány hetet tölteni. Az igazságügyminisztérium vezetésétől már megvált, sőt azt is tudták, hogy tevékenységét a Magyar Földhitelintézet elnökségében fogja folytatni, ahol korábban mint jogi tanácsos serénykedett. A delegációk. = PN, 1871. máj. 22. 1. p.

10 Magyar Ujság, 1871. máj. 26. 1. p. (Politikai és nemzetgazdászati napilap). Politikai újdonságok, 1871. máj. 31. 268. p.

ismertté vált az utód báró Wenckheim Béla korábbi belügyminiszter személyében, az igazságügyi tárca esetében egy opciót kaptak a lapok munkatársai, hogy találgassanak a lehetséges miniszter személyéről. Meg is tették, gyenge találati aránnyal.¹¹

Enyhe túlzással azt is mondhatjuk, hogy a két vasi kötődésű miniszter szinte egy időben köszönt el a kiegyezését létrehozó és ezzel a magyar történelemben új fejezetet nyitó kabinettől. Nem véletlenül értékelték egyszerre a két távozó politikus tevékenységét, élve az összehasonlítás lehetőségével is a korabeli politikával foglalkozó napilapok.

A lemondások következtében kialakult helyzetet rögvest méltatták a fővárosi *Pesti Napló* munkatársai. Elismerték a távozó gróf érdemeit. „Gr. Festeticcsel egy nagy befolyású, mély hazafias érzésű magyar főúr vált ki a cabinetből. Állása, egész minisztersége meddő volt ugyan; s a mint ezt sok részben sajnáljuk, ...be kell vallanunk azt is, hogy rendkívüli önfeláldozás kellett ily szerep végigjátszására, s hogy oly állásban s oly befolyás mellett, minőt gr. Festetic György elfoglalt, meg a legcsekélyebb kísérletet sem tette saját egyéniségének előtérbe tolására: ez oly resignatio, mely csakis politikai szempontokból történhetett. E szempontoknak oly mérvben való alkalmazását, mint ezt gróf Festetic tette, sajnáljuk ugyan; – de az érem másik oldalára is utalnunk kötelesség. Gr. Festetic attól tartott, hogy adott alkalommal és viszonyok között, az Ő felsége oldala melletti minisztérium, udvari kancelláriává nőheti ki magát

s ezért – mint barátai állítják –, elfelejtkezve arról, hogy ő is parlamentáris kormány tagja, s inkább zérusra szállítá le összes szerepjátszását, semhogy ily kísérleteket előmozdítson.”¹² Szemmel láthatóan nagyra értékelték azt a személyi kvalitását, hogy törekvéseit fegyvelmezetten alá tudta rendelni a kormányzat, lényegében Andrassy gróf akaratának, és nem engedte, hogy egy másik rejtett, potenciális központja alakuljon ki a kormányzatnak, ezzel nehezítve, talán megbontva a kabinet egységét. De akkor meg minek a tárca, egyáltalán mi is a feladata? Ezt sokan megkérdőjelezték a honi nyilvánosságban. Az említett véleményvezér lap újra felvetette a tárca létének szükségességét. Bár költségvetési, pénzügyi szempontból nem került sokba, 1871-ben 13 tagja volt a minisztériumnak, ami Bécsben működött az egykori kancellária épületében. Egy másik írás – nem először – a megszüntetés kívánságát, jogosságát hangoztatta. „Az ő felsége személye körül minisztériummal nem egy ízben foglalkozott már a *journalistica*. Kimutatták a ressortnak fölösleges voltát, s a fölhozott okok folytán az egész minisztérium megszüntetését indítványozták. Most, midőn a kormányzatma vezetésében változás készül, jónak láttuk egyet mást elmondani, mi a már több ízben fölvetett kérdéssel összeköttetésben áll” – olvasható a *Pesti Napló* 1871. május 21-iki vezércikkében.¹³

„... mi is minden habozás nélkül kinyilatkoztatjuk, hogy az egész külön kormányzék nem egyeb mint a belügyminisztériumnak egyik bécsi expozitúrája, ennél fogva tehát nemcsak túlságosan költséges, hanem egyenesen fölösleges. A mit Festetic gróf minisztériuma eddig elvégzett azt a belügyminisztérium, jelenlegi státusának csak

11 A találgatásokba a bécsi lapok is beszálltak, ezzel is csillogtatták tájékozottságukat, de a *Pesti Napló* helyreutasította őket, mert biztos volt a jelölt személyében: Ordódy Pálban. Tévedett, mert az utód június 5-étől Bittó István lett. A delegációk. = PN, 1871. máj. 22. 1. p. Az igazságügyminiszteri válság. = Vasárnapi Ujság (továbbiakban: VU), 1871. jún. 11. 307. p.

12 A delegitók. = PN, 1871. máj. 22. 1. p.

13 Pest, Május 20. = PN, 1871. máj. 21. 1. p.

igen csekély növekedésével, igen könnyen és valószínűleg jobban mint az Bécsben történik, elvégezhetné.¹⁴ Szerintük a minisztériumnak inkább vissza kellene térni az eredeti feladatához, az 1848-ban rögzített jogszabályokhoz, illetve az annak szellemében folytatott gyakorlathoz. „Ez intenciók, sőt a törvénynek kétségbevonhatatlan szavai szerint e kormánytagnak a magyar minisztériumot ő felsége személye körül azon ügyekben kell képviselnie, melyek Magyarországot és Ausztriát érintik. Mi azon nézetből indulunk ki, hogy a törvény rendelkezése nem vált feleslegessé azért, hogy a közösen érdeklődő ügyek törvénybe foglaltattak, s a meghatározott elintézésüknek alkotmányos módozata.”¹⁵ Majd az elmúlt négy év gyakorlatán végigtekintve megállapította, hogy minden fontos kérdésben Andrassy grófra és néha a mindenkori pénzügyminiszterekre, Lónyay Menyhértre és Kerkápoly Károlyra hárult a lobbizás, az érdekérvényesítés és a döntés korántsem mindig hálás feladata. Egy pillanatra sem kérdőjelezték meg a miniszterelnök munkabírását, tempóját, emberi, politikai kvalitásait és történelmi nagyságát, továbbá azt sem, hogy e kérdésekben rá nehezedett a felelősség súlya, de mégiscsak jó lenne, ha a miniszter e téren többet vállalna el a feladatokból.¹⁶ Megbízható recepttel azonban ők is adósak maradtak. „Az ő felsége személye körüli miniszternek volna az a feladata, hogy Andrassy grófnak túlterhelt vállairól a tehernek, ha csak csekély részét is leemelje, habár természetesen, hogy a fontosb a legfontosabb ügyekben ezentúl sem lesz nélkülözhető gr. Andrassy jelenléte. De mi kisebb jelentőségű ügyekről szólunk, melyeknek összes nehézségei jelenleg szinte Andrassyra súlyosodnak. A teher ily meg-

osztásában Festetich gróf – legalább amennyire mi tudjuk – nem működött közre, s azért, ama hírlapi közlemények, melyek Wenckheim Béla bárót emlegetik a nemes gróf utódjául, csakugyan megvalósulnak, mi e tényben annak a jelét látnók, hogy Andrassy gróf érzi a helyzet nehézségeit, és komolyan segíteni akar rajta.”¹⁷

A fővárostól távol lévő Brassóban a hente kétszer megjelenő *Nemere*-ben azt írták, hogy „Horváth Boldizsár kitarított négy esztendeig; munkált rendkívül sokat igazságügyünk rendbehozására, mikor aztán föltehetné törekveseire a koronát, egyszerre félrevonul, másra bízva a munka bevégzését. Miért vonul vissza épen most? Résszint egészségi okokból, mert valóban elbetegesedett a szünet nélküli munka alatt, részint a sok politikai összeütközés következtében, melyekbe demokrácia iránya miatt főképp a főrendekkel jutott...”¹⁸ Majd azzal folytatta, hogy gróf Festetics György a „király oldala melletti miniszter” „most egész

17 Nem kérdéses, hogy akár az 1868-as véderővitában, akár a francia–német háborúban magyar oldalról Andrassy-nak meghatározó szerep jutott. A jogi helyzet is ezt követelte, de a kormány első bemutatójánál is érezhető volt Andrassy politikai súlya. Pest, Május 20. = PN, 1871. máj. 21. 1. p. Az osztrák minisztertanács Ferenc József elnöklétével, a kijelölt magyar miniszterek részvételével tartott ülésének jegyzőkönyve. In: A kiegyezés. Szerkesztette: Cieger András. Bp., 2004. 88–93. p.

18 Majd azzal folytatta, hogy a lemondott miniszter Olaszországba utazott kúrára, de talán, ha visszajön, mégis ott folytatja, ahol abbahagyta. Sőt kísérlet tett a szerkesztő a lehetséges örökös megnevezésére is, az erélyes és független nézetű Hofmann Pál személyében. A folytatás elmaradt és az utód is más lett. *Nemere*, 1871. máj. 26. 1. p. A politikai, közgazdasági és társadalmi lap hetente kétszer, kedden és pénteken jelent meg. A Fővárosi Lapok is kitért a két miniszter betegségéből eredő lemondásra. Horváth Boldizsár is betegeskedik. = FL, 1871. máj. 11. 486. p.; máj. 17. 508. p.; máj. 20. 516. p.; május 21. 520. p.; máj. 23. 525. p. Festetics miniszter lemondását, egy bécsi távirat szerint, elfogadtak. FL, 1871. máj. 20. 516. p. és máj. 23. 526. p.

14 Uo.

15 Uo.

16 Uo.

Festetics György az Ország Tükre 1865. évi
45. számának címlapján

véletlenül lépett vissza. Róla nem lehet mondani, hogy a munka viselte volna meg, mert azon állomás terhét gr. Andrássy vitte. Nem is sokat kérdezi senki, hogy miért lépett vissza; lehet derék főúr, de közéletünk intézésében soha sem vitt főszerepet. Mindenki megnyugszik, hogy báró Wenckheim {Béla} annyira épült a két évi pihenés alatt, miszerint elfoglalhatja ezen díszes ...” kormányzati pozíciót.¹⁹ Utóbb még megjegyzi a lap Wenckheimről, hogy valaha a kormány belügyminisztere volt. Idézővel kapcsolatban gróf Széchenyi István legendás bonmot-ját, hogy tudniillik Magyarország két indigénának

19 Magyar minisztérium I. = Nemere, 1871. máj. 26. 1. p.

vette hasznát; az egyik a krumpli volt, a másik a fenn említett gróf.²⁰

Természetesen az alkalom jó lehetőséget adott a kormány addig végzett, négyéves munkájának elemzésére és a lehetséges múltbéli scenáriók felvázolására.²¹ Számkra pedig arra, hogy áttekintsük a király személye körüli miniszter feladatát és az addig elvégzett munkáját, amellyel egyfajta modellt is teremtett a későbbi utódok számára, amit ha akartak, követtek, ha akarták és tudták, akkor meghaladhatták azt.

A kiegyezés/kiegyenlítés nevű hosszú politikai folyamat számos kacskaringóval bírt a közigazgatási vereségtől az 1867-es decemberi

20 Uo., Wenckheim Béla báró betegsége miatt volt kénytelen lemondani a belügyi posztról még 1869 októberében, és átadni munkáját Rajner Pálnak. Bölöny József: Magyarország kormányai 1848–1975. Bp., 1978. 48. p.

21 A brassói lap szerkesztősége meg volt győződve, hogy a lassan egy éve tartó minisztercserék legfőbb oka nem politikai természetű, hanem egészségügyi, pl. Eötvös halála és a kimerültségek. A nagy munkának, amit elvégeztek, ez lett a mentális eredménye. Szerinte sok értelmes gondolkodó ember úgy látta, hogy jobb lett volna, ha konzervatívok ragadják kezükhöz a kormányzást 1867-ben, akár Sennyey Pál vezetésével, és akkor látnánk, mit tudtak volna tenni. Ugyanakkor elkötelezetten írtak arról, hogy az alkotmányosság mellett a kitarítás el nem múló erénye a kabinetnek. Lényegesnek tartották megjegyezni, hogy „Egy ekkora ország kormányzatát vinni magában nagy és kiváló tehetséget igénylő munka. De mennyivel nehezebb, a kormányzat rendszer folytatása mellett gyorsan átalakítani az egész rendszert, teremteni új intézményeket, és a régiéket úgy szüntetni meg, hogy a társadalmi rendben megrázkodás ne támadjon. ... Magyarország alkotmányos szabad ország maradjon állandólag, nemcsak azért, mivel az alkotmányos szabadság legfőbb java valamely népnek, hanem azért is, mivel ezen sok nyelvű országnak a körülete alakult fajbirodalmakkal szemben csak is alkotmányos szabadság adhat összetartást és erőt.” Minő okból léptek vissza 67-iki minisztereink? Magyar minisztérium II. = Nemere, 1871. máj. 30. 1. p.

Andrássy köszöntése Pesten (Vasárnapi Ujság, 1867. március 3. 101. p.)

osztrák alkotmány újrafogalmazásáig (*Dezemberverfassung*).²² Nemcsak a kortársaknak, de az utókor „ítészeinek” is nehéz feladat a Szkülla és Kharübdisz közti mozgások követése. Szküllát, az igazi „szikla”, azaz az abszolutizmus jelentette, legalábbis az „öreg úr”, Deák Ferenc interpretálásában, míg a Kharübdiszt a magyaroknak a nem kívánt összbiradalmi (hol centralista, hol föderatív, hol valami mixelt) politikai megoldás. A lehetőséget egy újszerű dualisztikus szisztémában látták. A személycserék, a biztosnak tűnő elképzelések feladása, megváltoztatása éppúgy része volt e folyamatnak, mint a lehetőségek meglátása, megragadása és a visszalépések/-léptetések. Tele mélységgel és veszéllyel, nem csoda, hogy a magyar politikai elit nagyon félt az újabb közjogi csódtól.

22 Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora, I. Bp., 1910. 253–389. p. Wilhelm Brauner: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig. Pécs, 1994. 193. p. Zachar József: Az osztrák–német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom 1861–1881. Bp., 1981. 44–63. p. Somogyi Éva: A biradalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez. Bp., 1976. 123–187. p.

Nem véletlenül találtak más-más napokat a kiegyezés nagy pillanatára a kortársak és az utódok.²³ Mindenesetre ami 1867 januárjában és februárjában történt, az ennek a folyamatnak meghatározó időszaka lett. A Deák Ferenc-i álláspont fundamentális elemének számított nemcsak a 48-as alkotmány visszaállítása, hanem a felelős kormány mielőbbi kineveztetése. (Most eltekintünk ennek a két alaptételnek a belső tartalmától, az egymáshoz való viszonyától, a 67-es, valamint a 15-ös bizottság szerepétől.) A folyamat üdvözítő stádiumaként Ferenc József 1867. február 14-én az általa elnökölt osztrák minisztertanács ülésén fogadta Bécsben az Andrássy-kormány leendő tagjait, és a késő délutánig tartott megbeszélést követően a megfáradt „magyarokat” Festetics György gróf látta vendégül saját bécsi palotájában.²⁴ Majd külön csoportokban Budapestre utaztak.²⁵ Az eseményről már úgy szóltak a bécsi és nyomukban a pesti lapok, mint a tanácskozások sikeres lezárása, és a magyar kormány véglegesítése. De emlékeztettek, hogy a királyi leirat csak a jövő héten fog megérkezni a magyar fővárosba, és a kormány eskütételére is Budán kerül sor.²⁶

23 Ferenczi Deák-életrajzában ezt a napot 1867. január 19-ében jelölte meg. Ferenczi Zoltán: Deák Ferenc, III. Bp., 1904. 230. p. Lónyay Menyhért a kormányfő kinevezésének napjában, 1867. február 18-ában látta ezt. Wertheimer: i. m. 337. p. Lásd még a kérdésről: Cieger András: A közös ügyek rendszere. In: Megosztó kompromisszum. Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából. Szerk. Hermann Róbert – Ligeti Dávid. Bp., 2018. 141–145. p.

24 A jelzett ülésen a legfőbb biztonsgopolitikai kérdésekről esett szó, hogy a bécsi elképzelés mennyiben illeszkedik a magyar alkotmányossághoz. Lásd. A Kiegyezés: 88–94. p. Febr. 14. = PN, 1867. febr. 15. 1. p.

25 Egyben azt írták, hogy ugyanezen a napon tartotta felosztató megbeszélését a kancellária is. A 14-iki kihallgatás = PN, 1867. febr. 16. 1. p. Különfélék. = PN, 1867. febr. 16. 2. p.

26 A magyar minisztérium kinevezéséről. = VU, 1867. febr. 17. 80. p.

Andrássy Gyula gróf 1867. február 28-án mutatta be a frissiben kinevezett, nyolctagú, arisztokrata többségű kabinetjét előbb a magyar képviselőháznak, majd a főrendiháznak.²⁷ Maga a tény lett a fontos, mármint a kormány kinevezése és kevésbé az összetétele. Úgy tűnik, a szakirodalom sem fordított eddig erre különösen nagy energiát, figyelmet,²⁸ hiszen még a neheze, azaz a megállapodások törvényesítése, az adó és az újoncok kiállításának elfogadása, a gazdasági kiegyezés, stb. mind-mind hátra volt. Az Andrássy-kormány most már a modernebb parlamenti játékszabályoknak megfelelően egypárti volt. A miniszterek a Deák Körhöz vagy a Deák-párt kemény magjához tartoztak, de tudomásul kellett venniük az új politikai játékszabályokat és elvárásokat is: „az öreg úr”, Deák Ferenc alapkérdésekben megmutatkozó álláspontjának vita nélküli elfogadását.²⁹ Izgalommal teli viharos disputák, és nehéz pillanatok vártak a ka-

A kormány eskütétele Budán (Vasárnapi Ujság, 1867. április 14. 177. p.)

- 27 Andrássy üdvözlése után Wenckheim Béla báró hosszabb beszédet mondott. Főrendiházi napló, 1865–1969. I. kötet. XXX. Országos ülés 1867. február 28. Sennyey Pál elnöklete alatt délelőtt fél 11-kor 170. p. A hét magyar miniszter: gróf Festetics György, báró Wenckheim Béla, Lónyay Menyhért, báró Eötvös József, Horváth Boldizsár, gróf Mikó Imre, Gorove István. A miniszterelnök és a honvédelmi miniszter pedig természetesen gróf Andrássy Gyula.
- 28 Urbán Aladár hosszú oldalakat szentelt a Batthyány-kormány megalakulásának a miniszterelnökről szóló monográfiájában, itt pedig a világ legtermészetesebb részeként hozták a kabinet összetételét. Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp. 1986. 63–117. p. Mezey Barna: A kiegyezés jogpolitikájának kialakítása. Jogtörténeti Szemle, 2007. 3. sz. 31–32. p. A Magyar Országgyűlés története 1867–1927. Szerk. Balla Antal. Bp., 1927. 70. p.
- 29 Lásd erről Horváth Boldizsár igazságügyminiszter történeteit. Demokrata körök. In. Horváth Boldizsár: Emléktöredékek köz- és magánéletéből. Sajtó alá rendezte: Cieger András – Matolcsi Réka. Bp., 2021. 82–86. p.

binetre a Sándor utcában és az Akadémián. Vitán felül állt, hogy a kiegyezést lényegében megteremtő triumvirátusnak, Andrássynak, Lónyaynak és Eötvösnek helye lesz a kabinetben, és a plusz erőnek, Csengery Antalnak maradt a megformálás, a szövegezés, továbbá a kommunikáció korántsem mindig hálás feladata. Deák Ferenc patronáltjának, Horváth Boldizsárnak a kinevezése sem számított meglepetésnek, főleg az 1866. decemberi legendás, de kissé kétségbeesett felszólalása, a *Quid tunc?*-ja, a *Mit tegyünk akkor?* után.³⁰ A többiekéről sem akkor, sem

30 Horváth: i. m. 57–64. p.

azóta, nem szólt a fáma.³¹ A beharangozott eskü letételére március 14-én került sor a budai királyi palota tróntermében. (Andrássy Gyula és Festetics György már korábban megtették ezt Bécsben, az akkor még meg sem koronázott Ferenc József jelenlétében.)³²

Festetics György személyében az adott posztra keresve sem lehetett jobb személyt találni. Bár közéleti szerepléseit eddig sem vitte túlzásba, de tudott volt róla, hogy előbb Vas vármegye főispáni helytartójaként (1860–1861) kötelezte el magát az alkotmányos törekvések mellett a főrendiházban és a vármegyéjében, majd ennek megfeneklését követően visszavonult. A másik nagy reményt keltő esztendőben, 1865-ben Zala vármegye főispánja lett és az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek (OMGE) hat évig elnöke, tiszttségét 1870-ig tartotta meg.³³

A jól értesültek szerint még 1865 szeptemberében Deák Ferenc biztatására és kérésére a politikai közeledés reményében Festetics György elérte, hogy Ferenc József

a magyar „fővárosba” utazzék.³⁴ Az arisztokrata – részben testvérének köszönhetően – kiváló kapcsolatokkal rendelkezett, nemcsak a bécsi kormányzati emberekkel, hanem az udvar legfelsőbb köreivel is. 1866-ban került be abba a bizottságba, pontosabban annak osztrák segédtanácsába, amelyik a párizsi világiállításon a birodalmat volt hivatott megjeleníteni, és fő törekvése nem lehetett más, mint hogy Magyarország neve kicsit szebben, ismertebben ragyogjon a francia fővárosban.³⁵ Maga is kitüntetettje lett aztán a világiállításnak, egyik kategóriában arany díjat (gyapjú), a másikban ezüstöt kapott agrárproduktumaival (kender).³⁶

Festetics Györgyöt a napilapok mindig is a bőkezűen adakozó nagyúr képében jelenítették meg. Igazgatott vármegyéjében, Zalában, több ízben is adományokat nyújtott a természeti katasztrófák helyi áldozatainak, például a Kapos-völgyieknek vagy korábban a csáktornyaiaknak.³⁷ Pénzadományaival 1867-ben és 1868-ban is 1000-1000 forinttal támogatta a nagykanizsai gimnázium alapítóját.³⁸ Még az ötvenes években, a bécsi

31 Beksics Gusztáv: Az utolsó harmincz év. II. fejezet. A kiegyezés és a második felelős minisztérium. In: A Magyar Nemzet története, 19. kötet. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 125–127. p. A bizalmas információkban nem szűkölködő újságíró Kecskeméthy naplójában is csak lakonikus tömörséggel utalt a megalakuló kormány összetételének problémáira. Gorove Istvánt szerinte a polgári körökben nagyon ellenzik, Horváth Boldizsárt kiváló kodifikátornak, de gyenge miniszternek vélik, Wenkheim Béla bárót pedig ismerethiányos parádézónak tartották, akinek teljesítménye majd az államtitkáraitól függ. Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1878. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Rózsa Miklós. Bp., 1909. 224. p.

32 A miniszterek eskütétele. = VU, 1867. április 14. 176. p.

33 Lemondási szándékáról 1870-ben az Országos Gazdasági Egyesület országos ülését táviratban értesítette. Utóda Lónyay Gábor lett, az alelnök pedig Korizmis László és Hajós József. Az agráriusokat tömörítő egyesületnek akkor 524 alapító és 388 rendes évdíjas tagja volt. Orsz. gazd. egyesület. = PN, 1870. febr. 14. 1. p.

34 Somogyi Éva: A király személye körüli minisztérium. Rubicon, 2013. 2–3. sz. 67. p.

35 Számítatlan vita zajlott arról, hogy az ország miként jelenjen meg a francia fővárosban, elkülönülten vagy elvegyülten. Természetesen vita zajlott az agrárrepresentáció arányairól is, mit érdemes megjeleníteni, és mi mutatja leginkább az ország erejét, dinamikáját. A párizsi világiállítás. = VU, 1867. máj. 26. 259. p. Festetics Györgyöt és Korizmis Lászlót még 1866-ban az osztrák segédtanács tagjaivá választották. Párizsi világiállítás. = PN, 1867. június 23. 2. p.

36 Téry Pál: Magyarország 1867-ben a párizsi világiállításon. A kitüntetettek névsora: V. csoportban, 43. osztály, gyapjú kategóriában arany, és ezüst a kender kategóriában. PN, 1867. júl. 4. 2. p.

37 1867 elején a korábbi 1000 forint mellé újabb 2000 forintot ajánlott fel a Balaton-felvidéki szűkölködő községek lakóinak. Zalaegerszegről írvák. = VU, 1867. január 11. p. Zalai írségek. = PN, 1867. április 4. 3. p.

38 Zalaegerszegről írvák. = VU, 1867. jan. 11. p. A nagykanizsai főgimnázium. = VU, 1868. január 19. 33. p.

kormányzat a gazdaságszervezés nagy öröme négy új agrárkutató intézetet fejlesztésére tett ígéretet a szféra megújításának reményében. A magyaróvári és a keszthelyi mellett a debreceni kiépítése is szabad utat kapott, hogy ezek azonban valóban korszerűek legyenek, az oktatás infrastrukturális feltételeit javítani kellett, ehhez adományok is szükségeltettek.³⁹ 1867 áprilisában a magyar agrárkutatók szempontjából fontos örökséget (Bauer Antal hagyatékát) vásárolta meg, hogy átadja részben a nagyapja által alapított Georgikonnak, részben az újonnan teremtett debreceni intézménynek. Az utóbbinál mecénástársa, egyben kormányzati kollégája Lónyay Menyhért volt.⁴⁰ A sor még hosszasan folytatható, hiszen a korszakban egy főúrral szemben természetes elvárás volt az adakozás vagy a mecénatúra gyakorlása. A kérdés csupán csak az lehetett, hogy ez mennyiben hasznos társadalmilag, és mennyiben csak a személyes presztízsét emeli, alakítva imázsát. (Közismert Festetics Györgyről, hogy a pesti Nemzeti Színházban lévő páholyát, ha nem tartózkodott a magyar fővárosban, és ez gyakorta előfordult, másoknak ajánlotta fel, adta át.) A kiegyezés évében a 48-as honvédeknek is jutott adományaiból (40 forint), valamint a kulturális nacionalizmus jegyében a Kisfaludy Társaság is kapott 100 forintot.⁴¹

Andrássy miniszterelnök 1867. február 28-án elmondott beszédéből egy szűkebb passzust érdemes citálnunk: „Midőn a 48-diki törvények alapján kinevezve, mint Ő Felsege felelős kormánya először jelenünk meg a tisztelt ház előtt ... elégnek tartjuk kijelenteni azt, hogy eljárásunk irányát nem meríthetjük máshonnan, mint azon törvényekből, melyek a felelős kormányzati rendszer alapját letevék. Azon vezérelv, mely a 48-diki törvényhozás szemei előtt lebegett, nem volt egyéb, mint a birodalmi kapcsolat hű megőrzése mellett Magyarország alkotmányos önállóságát és függetlenségét biztosítani.”⁴² A király személye körüli miniszteri posztot még 1848 tavaszán állították fel, a III. törvényekben kissé dodonaian meg is fogalmazták a feladatát. A 13. paragrafus szerint: „A miniszterek egyike folyvást Ő Felsegének személye körül lesz, s mindazon viszonyokba, mellyel a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklődik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli.”⁴³ Hogy a valóságban mit jelentett, ez sok értelmezésre adott lehetőséget,⁴⁴ de 1867-ben nem fogalmazták át a tárca feladatát, annak ellenére, hogy még bonyolultabbá vált a birodalmi testek közti együttműködés szabályrendszere. Igaz, ekkor februárban még minden képlékeny volt e téren is. A magyarok elkötelezett ragasz-

39 1857-ben született egy császári rendelet négy mezőgazdasági és erdőszéli iskola felállításáról, valamint a budai szőlőiskola megteremtéséről, de a terveket hol lassította, hol keresztülhúzta a politika kiszámíthatatlansága. Végül is 1862-ben a magyaróváriakkal kezdődött meg a tárgyalássorozat, majd jöttek a szebb napokat megért keszthelyiekkel, s itt kapott kiemelt szerepet a család. (I.) Tasziló földterületet adományozott az oktatás szintjének emelésére, majd a testvére, (II.) György az említett felajánlást. A tervezett négy intézmény közül akkor csak a keszthelyi és a debreceni indult be. A keszthelyi gazdasági intézet. = PN, 1864. jún. 18. 2. p.

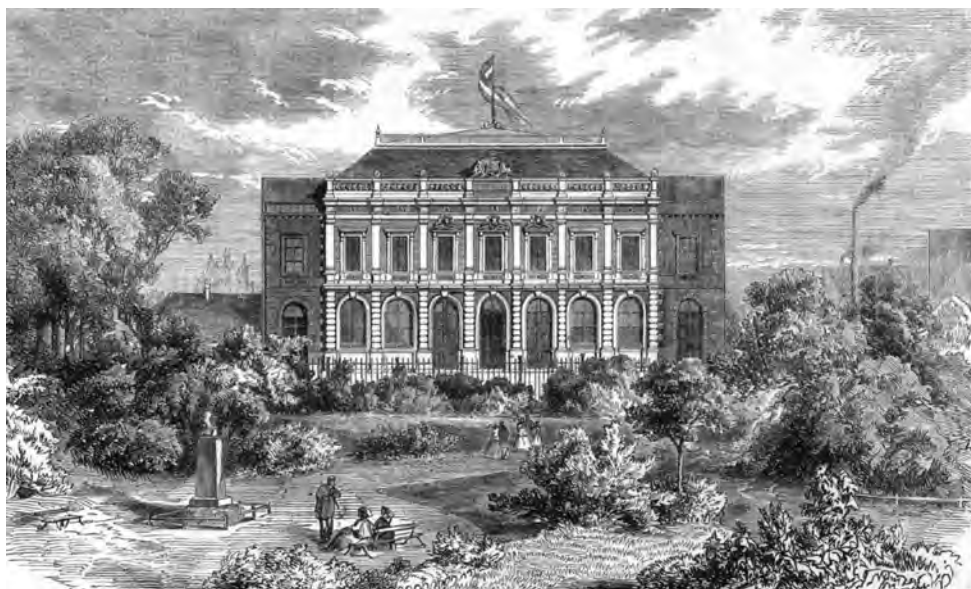
40 PN, 1867. ápr. 20. 2. p.

41 PN, 1867. jún. 28. 3. p.

42 A minisztérium bemutatása és a kormány első előterjesztései alkalmával. 1867. február 27. In: Gróf Andrássy Gyula beszédei. I. Kiadta: Léderer Béla. Bp., 1891. 201–202. p. A magyar nemzet története. XIX. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 125–127. p. A vonatkozó részt a Szabadelvű párt ideológiusa, Beksics Gusztáv írta.

43 1847/48-ik évi országgyűlési törvénycikk. Pesten, 1848. 12. p.

44 Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp., 1987. 38–49. p. A feladatok folyamatosan szaporodtak, elsősorban a kereskedelemhez kapcsolódóan, a hajózás gondjaitól a konzulátusok megteremtésén át. Lásd: F. Kiss Erzsébet: Az 1848–49-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. 187–194. p.

A Sándor utcai palota épülete (Vasárnapi Ujság, 1865. október 1. 504. p.)

kodását mutatja a '48-as miniszteriális felálláshoz, hogy az uralkodó gazdasági, taylorizációs szempontból felvetette két tárca összevonásának az ötletét, de ezt Andrássyék mereven elutasították.⁴⁵

Festetics György a jogszabályoknak megfelelően visszatért állomáshelyére, Bécsbe, és a kancellária egykori épületében a Bankgassén, a Nádasdy-palotában megkezdte a minisztérium kialakítását.⁴⁶ Arra törekedett, hogy a volt kancellária egész személyzetét átvegye, de idővel a létszám csökkentésébe fogott a feladatok megváltozott természeté miatt.⁴⁷ A személyi előterjesztésében

az elsők között szerepeltek munkatársai, így lett Bartos János udvari tanácsosból miniszteri tanácsos, Szentgyörgyi Gyula erdélyi kormányzék tanácsosból és Somossy József királyi tanácsosból miniszteri titkár.⁴⁸ A minisztérium létszáma és költségvetési kerete azonban mindig szerény volt és folyamatosan apadt is, ahogyan említettük, 1871-ben 13 fő volt. Ez a trend alapjaiban ellentétes volt a többi tárccánál zajló folyamattal, gyakorlattal.

Szülővárosába történő visszatérését követően Festetics Györgynek már az első pillanatban komoly kihívásoknak kellett megfelelnie. Tudniillik az uralkodó elvárásai is „változóban” voltak, ennek lett lenyomata például a miniszteri kinevezések megváltoztatása, ami az 1867. évi 8. törvénycikkben öltött testet. Eszerint az uralkodó a miniszterelnök előterjesztésére közvetlenül nevezi ki a minisztereket.⁴⁹ Andrássy Gyula

45 A közmunka- és közlekedésügyi minisztériumot akarta egyesíteni a földművelés, kereskedelem- és iparügyi minisztériummal. Sarlós Béla: Deák és a kiegyezés. Bp., 1987. 177. p.

46 Gr. Festetics György = VU, márc. 6. 116. p. Különfélék. = PN, 1867. márc. 6. 2. p.

47 Minden igyekezete ellenére az alsóbb személyzetet nem Bécsben, hanem a pesti minisztériumoknál sikerült csak elhelyeznie. A volt magyar kancellária. = VU, 1867. ápr. 14. 180. p.

48 PN, 1867. jún. 14. 1. o.

49 A kiegyezés. Szerk.: Cieger András. 132. p.

gróf pályájának első monográfiusa, a monori Wertheimer Ede szerint március első napjaiban írta Festetics György Andrásynak azt a levelet, amely szerint Ferenc József tekintettel a kormányfő által benyújtott négy törvényjavaslatára, amit előzetesen nem látott az udvar, azt kívánta, hogy a jövőben csak úgy adjanak be javaslatot, ha azt előzetesen megtekintésre neki azt bemutatták. „Ez intézkedésből fejlődött ki a jelenleg szokásos előzetes jóváhagyás gyakorlata, amelyre nézve hangsúlyoznom kell, hogy csak szokáson, de nem törvényen alapul.”⁵⁰ A magát jól tájékozottnak feltüntető szerző itt elhallgatott egy nem lényegtelen momentumot, tudniillik 1867. március 17-én az adott kérdéstről született egy titkos kormányhatározat, amely részletesen megfogalmazta a kormány ezzel kapcsolatos teendőit, azaz az új rendszabályokat.⁵¹

A király személye körüli minisztériumban, az alkotmányos jogszabályok elfogadása után aztán elkezdődhetett a munka, sorban „gyártották” a nemesítési javaslatokat, a névváltoztatási kérelmeket és természetesen a kitüntetési felterjesztéseket.⁵² Az elsők között volt Liszt Ferencé, aki a koronázási mise elkészítéséért a Ferenc József-rend középkeresztjét kapta meg.⁵³ Természetesen minden más típusú felterjesztés megfordult a miniszter és apparátusának kezei közt, melyet az uralkodónak szántak, illetve amiben ő volt a kompetens.

A Vöslauban folyó gazdasági kiegyezési tárgyalásokkal párhuzamosan⁵⁴ zajlott az első komoly nemzetközi „megmérettetése” az új magyar csapatnak a salzburgi fejedelmi találkozón, ahol a 12 tagú honi küldöttséget Andrassy és Festetics György grófok vezették.⁵⁵ Az utóbbi Szent Mihály-érdemrendet kapott a bajor királytól.⁵⁶

Ekkor alakult ki vele kapcsolatosan a korabeli társasági lapokban az a kép, miszerint a földi csillagzatok hullatója, akinek kulcs szerepe van abban, hogy kik kaphatnak újabb és újabb kitüntetéseket egy olyan korszakban, amiben kimondhatatlanul nagy presztízse volt ezeknek. A kíváncsi közvéleményt szemmel láthatóan ez nagyon foglalkoztatta, és a sajtó is folyamatosan figyelte a listát meg a trendeket, közölte a kitüntetettek névsorát. Ők voltak a kor egyfajta politikai-kulturális celebjei, akiknek azonban valós teljesítményük is lehetett.⁵⁷

Az ekkor kialakult gyakorlat alapján tevékenykedett a minisztérium, illetve a későbbi miniszterek. Az esetek jelentős részében ez személyes részvételt jelentett minden fontosabb rendezvényen, ami rop-

50 Wertheimer: i. m. 349–350. p.

51 Lásd: A magyar minisztertanács által elfogadott titkos szabályzat 12. §-át. A dokumentumot közli: A kiegyezés. Szerk.: Cieger András. 97–98. p.

52 Ezeket részben a hivatalos Budapesti Hírlapból lehetett megtudni, részben a korabeli napilapok közölték az érintettek névsorát és az elfogadott változtatást. Egy példa: Báron Benedek pesti lakos, Baromi-ra lett módosítva, illetve előneve csángó-hétfalusi. Új nemes. Különfélék. = PN, 1870. október 11. 2. p.

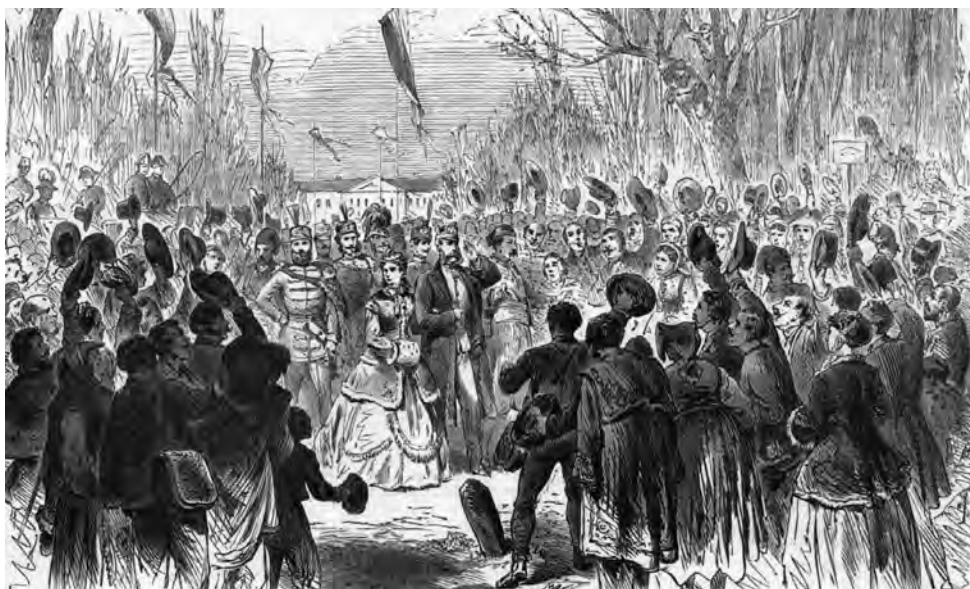
53 PN, 1867. 18. évf. 136–5144. sz. június 13. 2. p.

54 A Vöslauban folyó tárgyalásokon az osztrák pénzügyminiszter, Karl Becke és Lónyay Menyhért pénzügyminiszter tárgyalt a legégetőbb gazdasági ügyekről, a megállapodások az ismert közhangulat miatt titkos jellegűek lettek. Cieger András: Lónyay Menyhért. Bp., 2008. 149–160. p.

55 Salzburgi jelenlét. = PN, 1867. augusztus 24. 3.

56 Fejedelmi találkozó. = PN, 1867. szeptember 27. 3. p.

57 Természetesen összevetették ezt a nemzetközi tendenciákkal is és úgy értékelték a magyar esetet a falerisztikusok nagy örömeire. A rendjelek statisztikája. = VU, 1868. 15. évf. 43. sz. október 25. 515. o. Egy királyi leirat változtatásokat tett a Ferenc József-renden, mert az addigi három kereszt mellett (kis, nagy és közép kereszt) egy negyediket is létrehozta, a csillagos keresztet, ami azért kisebb volt, mint a nagykereszt. Többféle kereszt. = VU, 1869. 15. évf. 44. sz. október 31. 606. o. 1870-ben a Lipót-rend középkeresztjét kapta meg az államtitkári állásáról lemondott Hollán Ernő. PN, 1870. 21. évf. 129. sz. június 8. 2. o.

A zágrábi királyi bevonulás (Vasárnapi Ujság, 1869. április 18. 212. p.)

pant megterhelő lehetett, mert hol a császárvárosban, hol Buda-Pesten kellett jelen lennie a hivatalos fogadásokon.⁵⁸ A feladat jellegéből adódóan, hol az uralkodót kellett képviselnie (pl. 1869 szeptemberében a horvát bán beiktatásán⁵⁹), hol a kormányzatot. Lehetett a helyszín akár Buda-Pest, Bécs vagy Zágráb, esetleg Fiume, mint 1869 márciusában.⁶⁰

58 Például 1870 januárjában elkísérte a királyt Budapestre, akit a belügyminiszter és Thaisz Elek főkapitány fogadott, majd együtt bevárták most már Andrássyval a Rómából visszaérkező Erzsébet királynét is. 1870. január 20. = PN, 1870. jan. 20. 2. p. Vagy minisztertársait kellett helyettesíteni, mint 1870 februárjában Horváth Boldizsárt. Királyi fogadás. = PN, 1870. febr. 28. 1. p.

59 A magyar kormányt Lónyay Menyhért képviselte. A horvát bán beiktatásakor. = VU, 1869. szept. 5. 493. p.

60 Ez az út politikai jelentőséggel bírt, a horvátokkal kötött kiegyezés „megkoronázásaként” értékelték, épp ezért figyelték minden részletre, nézték az esetlegesen felbukkanó disszonáns „hangot”. Székesfehérvárott, Nagykanizsán díszes közönség köszöntötte az uralkodót, a kivilágított és fellobogozott

Festetics György gróf társasági életével jelentős kapcsolati tőkére tett szert, amit utóbb a kormányfő is jól hasznosíthatott. Néha felröppentek róla téves híresztelések is, például hogy közös tárca nélküli szerepet kap, de ezek utóbb hamisnak bizonyultak. Fogadásain, magánrendezvényein, báljain, legyenek azok a bécsi vagy a pesti magyar fővárosban lévő palotájában, a kor előkelőségei fordultak meg.⁶¹ Hol a Habsburg-ház

Zágrábba lelkes tömeg fogadta. A királyi pár zágrábi útja. = VU, 1869. márc. 14. 148. p. Festeticsnek természetesen el kellett kísérni az uralkodót Fiumébe és Polába is. A király utazása. = VU, 1869. márc. 21. 161. p.

61 Még az ötvenes években épült Ybl Miklós tervei alapján a pesti palotája a Nemzeti Múzeum mögött, amivel mintát teremtett. Rövid idő alatt igazi negyed épült ki itt, emelvén a főváros látképét. A módit mások is követték, gr. Károlyi Lajos, gr. Zichy János, gr. Károlyi Ede, gr. Károlyi Sándor, stb. A múzeum mögötti hely. = VU, 1869. máj. 16. 274. p.

tagjai, hol maga Erzsébet királyné,⁶² vagy Rudolf koronaherceg, József főherceg, stb. 1869-ben az uralkodó születésnapján ő vezényelte le a magyar fővárosban a parádét (katonai díszgyakorlat a Vérmezőn, istentisztelet a budai várban, társas ebéd a palotájában), és fogadta a jókívánságokat.⁶³ Ezek a rendezvények mindig érdekes és értékes társasági hírt szolgáltattak a felső elit után érdeklődő izmosodó magyar olvasóközönségnek.

Élete végéig emlékezetes rendezvény maradt számára – katonai előélete, gyermeke szereplése és elsősorban politikai jellege miatt⁶⁴ – az első honvédszászló felszentelési ünnepsége Budán, 1869. október 31-én a Mátyás-templomban, amelyet az esemény fontosságára való tekintettel az uralkodó-házaspár, Ferenc József és Erzsébet királyné is megtisztelt jelenlétével.⁶⁵ Mi több, maga Sissi vállalta a zászlóanya szerepét, ajándékát, a „drága hímzetű kettős szalagot” a két nyoszolyólány (báró Eötvös Ilona és Kovács Sebestyén Mária) kötötte fel. A lobogó rúdjaiba az uralkodó nevében gróf Festetics György verhetette be a szöveget. A rendezvényen nemcsak az udvar képviseltette magát a legmagasabb szinten, hanem az egész magyar politikai vezetés (kormányzat, törvényhozás),

a római katolikus egyház (a misét az esztergomi érsek celebrálta), és a hadsereg is. De természetesen ott voltak az országos méltóságok, a vármegyék, a főváros előkelőségei, valamint szép számmal a városlakók, a nép. Mindez a korabeli múltértelmezés (Nagy Lajos, Hollós Mátyás anyja, a 48-as honvédek megjelentető Ivánka Imre) és a jelen reprezentációjának nagy találkozója volt, amihez a lakosságnak népnünnepély dukált, míg az elitnek egy 160 fős bankett. Látványában, pompájában a rendezvény a két évvel korábbi koronázási ünnepségre emlékeztetett.

Általánosságban az a szabály alakult ki, hogy a kormányzat nevében a király személye körüli miniszter osztott hivatalosan is a Habsburg-család örömeiben, bánatában, gyászában és jelent meg a fogadásokon vagy a kondoleálásokon.⁶⁶

Mind közül a család számára talán a legemlékezetesebb az uralkodó negyedik gyermekének a keresztelője. Erzsébet királyné tudatosan Budán szülte meg Mária Valériát, és ide a nagy örömnünnepre látogatott a Habsburg-család európai rokonsága. E szórakoztató rendezvény egyik elemének a lebonyolítása várt a Festetics családra a pesti palotájukban.⁶⁷

Festetics György a főrendiház ülésén minisztertársával, majd utódjával, Wenckheim Béla báróval a kormányt képviselvén folyamatosan jelen volt, néha a képviselőházi vitákon is, de hozzászólásra ritkán vállalkozott. A felekezeti viszonyosságáról szóló törvénytervezet vitájánál a főrendiházban

62 Már az is komoly társasági hírnek számított 1869-ben a báli szezonban, hogy Erzsébet királyné ígéretet tett a Festetics házaspárnak, hogy megtiszteltetésül báljukat, ami akkor nagy szenzációnak számított, mert magyar arisztokrata ilyen megtiszteltetésben még nem részesült. Azon jelmezbálra = VU, 1869. febr. 7. 82. p. A miniszterelnök termeiben = VU, 1870. máj. 3. 217. p. Melléklet.

63 Ó Felsége Születésnapját. = VU, 1869. aug. 22. 469. p.

64 Az 1868. évi 41. törvénycikk a honvédségről.

65 A politikailag és hadügyi szempontból is kiemelt rendezvényen a királyi párt az ifj. Festetichek kísérhette mint apród. Az első honvédszászló felszentelése Budán. = VU, 1869. nov. 7. 619–620. p.

66 Így volt ez Miksa császár temetésén is, aki a tragikus mexikói hőse volt a családnak. Miksa császár temetése. = VU, 1868. febr. 9. 66. p.

67 Levelek az Andrássy-házból (1864–1869). Egy angol nevelőné levelei. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Cieger András. 2007. 281–283. p.

A Festetics-palota Pesten (Forrás: Wikipédia)

tett csak egy jogtechnikai jellegű észrevételt.⁶⁸ A főrendiházi jelenlét kapcsán folytatta „korábbi” gyakorlatát, a szemlélődést, mert minisztersége előtt sem volt kiemelt szónoka a második kamarának.⁶⁹

68 „Nagy Méltóságú elnök! Méltóságos főrendek! Azok, akik amellet vannak, hogy ezen törvényjavaslat eredeti szerkezete szerint fogadtassék el, oly jól indokolták és oly szabatosan ez ügyet, hogy én részemről ahhoz szólni mit sem kívánhatok, csak azon egyet bátorodom megemlíteni, hogy a kormány ajánlja a méltóságos főrendeknek, hogy a törvényjavaslatot úgy mint az a képviselőháztól hozzánk érkezett elfogadni méltóztassanak.” (Helyeslés.) A vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló törvény CXXXL. ülésén a felekezetek viszonzosságáról szóló törvény Festetich György miniszter. Felsőházi Napló, 610. p.

69 A Felsőház jegyzőkönyvei szerint az említett ciklusban csak egyszer, 1866 februárjában szolt hozzá, amikor azt javasolta, hogy küldjenek ki egy 30 tagú bizottságot, amely az uralkodói trónbeszédre elkészíti a válaszfeliratot, ehhez joga van a testületnek.

Feladatai néha ad hoc megbízatással is bővültek, a kormányfő rábízta a Lánchíd Társasággal megkezdett tárgyalásokat, melyek célja, hogy megteremtsék a hídpénz megváltásával (a központi büdzséből) a két város közti zökkenőmentes közlekedést.⁷⁰

A delegációk rendszerének a felállításával 1868 januárjától alapjaiban beszűkült a minisztérium feladatköre,⁷¹ de részben bővült

Szerinte 1861-ben, amikor elfogadta a Felsőház a képviselőház választát, akkor nem kockáztatott semmit, most azonban meg kell tenniük. VI. Országos ülés Felsőházi Napló, 1865. I. kötet. 1866. február 13.

70 A magyar kormány = VU, 1869. febr. 28. 122. p. FL, febr. 25. 179. p.

71 A magyar oldalt Mailáth György vezette, míg a másik oldalt a jól ismert Anton Schmerling. A delegációk. = PN, 1868. máj. 22. 1. p. Somogyi Éva: A delegáció. A delegáció intézményének létrejötte. Századok, 1994. 3–4. sz. 465–514. p.

is, mert nekik kellett biztosítani a delegációk bécsi tevékenységének feltételeit. Az említett minisztériumi épület első emeletén egy háromablakos teremben, hat tízszemélyes pad formájában, ami nem tűnt a legcsodálatosabb megoldásnak, de a célnak megfelelt. Számtalan esetben a gróf által rendezett fogadások tették teljessé és emlékezetessé a közös munkát.

A bevezetőben említettük, hogy ha hektikusan is, de megjelent a sajtóban egy-egy kritika a minisztérium működésének célszerűségéről és értelméről. 1869-ben ilyen hangot ütött meg a *Pester Lloyd*, de a *Pesti Napló* kiállt mellette és érvelni próbált, részben az említett intézmény (*Hofkanzlei-ministerium*), részben a vezetője mellett.⁷²

„Azon állítást, mely szerint a király személye melletti minisztériumnak nem volna más dolga, mint nemeslevelek gyártása és kitüntetések osztogatása, felesleges volna cáfolni...”⁷³ Mindenki elfogadta. Ugyanakkor hangsúlyozta az újság, hogy „sok más olyan dolga is akad, mely azáltal, hogy a nyilvánosság előtt kézzelfogható alakban nem jelenik meg, nem veszti el fontosságát. Midőn a király nincs az országban, ő tartja fenn a folytonos összeköttetést közte s a magyar kormány közt; ő rövid úton közvetítőül szolgál, midőn a király a tárgyalás alatt levő ügyekről az egyes szakminiszterektől felvilágosításokat kíván; viszont a minisztereknek megadja azon tájékoztatást, melyre bizonyos egyes esetekben szükségük van.”⁷⁴ Ő kezeli mindazon ügyeket, melyek a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok, vagy a Magyarországon élő külföldiek érdekeire vonatkoznak. A külügyek vezetésé-

Festetics György portréja (Vasárnapi Ujság, 1865. november 12. 573. p.)

ben a magyar kormány eszméinek és nézeteinek közvetítőjéül szolgál, midőn a király nincsen országunkban.

Léte önmagában takarékoság, minden más megoldás csak nagyobb költséggel járna. „Az említett teendőkn kívül ugyanis az udvari minisztérium személyzete az egyes szakminiszterek megbízásainak elintézésével is foglalkozik; részt vesz egyes bizottságok tanácskozásaiban; felügyel a magyar bélyegek és állampapírok nyomására, közvetíti a Budapest és Bécs közti folytonos pénzküldéseket.”⁷⁵ E feladata a közvélemény számára nem látható, de nagyon fontos. Arról nem is beszélve, milyen fontos szerepet játszik a Bécsben élő magyarok ügyes-bajos gondjainak megoldásában.⁷⁶

Fontos érveket sorakoztattak fel a gróf mellett is. „Bátran megvallhatjuk, hogy a nemzet jogos elismeréssel viseltethetik iránta azon modorért, melyben őt Bécsben repraesentálja. (...) a magyar kabinettel

⁷² PN, 1869. jún. 27. 1. p.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

mindig a legnagyobb harmóniában járt el. (...) Egyik legkiválóbb érdemet, hogy jeles tehetségei, kitűnő képzettsége és úgy ismeretei dacára sem törekszik soha a befolyás súlypontját azon helyről elmozdítani, mely lefele közvetlenül felelős, s áttenni azt azon másik helyre, mely a törvényhozással közönséges érintkezésben nem lévén, közvetlenül nem felelős.⁷⁷ Amit a közvélemény elítélőnek tart a kitüntetésekben játszott szerepével kapcsolatban, abban arra hivatkozik a lap, hogy ez minden monarchikus országban így működik. Különben is csak a kérvényezők töredéke kap kitüntetések, és szempontsora a miniszternek alapjaiban demokratikus és nem arisztokratikus. 1870-ben arról írt a *Fővárosi Lapok*, hogy ezer ilyen kérelem van jelenleg is a minisztérium asztalán. A lap az egyes számú iktatót (szemetes kosarat) javasolta mint megoldást.⁷⁸ Arról meg senki sem tehet, hogy az elismerés ezen formája ily kelendőségnek örvend, s azért ami e téren történik, viszonyaink közt nem az arisztokrácia, hanem a demokrácia tartozik köszönettel ő Felsege melletti miniszterünknek (ti. megakadályozza ezt a parvenühullámot); és ez az ő személyes érdeme. Ezen a ponton célszerű visszautalnunk a bevezetőnkben említett két miniszter összehasonlítására: mindkettőnél, ha más-más aspektusból is, de távozásukkor demokrata mentalitásukat hangsúlyozták, valamint azt, hogy nemesszívűek, becsületesek és nem a politikából gazdagodtak meg.⁷⁹

A „bátor és szabadelvű” Andrássy gróf úgy tűnik, valóban jó személyt talált e pozícióra, aki felelősen szolgált és segítette

politikáját, vagyont meg befolyását nem egyéni célokra, a presztízse növelésre használta, hanem a nemzet érdekeit megtestesítő kormánynak szentelte. Az utókor hamar elfejtette, legyen ez a közvélekedés és a szűkebb szakma is, hogy a második felelős kormánynak nem jósoltak hosszú életet. A közhangulat sem az ő oldalukon állt. „Benne vagyunk a forradalomban; csak az utcai kraval hiányzik. Jaj, ez éretlen nemzet mivé leend?!” – írta talán kissé túlzó modorban az éles szemű zszurnaliszta, Kecskeméthy Aurél naplójában, 1867. szeptember 10-én.⁸⁰ S valóban nagy elvárásoknak kellett megfelelnie a kabinetnek. Részben mert az első (1848) személyi összetétele révén is oly magasra tette a mércét, ami zavaró lehetett számukra. Másrészt az eltelt két évtizedben jelentősen megváltoztak a bürokráciával szembeni társadalmi elvárások, arról nem is szólva, hogy mögöttük nem volt olyan nemzeti egység, mint 1848-ban. Nemcsak a pártpolitikai harcokat kellett felvállalni, hanem a municipiumok és az emigráció ellenit is. A jelentős ellenszélben a nyilvánosságot, a közhangulatot is a sajtó segítségével kellett javukra billenteni. És folyamatosan fenn kellett tartani az udvarral szembeni bizalmat is, amiben Festetics Györgynek kiemelt szerep jutott, hogy (végre) ne a birodalmi szisztémában gondolkodó, (de „magyar eredetű”) arisztokráciáé legyen az utolsó szó, hanem mellettük az udvar szemében emancipálódjék a honi liberális alapzatú arisztokrata csapat is, ami utóbb egyedülálló szerepet kapott a korszak magyar köz- és politikatörténetében.⁸¹

Más politikai szereplők is érzékelték, hogy a delegációk megteremtésével és mű-

77 Uo.

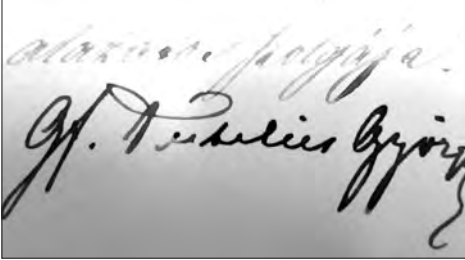
78 FL, 1870. ápr. 22. 357. p.

79 Nyilván az vitán felül áll, akár a kortársak, akár az utókor szemében is, hogy Horváthot demokratábnak látták, ami nem volt nehéz. Bódit a kormányzat szívesen használta a közvélemény előtt mint demokrata arcot/álarcot. Fővárosi hírek. = FL, 1871. máj. 23. 525. p.

80 Kecskeméthy: i. m. 240. p.

81 Péter László: Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamenti tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: Túlélők. Eliték és társadalmi változás az újkori Európában, Bp., 1993. 203–211. p.

ködésük megkezdésével lényegében a minisztérium feleslegessé vált. Az írás elején idézett zszurnalisztáknak ebben igazuk volt, légüres térbe került ez a tárca, feladatait egy-egy miniszteri osztály bőven el tudta volna látni, de a struktúra átalakítása, a király személye körüli tárca megszüntetése nagy politikai botrányt váltott volna ki a 48-as szellemiséghez makacsul ragaszkodók körében. Hatásai kiszámíthatatlanok lehetek volna, egyszerűbb volt vállalni a tárca fenntartását, mint a bizonytalan kimenetű konfliktust. Arról nem is szólva, hogy a kapcsolattartás eme formája végig megtartotta a bizalomépítés és megerősítés lehetőségét az udvari körökkel, és a reprezentatív eseményeket a társadalom örömmel fogadta (sok esetben médiaeseménynek látta). E téren gróf Festetics György olyan munkát végzett, amit az utódok is követhettek. Az Andrássy-kormányban minden minisztérium kereste a maga új szerepét, és úgy tűnik, itt meg is találtatott. A Festetics Györgyről szóló beszámolók, legyenek

Festetics György aláírása
(SZEL, Inzsöl Richárd felvétele)

azok kortárstól származóak vagy az utódoké, mind azt mutatták, hogy szigorúan a kormány intenciói alapján járt el, és fegyelmezetten szolgálta Andrássy Gyula politikáját.

A reprezentációs és bizalmi ember szerevetét azonban a folyamatos utazgatás Bécs és Buda-Pest közt megviselte; már 1870-ben azt írták, hogy alig várja a nyári pihenőt, hogy családtagjaival együtt lehessen (Püspök)Molnáriban. Nos, erre 1871 nyarától már több lehetősége adódott.

INZSÖL RICHÁRD

Festetics (II.) György, a megyúr

Óriási reményekkel és sok tekintetben komoly szkepszissel fogadta a honi magyar közvélemény Ferenc József 1860 októberében megjelent császári manifesztumát és diplomáját a Monarchia államjogi belviszonyainak szabályozásáról, valamint a hozzá kapcsolódó – Vay Miklósnak címzett uralkodói – utasításokról.¹ Örömet az jelentett, hogy a „sötét” 11 esztendő végre befejeződött, de hogy hol folytatódjon az „új világ”, az nagyon is kérdésesnek, bizonytalannak tűnt. Mennyire veszik figyelembe Bécsben az 1847–1848-as törvényhozás akaratát? Egyes törvénycikkekre már történt utalás,² de a vármegyei szerkezet újraépítéséről (1848. évi 16. tc.) nem szóltak. A november elseji hivatalos közlönyből (*Wiener Zeitung*) aztán kiderült, hogy az örökös vasi főispán, Batthyány Fülöp – saját kérésére előrehaladott kora miatt felmentését kérte – utóda, Festetics (II.) György lett.³ Aki novemberben a mértékadó volt megyei vezetőkkel informális értekezleten közölte a municipium újraszervezési elképzelését, de némi vita és nyomásgyakorlás után hajlandó volt elfogadni a „régiek” ’48-as koncepcióját.⁴

„A megyék helyreállítása s szervezése, valamint a népképviseltre nézve jogalap egyedül az 1848-as törvények lehetnek, mely ezek legutolsó országgyűlési törvényeink, melyek nem egyes osztályok, de az egész nemzet érdekében hozattak s azon törvények melyeket az egész nemzet tiszteletben tart, és melyeknek egyedül látja jövője rendíthetetlen talpkövet, alkotmányos szabadságának biztosítékát, a közjólét fölvirágzását s a magyar korona alatt egyesült népek boldogságát” – írta a helyi tudósító a fővárosi *Pesti Naplónak*.⁵ A kívánt konszenzus december 6-ára meg is született, és a vármegyei tanácskozás kimondta: „Tudva, hogy a siker legfőbb biztosítéka az összetartásban rejlik, s hogy semmi sem fogná a czélt, mely a nemzet elé kitűzve van, annyira kockáztatni, mint az idő előtti pártszakadás: (...)”⁶ Hamar kiderült, hogy az új főispáni helytartóban nemcsak a híres Georgikont alapító unokáját üdvözölhetik, hanem egy konszenzusteremtésre törekvő személyt is.⁷ Ennek a szellemében hívatta össze a vármegyei közgyűlést 1860. december 13–14-ére. Bizonyára a kialakított összhangnak az lett az eredménye, hogy az új megyevezető köszöntésének történelmi pillanatára a szombathelyi püspököt, Szenczy Ferencet

1 A dokumentumokat, lásd: Pesti Napló (továbbiakban PN), 1860. okt. 21. 1. p.

2 A jobbágyfelszabadításra vonatkozó törvényekről volt szó, ezeket a kérdéseket az abszolutizmus már rendeletekkel lezárta. Az 1848. évi 8., 9., 10. és 13. törvénycikkek. PN, 1860. okt. 21. 1. p.

3 A hivatalos „Wiener Zeitung” = PN, 1860. nov. 1. 2. p.

4 Az a hír röppent fel, hogy az új főispáni helytartó, az 1848-ban felállított 600 fős testületből 150-et akar csak a tanácskozásra meghívni. Vasból. = PN, 1860. dec. 6. 2. p. A Vármegyei Gazdálkodó Egylet 1860. november 22-iki ülésén Kis-Cellben is előkerült ez a kérdés, és agrárius társai, pl. a későbbi vasi főispán Takács Lajos egyértelművé tették számára, hogy csak az 1848. évi 16-os törvény alapján tudják

a megyei belszerkezetet elképzelni. Óvatosságát a megyei életben való tájékozatlansággal magyarázták. Vasból. = PN, 1860. dec. 12. 2. p.

5 Vasból. = PN, 1860. dec. 6. 2. p.

6 Megyei élet. Vasvármegye. = PN, 1860. dec. 15. 2. p.

7 Hajlandó volt elfogadni azt a változatot, hogy nem újjáteremtik a vármegyei szerkezetet, hanem folytatják az 1848-ban megkezdett munkát. Megyei élet. Vasvármegye. = PN, 1860. dec. 15. 2. p.

(1800–1869) kérték fel.⁸ Szenczy egy ritkán hallható, hosszú, méltóságteljes beszédben köszöntötte és értékelte az új főispáni helytartó emberi, keresztényi és történelmi érdemeit. Kiemelte, hogy „e terhes, de nagyon bizonytalan időkben vállalta a megye vezetői posztot”.⁹ „(...) jeles tulajdonait, polgári és keresztény erényeit egyenként elszámolni képes volnék is – mondá – (...) fényes születését, nagy nevű őseinek jeles tetteit ezúttal mellőzöm, mindezek említésére igenis érdemesek valának: (...) Isten iránti példás kegyeletét Méltóságodnak kitűnőleg tanúsítja az, hogy Molnári kastélyában a kápolnát műizléssel helyreállíttatá: s a boldogságos szűzről címzett Molnári apátságot nagy áldozattal megalapítá oly korban, melyben az anyagiak utáni szertelen mohóság lábra kapván (kiemelés tőlem: I. R.), sokan szentsegtelen kezekkel a szentélyből elragadni óhajtanák azt is mit egykor jámbor őseik ott Istennek áldozatul bemutatnak. Az, ki Istennel illy fiai kapcsolatban áll, nemcsak nem felejthet meg Fejedelme és Hazája iránti tartozásairól, sőt épen ezen vallásosság nemesbíti, fokozza s átszellemíti azon polgári kötelemeket, mellyekkel Fejedelmünknek s Hazánknak tartozunk. Méltóságod nemzeti nyelvünket tisztán csinosan, folyékonyan és szabatosan beszéli; – katonai pályáját híven megfutá s tisztessen befejezé; – országunknak s nemzetünknek 12 évig tartó keserveiben csendes fájdalommal részt vett, és sem szavát, sem kezét lealacsonyító

bérbe soha nem adá; – mihelyt azonban a legelső reménysugár Fejedelmünk trónjáról kilövellt, Méltóságod nemesen felejtve a múltat, a legelső között állott, kik Felsőes Urunknak Hazánkat boldogítani kívánó szándékait erélyesen felkarolni s óhajtott célhoz sikeresen vezényelni magát nagy-lelkűen elhatározá.”¹⁰ Szenczy püspök hosszú, méltató beszédében feltűnően kiemelt szerepet kapott nemcsak Festetics keresztényi értékrendje, hanem tettei is, s azon belül is a komolyan vett, mi több, példaként emlegetett kegyurasága. De mit is jelent ez a ma már kevésbé ismert fogalom?

Korábban számtalan egyházbiztos foglalkozott a jelenség kialakulásának történetével és formáival.¹¹ Manapság (talán érthető módon) elsősorban csak a főkegyúri jog kérdése áll a kutatások előterében és a köztudatban.¹² Ismert, hogy Szent István óta bírtak ezzel a joggal a magyar uralkodók, hogy aztán tartalmilag mit is értettek alatta, az sokszor volt vita tárgya az évszázadok során.¹³

Maga a latin szó, a *gratia* ('kegy') tágabb értelemben minden olyan tárgyra vonatkozik, amit egy hatalmasabb ad és ezért el-

- 8 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára IV/252. Vas vármegye bizottmányi ülésének jegyzőkönyve 1860. dec. 13–14. 4. fol. Festetics (II.) György beszédében nyomatékosan hangsúlyozta, hogy: „Az én legfőbb óhajomásom: a most említett hazafiak példájára a haza és a megye körül érdemeket szerezni. (...) Első teendőnk tehát nézetem szerint az lesz, hogy a megyei bizottmánynak életbeléptetéséről tanácskozzunk.” Megyei élet. Vasvármegye. = PN, 1860. dec. 15. 2. p.
- 9 MNL VaML Vas vármegye bizottmányi ülésének jegyzőkönyve, 1860. december 13–14. 2. fol.

- 10 MNL VaML Vas vármegye bizottmányi ülésének jegyzőkönyve, 1860. december 13–14. 4–6. fol.
- 11 Konek Sándor: Egyházbiztos kézikönyve, különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira. Bp., 1894. 185–201. p. Kollányi Ferenc: A magyar kegyúri jog a középkorban. Bp., 1906.
- 12 „Magyarország nem királyság többé, s így főkegyura sincs” – fogalmazott lényegretörően Salacz Gábor ismert műve bevezetőjében, arra utalván, hogy miután nem volt a királyi trón betöltve, komoly viták tárgyát képezte maga a jog gyakorlása és annak tartalma is. Salacz Gábor: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. Bp., 2002. 7. p.
- 13 Egy, az első világháború alatt született dokumentumban egy kánonjogász 24 pontban összegezte az uralkodó főkegyúri jogának tartalmát és kiterjedtségét. Az anyagot közli: Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp., 1966. 133. p.

lenszolgáltatást nem vár.¹⁴ A kegyesség (*mansuetudo*) pedig az a képesség, ami jószívűségként és vidámságként jelenik meg (vö.: 2Kor 9,7). A kegyúr (*patronus*) a föld ura, aki a területén templomot vagy kolostort alapíthatott és tarthatott fenn, amihez örökös köteleességek és jogok jártak. Az intézmény a germán területeken jött létre, de hamar elterjedt a keresztény Európában.¹⁵

Szent László idején, 1092-ben, a szabolcsi nemzeti zsinat elrendelte, hogy „aki templomot épített és nem adja meg az egyháznak az ígért javakat, annak ügyében ítéljen a püspök, ha pedig ellenszegül és verekszik, a királyi bíróság”.¹⁶ Két évszázaddal később, 1279-ben a budai nemzeti zsinaton pedig azt rögzítették, hogy „A kegyúr, bárki legyen az, a templomok és kolostorok oltalmazója legyen, és ne avatkozzék bele ezen intézmények anyagi ügyeibe és jogaiba azon túl, amit a kegyuraság joga biztosít számára”.¹⁷

A kegyuraság (*ius patronatus*), tehát az egyházi hatóságok által adott kiváltságjog bizonyos személyeknek, amely elsősorban az egyházi hivatal viselőjének kijelölésére vonatkozott, valamint a templom karbantartására és felújítási kötelezettségeire. Ezek a jogok általában tiszteletbeliek voltak, például díszhely vagy külön sírhely a templomban, de előfordulhatott, mint a korábban idézett zsinati passzusok is mutatták, hogy a jövedelemből biztosított részesedést.¹⁸

A kegyúri joghoz általában hozzátartozott az érintett javadalmak (*beneficia*), s így az azok részét alkotó egyházi hivatalok be-

töltéséhez a személy kiválasztása és bemutatása az illetékes egyházi hatóságnak, aki az alkalmas bemutatott személyt vagy ezek egyikét köteles volt a hivatalba beiktatni.¹⁹

A 20. században az egyház a kegyúri jogból eredő bemutatási jogok felszámolására törekedett az egyházi hivatal betöltésének szabadsága érdekében, ezért az 1917-es *Egyházi Kódex* felszólította a kegyurakat a kegyúri, különösen bemutatási jogukról való lemondásra. A II. vatikáni zsinat (1962–1965) kijelentette, hogy a főpásztornak a tisztségek adományozásában szabadnak kell lennie, ezért meg kell szűnnie a bemutatás jogának a plébániák betöltésénél.

A szenttamási (ma Püspökmolnári részét képezi) plébánia kegyuraságáról a fennmaradt források jóvoltából annyit tudhatunk, hogy alapítása gróf Festetics László nevéhez kapcsolódik. Édesanyja, gróf Festetics Györgyné Sallér Judit (1766–1829) 1829. február 11-én kelt végrendeletének 4. pontját hajtotta végre ezzel a gesztussal. Az alapításra és az alapítvány megszervezésére 1830. május 1-jén került sor, mindezt megerősítették az 1830. december 16-án kelt osztálylevél 16. és 22. pontjai is.²⁰ Az első plébánosa a templomnak Busics Pál volt, természetesen a szombathelyi püspök, Bőle András (1823–1842) jóváhagyásával. Az alapító, Festetics László kegyurasága haláláig, 1846-ig tartott, ezt követően ez átszállt a gyermekekre, akik a családi örökségen is megsz-

14 Magyar Katolikus Lexikon, VI., Bp., 2001. 427–428. p.

15 A kegyuraságnál megkülönböztettek javakat, amiből a javadalom keletkezett, és jogcímeiket, ami lehetett világi és egyházi is. Konek: i. m. 185. p.

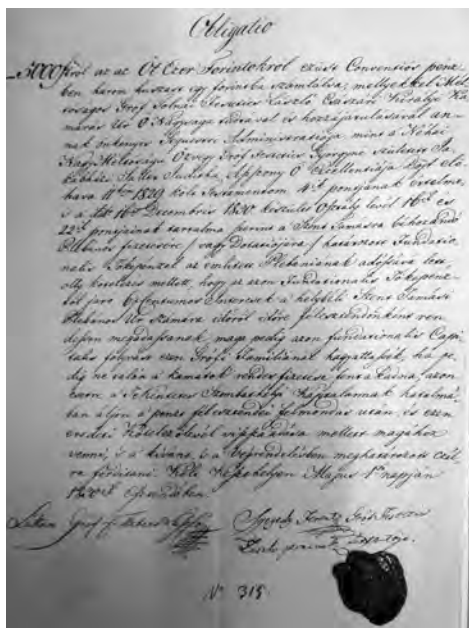
16 A szabolcsi zsinat határozatai, 5. pont. Magyar Katolikus Lexikon, XII. Bp., 2007. 505–507. p.

17 A budai nemzeti zsinat, I.1. fejelet. Magyar Katolikus Lexikon, VI. Bp., 2001. 438. p.

18 Uo.

19 A bemutatási eljárást a bemutatási jogú személyek végzik, amikor egy megüresedett hivatalra alkalmasnak tartott jelöltet előterjesztenek hivatali beiktatásra jogosult egyházi hatóságnak. Az illetékes hatóságnak a bemutatott személyt be kell iktatnia a hivatalba, ha az illetőt kánonjogilag alkalmasnak találta. Konek: i. m. 194–197. p.

20 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: SZEL) II. Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára, 1. Magániratok, M. Vegyes iratok, 1. doboz, A/315, 317. sz.

Festetics László „kötelességtétele” (Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Inzsöl Richárd felvétele)

toztak: (I.) Tasziló²¹ és (II.) György. Bár a hitbizományt Tasziló örökölte, csak a keszthelyi birtokot tartotta meg, míg a vasi, zalai birtokok (II.) György kezébe kerültek, így a molnári, és a szenttamási részek is.

21 Festetics (I.) Tasziló (1813–1883) gróf Festetics László és Hohenzollern-Hechingen Josefina hercegnő első gyermeke, György testvére. Szombathelyen járt gimnáziumba, majd elvégezte a pozsonyi jogakadémiát. 1834-ben katonai pályára lépett. Az osztrák hadseregben szolgált mint hadnagy, főhadnagy, ezredes, másodkapitány, kapitány. Angliában részt vett Viktória királynő koronázásán. Bár kamarás lett, folytatta a katonáskodást. Apja halálakor, 1846-ban szállt rá a hitbizomány, a lőtegyésztés fejlesztésével foglalkozott. Egy év múlva, 1847-ben a birtokokat öccsére bízta, és ismét a katonai pályát választotta. Bontz József: Keszthely város monográfiája. 1896. 301. p., 400–401. p. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 1987–1988. 2. köt. 162. p.

Festetics György aláírása és pecsétje (SZEL, Inzsöl Richárd felvétele)

Festetics László, majd fia, Festetics (II.) György nemcsak a szenttamási, hanem a felső-oszkói (ma: Oszkó), a gersei (ma: Gersekerát), a győrvári és a szarvaskendi plébániáknak is kegyurai voltak, az utóbbi esetben ezen közösen osztoztak a Sibrik és a Brüll családdal.²²

A szenttamási plébánia hívő közösségét a Szenttamás mellett Molnári és Püspöki falvak lakosai alkották. A vidék földesura, Festetics László 1830. május 1-jén ötezer forintos alapítványt hozott létre a szenttamási plébánia dotálására, amely a szombathelyi káptalan kezelése alá került. Ugyanakkor tett egy misealapítványt is 1200 forint értékben, hogy a leánya, gróf Almássy Illésné Festetics Szidónia lelki üdvéért mondjanak szentmiséket. Végül 800 forintot letéteményezett a szenttamási templom *conservatiojára* és „belső szükségéinek pótlására”.²³

A Szombathelyi Egyházmegye névtárai (*chematismus*) szerint még 1848, 1850, 1852 és 1853-ban is Festetics (I.) Tasziló szerepel kegyúrként. Festetics (II.) György neve csak 1854-ben bukkant fel először, hogy aztán

22 SZEL, A Szombathelyi Püspökség schematismusai 1830–1854.

23 SZEL II., Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára, 1. Magániratok, M. Vegyes iratok, 1. doboz., A/315, 320. sz.

1883-as halálától tizenegy éven át özvegye, Festetics (II.) Györgyné született Erdődy Eugénia grófnő, majd annak halálát (1894) követően elsőszülött fiuk, a keszthelyi kastélyt és uradalmat is igazgató, birtokló, utóbb hercegi rangot (1911) is elért Festetics (II.) Tasziló nevére szálljon a kegyuraság.²⁴

A plébánia alapítása azonban, mint utóbb kiderült, nem szabályosan történt. A Magyar Királyi Helytartótanács nevében báró Vay Miklós elnökhelyettes 1847. július 20-án kelt levelében tájékoztatást kért Balassa Gábor (1844–1851) szombathelyi püspöktől a szenttamási plébánia alapításának körülményeiről. A püspök az ügy kivizsgálása után 1847. szeptember 4-én válaszolt a megkeresésre, amiben hivatkozott egy 1844. május 3-ai felterjesztésre is. A kormányszéki kifogás alapja valószínűleg az lehetett, hogy minden új templom alapítása előtt nemcsak püspöki engedély szükségeltetett, hanem uralkodói jóváhagyás is. Tekintettel arra, hogy az ilyen gesztusoknak anyagi vonzata is van, ez azt jelentette, hogy nem az új plébánost illeti meg a jövedelem, hanem a régit, a rábahídvégi papot. Balassa Gábor arra hivatkozott, hogy elődje idején történt az alapítás. S a problémáról csak akkor értesült, amikor Szekszér István rábahídvégi plébános elhunyt, erről az ügyről még Várady József nagyprépost sem tájékoztatta őt (1844. március 28-án, illetve június 27-én), így a nehézség áthidalására csak a következő évben lett lehetősége. A plébánia alapítását azonban nagyon is szükségesnek tartotta, mert vegyes vallású a vidék, az evangélikus lakosok jelenléte szükségessé teszi ezt. Már korábban, Szily János püspöknek az 1785-ös vizitációja során is felmerült, hogy a települések egyikén templomot kell alapítani, mert a hívők száma félezer körüli, és a rá-

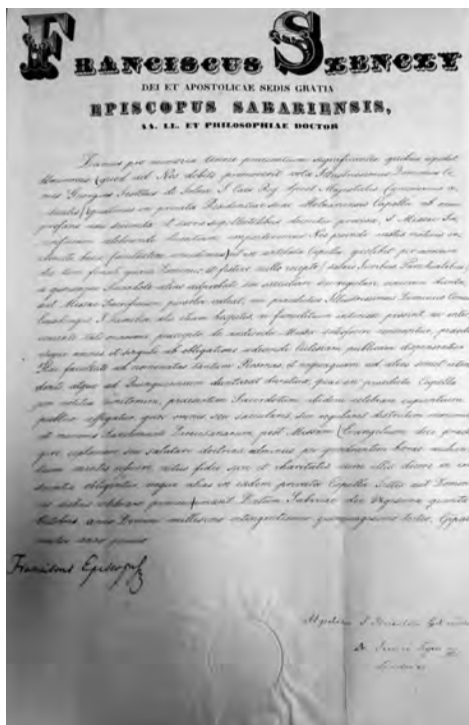
bahídvégi plébános csak minden harmadik vasárnap tud itt szentmisét tartani. A lelkek gondozása pedig ennél nagyobb odafigyelést igényel. (A molnári Sallér-kastélyban 1762-től folyamatosan éltek házikáplánok, akik azonban parochiális, azaz plébániai szolgálatot nem végezhettek.) Balassa püspök megnevezte az egyházzévdnököt/kegyurat, aki eszerint 1847-ben gróf Festetics (I.) Tasziló volt. Mint utaltunk rá, a sematizmusok szerint csak 1854-től viselte (II.) György a felelősséget és a kegyuraságot. Valószínű, egy megkésett korrekcióval vagy hibásan rögzített adattal van dolgunk, mert 1853. május 18-án Szenczy Ferenc szombathelyi püspök már Festetics (II.) György kegyúr bemutatása alapján nevezte ki szenttamási plébánossá Tóth Zsigmondot, a szombathelyi székesegyházi plébánia addigi adminisztrátorát, vagyis ő lett az ideiglenes vezető. A bemutató levél 1853. május 13-án kelt Sopronban, Festetics György aláírásával.²⁵ Tóth Zsigmond plébános 1853. október 23-án kelt levelében azt közli előjárójával, Szenczy Ferenc szombathelyi püspökkel, hogy Festetics (II.) György kegyúr „molnári lakában magányos buzgósága végzésére imahelyet állíttatván föl – melyet Méltóságod volt kegyes felszentelni – (...) ha kegyes lenne nekik az említett kápolnát azon kiváltságos joggal földíszesíteni, melynél fogva ők ott hétköznapokon szinte úgy, mint vasárnapokon, és Méltóságod által kijelendő ünnepeken miséztethessenek”.²⁶

Ezt természetesen nem azért kérték, mert kényelemből nem akarnak ezentúl a szenttamási templomba járni, hanem szolgálk miatt, akik feladataik, munkájuk miatt nem tudtak elmenni a szentmisékre. „Így azonban, az említett napokon a szolgálk is részt vehetnének szentmisén 9 órai kez-

24 A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1891., Szombathely, 1891. 41. p.

25 SZEL Acta Cancellariae (továbbiakban: AC) C. 595/1853. sz.

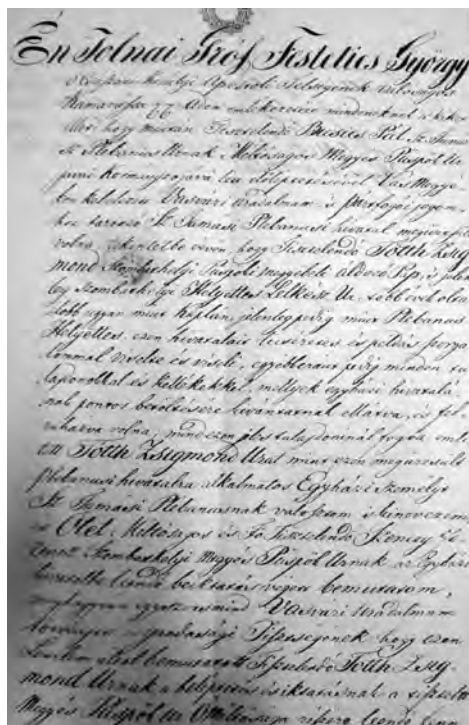
26 SZEL AC C. 315 és 317/1853. sz.

Szenczy Ferenc szombathelyi püspök levele (SZEL, Inzsöl Richárd felvétele)

dettel. A grófi család pedig csak akkor venne igénybe ezt a lehetőséget, ha a zord időjárás miatt nem tudnának Szent-Tamásba átmenni.²⁷ Ezt az engedélyt azonban csak öt évre kapták meg, amit 1858-ban újabb öt esztendővel meghosszabbítottak.²⁸ 1864-ben Festetics György ismét kérte az újabb öt évre szóló engedélyt, s hogy a kápolnában oltáriszentséget is őrizhessenek feleségének „gyengélkedő egészsége” miatt. Maga a grófnő 1865. november 20-án kérte önmaga és családja számára a felmentést a pénteki és szombati böjtök alól. Az első „facultas”-t, a külön misézési engedélyt a molnári kastély

27 SZEL AC C. 1422/1853. sz.
28 SZEL AC C. 118/1858. sz.

Festetics György „bemutatózása” levele a püspököknek (SZEL, Inzsöl Richárd felvétele)

kápolnájában a püspök 1853. október 23-ai keltezéssel adta meg.²⁹ A kastélyban az 1858. év elejéig maga a plébános, Tóth Zsigmond végezte a szentmiséket, aki ekkor került kápláni tisztségbe Lendvavásárhelyről Szent-tamásra. A molnári apátság 1857. december 12-én kelt alapítólevelében feltételként szerepelt a káplán (Németh János) alkalmazása is az apátplébános mellett.

A molnári apátság megalapításának szükségességét 1856. november 30-án Sopronból keltezett levelében vetette fel először Festetics (II.) György. Az apátság alapítására Kuglics Gábor történész kutatásai szerint 1857. december 9-én került sor.³⁰ Az alapítólevelben

29 SZEL AC C. 1422/1853. sz.
30 SZEL AC C. 118/1858. sz.

Festetics (II.) György felidézi, hogy ősei építették a szenttamási templomot, és többen ott nyugszanak, továbbá ő a kegyura a szenttamási plébániának, ezért elhatározta, hogy egy apátságot hoz létre Molnáriban. Ezt a szenttamási plébániával összekapcsolja, és a szenttamási plébános lesz a mindenkori molnári apát. Az apátság fenntartására 171,92 holdat a Vasvár melletti nagymáxfai birtokaiból átengedett a rajtuk lévő épületekkel együtt, továbbá előírta magának és utódainak azt is, hogy minden évben – az addigi járandóságokon felül – további 200 forintot adjanak az apátnak. Az apátság kegyúri joga utódai közül arra szálljon, aki a vasvári birtokot öröklő. A gróf kikötötte továbbá, hogy az apátnak káplánt kell tartania. Midőn a kegyúr Molnáriban tartózkodik, ünnepnapokon, de néha az általa kijelölt más napokon is a káplán a házikápolnában szentmisét köteles bemutatni. Kimondja, hogy az apátság birtokai után fizetendő adó, továbbá az épületek fenntartásának és újak emelésének költsége az apátot terheli. Mindez akkor lép életbe, ha az összes egyházi és polgári hatóság jóváhagyja. Az okiratot Szenczy Ferenc szombathelyi megyéspüspök 1857. december 17-én jóváhagyta, és 1858. március 15-i keltezéssel terjesztette fel Rómába, ahol (az alapító okiratra rótt megjegyzés szerint) a vatikáni levéltárban Nunciatura di Vienna 420. szám alatt iktatták be.³¹

Festetics (II.) György még 1858. december 29-én írt levelében kérte Szenczy püspököt, hogy gyermekei, különösen az elsőszülött (II.) Tasziló számára nevelőt/házi tanítót küldjön egy egyházmegyes pap személyében.³² A püspök 1859. január 3-án ki is nevezte nevelőnek a családhoz Molnáriba Szabó József addigi pinkamiskei (ma: Mischendorf, Ausztria) káplánt. Szabó József 1868-ig (még két évvel a plébánosi és apáti kinevezése után

is!) tanítója, nevelője volt az ifjúnak. Az 1850-ben született Taszilónak, a két évvel későbbi Jenőnek, az 1856-ban született Georginának, és az 1858-ban napvilágot látott Pálnak. Így alakult ki az a mai szemmel nézve paradicsomi állapot, hogy 1859-től néhány évig három pap is működött a ma egy községet alkotó akkori három településen: az apát-plébános, a káplán és a grófi nevelő.

A 19. században már ritka, a szombathelyi egyházmegyében pedig egyedülálló az alapítás ténye, kifejezi az alapító vallássosságát, s még inkább a rangjához illő presztízsét. Ez volt az a cselekedete, amit a szombathelyi püspök, Szenczy Ferenc is kiemelt az 1860-as szombathelyi főispáni beiktatása alkalmából elmondott beszédében, amit korábban már idéztünk, és példaképként állította a megyei közgyűlés tagjai elé. Egyben a nagyapával, a Georgikont alapító (I.) Györggyel állította párhuzamba, idézve Berzsenyi Dániel sorait is, aki szintén megénekelte az egykori családfő nagy nemzetébresztő tetteit.³³

A molnári templom első apátja Tóth Zsigmond, addigi szenttamási plébános lett. Halála, 1866. március 2-a után pedig az addigi grófi nevelőt, Szabó Józsefet mutatta be Festetics (II.) György a szombathelyi püspöknek, és kérte plébánosi beiktatását, apátá benedikálását, valamint a főpapi jelenyek viseléséhez a római engedély kiadását. Festetics (II.) György bemutató levele 1866. március 6-án kelt Pesten.³⁴ Szabó József apátá avatása 1866. március 25-én történt Szombathelyen.³⁵

33 MNL VaML Vas vármegye bizottmányi ülésének jegyzőkönyve, 1860. dec. 13–14. 7. fol.

34 SZEL AC C. 458/1866. sz.

35 Szabó József apát halálakor a szobájában az alábbi egyházi ruhákat találták: 1 fehér püspöksüveg, 1 fekete püspöksüveg, 1 bursa, 2 fekete stóla, 5 manipulus, 1 fekete casula, 1 fekete pluvialehoz való quastli(?), 1 pastoralis bot, 2 pár fehér se-lyemkesztyű, 1 fehér velum, 1 elavultabb velum, 1 karing. SZEL AC C. 43/1895. sz.

31 SZEL AC C. 118/1858. sz.

32 SZEL AC C. 458/1866. sz.

1864-ben, amikor ismét remény csillant egy új megállapodás megkötésére az udvari körök és a magyar nemzetet képviselő felek között, (II.) György ismét a politikai cselekvés mezejére lépett. Előbb a leghatalmasabb és legbefolyásosabb országos agrárszervezet, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) elnökévé választották, majd egy évvel később zalai főispánná nevezte ki Ferenc József fejedelem. Nos, ekkoriban vált egy pillanatra a *Katholikus Néplap* jóvoltából a szenttamási templom harangjának az esete (1865 februárja) országos hírré, a kéttonnás harang ugyanis megrepedt. Tóth Zsigmond apát-lelkész felszólította a híveket adománygyűjtésre, s egy újabb, de nagyobb, hattonnás (!) harang felállítását tűzte ki célul. Eddig a hír. A happy endet (II.) György háromszáz forintos adománya jelentette, aminek köszönhetően valóban elkészült a nagy mű a szombathelyi öntőmester, Haeller József műhelyében, hogy hosszú ideig hirdesse a hívek elkötelezettségét és az adományozó, a templom kegyurának a katolicizmusát: hogy érte és általa is szól a harang.³⁶

1883 februárja igazi fekete hónapnak számított a Festetics család történetében, nemcsak azért, mert pár nap különbséggel Festetics László (1785–1846)³⁷ gyermekei, (I.) Tasziló (1813–1883) és (II.) György (1815–1883) Bécsben elhaláloztak, hanem mert több olyan személy, aki szorosan kapcsolódott a családhoz, szintén e hónapban hagyta itt a földi világot.³⁸ A február 5-én,

hetvenéves korában elhunyt (I.) Tasziló lovassági tábornok, az aranygyapjas rend vezetője, a Lipót-rend nagykeresztese udvari körökben jóval ismertebb volt, mint a magyar fővárosban, lévén mert sebesülését követően a teleket a császárvárosban, a nyarakat pedig a keszthelyi birtokán töltötte.³⁹ Még február elején a műtétéből lábadozó öccsét, Györgyöt látogatta meg Bécsben, hogy aztán pár nap múlva már az ő halálhírét jelentsék be elsőként. Felravatalozott holttesténél az uralkodó, Ferenc József személyesen kondoleált, majd a keszthelyi családi kriptában helyezték örök nyugalomra.⁴⁰

Öccse, (II.) György, az egykori Andrássy-kormány király személye körüli minisztere, koronaőr pár nappal később, február 12-én követte őt a másvilágra. Tetemét szintén Bécsben a Festetics-palota kápol-

39 (I.) Tasziló a második számú dragonyos ezred tulajdonosaként arról híresült el, hogy ellenezte Benedek Lajos tábornagy kinevezését, majd támadási tervét 1866-ban Königsgrätznél, de miután megindult a csata, egységével bátran kivette részét a küzdelemből. Ekkor sebesült meg úgy, hogy az egyik lábát amputálni kellett. *Ausztriai Hírek.* = FL, 1883. febr. 8. 209. p.

40 Pár név, akik részt vettek a gyászszertartáson: Ferenc József király és Erzsébet királyné, Károly Szalvátor, János, Albrecht, Vilmos, Rainer főhercegek, Cumberland herceg, a nassaui Koburg-Koháry herceg, a szász-weimari herceg, továbbá Kálnoky Gusztáv gróf külügyminiszter, Kállay Béni közös pénzügyminiszter, Szapáry Gyula gróf, Orczy Béla báró, Széchenyi Pál gróf, Bedekovich Kálmán, Elliot angol, Duchatel gróf francia és Robbilant gróf olasz nagykövet. Nopcsa Ferenc báró, a királyasszony főudvarmestere, Andrássy Gyula gróf, Rothschild báró, Metternich Paulina hercegasszony, Auersperg Johanna és Vilma hercegnők, Ypsilanti hercegnő, Mensdorff-Dietrichstein hercegnő, Clam-Gallas grófnő, Apponyi grófnő, Kinsky grófnő. A beszentelés után föllették a koporsót a nyolc ló által vont gyászkocsira, s a közönség meg nem szakadó sorfala között kiszállították a déli vasúthoz, melyen Szenttamásra vitték. Festetics György. = *Ellenzék*, 1883. febr. 16. A két testvértől a magyar főrendiház 1883. február 15-én búcsúzott. Az 1883. február 15-én a főrendi ház ülése. PN, 1883. febr. 16. melléklet 2. p.

36 *Katholikus Néplap*, 1864. márc. 17. 86–87. p.

37 Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. (A–J) Bp., 1999. 398. p.

38 A Festetics családnak gyásza van = FL, 1883. febr. 7. 231. p. Ezek közül a legismertebb jaanházi Jósa László ügyvéd, aki 86 éves korában halt meg. Budapesten a két Festetics testvér nevelője volt, majd a család házi levéltárosa és könyvtárosa, 56 évig állt a család szolgálatában. A többiek különböző családi birtokközpontokban voltak tisztartók. Jaanházi. = PN, 1883. febr. 9. 2. p.

nájában ravatalozták fel, a beszentelésénél Ferenc József és Erzsébet királyné személyesen is megjelent, de búcsúztak tőle a Bécsben lévő magyar és birodalmi arisztokrácia, valamint a diplomáciai kar jelenlévő tagjai is.⁴¹ Holttestét Molnáriba szállították, hogy aztán február 15-én többezres gyászoló tömeg jelenlétében a család szenttamási sírboltjában helyezték (ideiglenesen) nyugalomra. A gyászmisét Szabó József szenttamási apát celebrálta, a beszentelés fényes segédlet mellett Königmayer Károly kanonok, címzetes püspök végezte, a vasvári dalárda énekelte a gyászénekeket, a koporsón ötven koszorú nyugodott.⁴² Végakarátának megfelelően a hamvait nem a szenttamási templom sírboltjában, hanem a falu, molnári temetőjében helyezték el május 28-án. A főúr a helység szegényei között kívánt nyugodni, és nyugszik mind a mai napig. A temetési szertartást gyászmise előzte meg, amelyet Szabó József szenttamási apát fényes papi segédlettel végzett. A feketével bevont templom közepén felállított ravatalon állt az érc-koporsó. A grófi család tagjainak, az özvegy grófné Erdődy Eugénia, fiai; Tasziló, Jenő és Pál, valamint leánya, Sina (Georgina), veje, gróf Kinsky Zdenkó és menyee, Hamilton hercegné jelenlétében. A sírbolt helyét egy egyszerű márvány sírkő jelöli, mely vasrácsoszáttal van körülveve.⁴³ Végakarátának megfelelően alakult a döntés a kettős temetésről, hogy ne a szenttamási plébánia családi sírboltjában legyen a végső nyughelye, hanem a molnári temetőben.

*A Festetics család felújított sírja
a püspökmolnári temetőben
(Kuglics Gábor felvétele)*

A kor sajtójában természetesnek számított, hogy az elhalálozottaknak nemcsak az elért társadalmi rangjáról, kitüntetéseiről szóltak, hanem történelmi érdemeikről is. Feltűnő, hogy Festetics (II.) György esetében ezek a nekrológok nem miniszterségét, közpolitikai szerepét zengték, hanem bőkezűségét tartották a legfontosabbnak, a leginkább kiemelendőnek. „Jóteköny adakozásainak s alapítványainak száma igen nagy, melyeket részint köz nemzeti intézetekre, részben általános humanisztikus célokra, egyházak, iskolák s magánosok érdekében idők folytán áldozott.”⁴⁴ Ami nélkül ezek működőképessége is kérdéses lett volna. Egyházi kegyurasága és itt vállalt adakozásai pedig már a 19. században is párját ritkítették.

41 Festetich György gróf holttestét. = PN, 1883. febr. 14. 2. p.; febr. 15. 2. p.

42 Festetics György gróf temetése. = BH, 1883. febr. 17. 5–6. p. Ellenzék, 1883. febr. 16. 3. p.

43 Tolnai Festetich György gróf tetemeit. = BH, 1883. jún. 3. 5. p.

44 Festetich György halála = PH, 1883. febr. 13. 4. p.

SÁGI FERENC

Csepreg feldúlása 1621-ben¹

Több mint 400 éve szomorú eseményre került sor településünkön: II. Habsburg Ferdinánd német-római császár és magyar király csapatai megszállták és lerombolták a virágzó nyugat-magyarországi evangélikus központot. Főleg a hadi cselekmények során több mint 1200 főt – részben katonát, nagyobb részben polgári személyt – meggyilkoltak. A történetet részletesen megörökítő, Csepregen tanuló deák verse alapján főleg az evangélikusok körében évszázadokig az a nézet uralkodott, hogy ellenreformációs bosszúállás történt a mezővárosban.² A val-

lasi küzdelem mellett más politikai céljuk is volt a harmincéves háború résztvevőinek. A háború első éveinek nyugat-dunántúli hadmozdulatait áttekintve más megvilágításba helyezhetjük az akkori eseményeket. A települések kifosztása és felgyújtása, a nők megerőszakolása régóta és még sokáig – általában mindkét oldalról – a hadviselés természetes velejárójának számított.

A nyugat-dunántúli események 1619 őszétől

A harmincéves háború a protestánsok vallási sérelmei után 1618 májusában kezdődött a cseh rendek Habsburg-ellenes fellépésével. A forrongás kiterjedt az osztrák Hasburgok más országaira, majd a német birodalomra is. A német belháború végül európai méretűvé szélesedett, hiszen a kontinens országainak jelentős része bekapcsolódott. A harcoló felek többségének célja a Hasburgok európai hatalmának korlátozása volt.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619 nyarán a cseh–morva–sziléziai rendek megsegítésére készült. Elérkezettnek látta az időt, hogy a királyi Magyarországot a Habsburg fennhatóság alól kivonja, s ha lehet, Erdéllyel egyesítse. Az ellenreformációt

- 1 A tanulmány a 375. évforduló kapcsán készült, megegyező című írás átdolgozott, a kutatás újabb eredményeivel kibővített változata. Az eredeti lásd: Tanulmányok Csepreg történetéből, szerk. Dénes József, Csepreg, 1996. 160–195. p.
- 2 Payr Sándor és más protestánsok a magyarországi ellenreformáció jelentős állomásaként értelmezik, melynek fő okozója a későbbi nádor: Esterházy Miklós. A 400 évfordulóhoz írt cikkében Fabiny Tamás (A kereszténység mely igen elromlott! Gondolatok a csepregi mészárlásról. = Evangélikus Élet, 2021. január 10. 1–2. sz. <https://www.evangelikus.hu/hireink/publicisztika/a-keresztenyseg-mely-igen-elromlott-gondolatok-a-csepregi-meszarlasarol> Megtekintve: 2021. január 11.) viszont már jóval realisabban, az ökömened jegyében értékeli a történeteket. A katolikus történetírók jelentős része – ha egyáltalán foglalkozik vele – Kazy Ferenc történetírótól (1695–1759) *Historia regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi primo, ad annum ejusdem-seculi trigesimum septimum* (A magyar királyság története a tizenhetedik századtól a század harminchetedik évéig) /Tyrnaviae (Trencsén), 1737. 188. p. Pezzenhofer Antalig (A magyar nemzet történelme, A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe, Pilisszentlélek–Csolnok, 1999. II. köt. 571–576. p.) II. Ferdinánd jogos bosszújaként beszélnek róla, s kisebbíteni próbálják a megöltek számát. A Szilágyi Sándor szerkesztette *A magyar nemzet történetének* VI. kötetében (Bp., 1898. 307–308. p.) Angyal Dávid, illetve a gyermekkorát Csepregen töltő Varga Ottó *Magyarország történe-*

tében (Bp., 1895. 598–599. p.) realisabban értékelték az eseményeket. Utóbbi végső következtetése: „(...) Nyilván a katolikusok is Istennek tetsző dologként műveltek ilyeneket a protestánsokon, csakúgy, mint a kálvinista hajdúk. Bizony-bizony szörnyűség volt mindez és megtanulhatta belőlük katolikus és protestáns pap egyaránt, hogy egymás vallásának csúffátévesse helyett bizony istenesebb dolog a vallásokat tisztelni és a népet istenfélelemre, egymás iránt való türelemre tanítani.”

támogató II. Ferdinánddal szemben, a protestánsok vallásszabadságát hirdető fejedelmet előzőleg hívó magyar arisztokraták közül már elindulásakor a pártjára állt Felső-Magyarország két jelentős főura, Rákóczi György és Széchy György. Katonáik szeptember elején megkezdték a Habsburg fenntarthatóság alatt álló országrész várainak és városainak meghódítását Bethlen számára. Néhány nap alatt Felső-Magyarország jelentős része a fejedelem oldalán állt. Kassa, a terület gazdasági, politikai és katonai központja önként kaput nyitott Rákóczi csapatai előtt. E városban „a hajdúk két jezsuitát és egy kanonokot meggyilkoltak (amire később, 1621 januárjában Collalto császári generális Esterházy Miklós biztatására Csepreg, a dunántúli lutheránus központ feldúlásával és több mint ezer fegyvertelen polgár, köztük diákok levágatásával válaszolt)” – írja Makkai László.³ Nem értünk egyet azzal, hogy a reformátusok e kezdeti túlkapása vezetett volna másfél évvel később a földrajzilag is távol levő, akkor főleg evangélikus vallású Csepreg lerohanásához.

Bethlen Gábor hada Felső- és Alsó-Magyarországon csekély ellenállásba ütközött. A főurak, a várak és a városok többsége melléállt, október 15-én a pozsonyi vár is megnyitotta kapuit a fejedelem előtt. Bethlen csapatai október 26-án egyesültek a Prága közeléből előrenyomuló, a visszavonuló császáriakat üldöző cseh–morva–sziléziai hadakkal. A jelentős létszámú sereg november végére körülvárta az addigra alaposan megerősített Bécset. A fejedelem néhány napi csatározás után – Homonnai Drugeth Bálint Felső-Magyarországra támadása és Rákóczi György veresége hírére – Alsó-Ausztrián keresztül Nyugat-Magyarországra vonult.

Bethlen Gábor
(MNM Történelmi Képcsarnok)

Kaput nyitott előtte a jól erődített Sopron szabad királyi város is: „örömmel és pompával bé fogadák a városba, és néki a vármegyékkel együtt meghódolának” – írta az események krónikása.⁴ A fejedelem Bucsy Benedek kapitány parancsnokságával 1200 fős helyőrséget hagyott a városban, s Pozsonyba ment az országgyűlésre.⁵ Sopronnak nemcsak a bel- és külvárosban tartózkodó katonákat kellett ellátni, hanem jelentős létszámú fegyverest is ki kellett állítani. A szabad királyi város „1621. májusi visszafoglalásáig a (...) fejedelem dunántúli hadmozgásainak egyik kiinduló pontja, hadellátásának bázisa lett”.⁶

3 Makkai László: Magyarország története 1526–1686. (3/1). Bp., 1985. (A továbbiakban: Makkai, 1985.) 812 – 815. p.

4 Pethő Gergely: Rövid magyar krónika. Kassa, 1753., reprint Bp., 1993. – I. köt. (A továbbiakban: Pethő, 1753.) 187. p.

5 Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor dunántúli hadműveleteihez. = Hadtörténelmi Közlemények 1960. 2. sz. (A továbbiakban: Nagy, 1960.) 71–106. p.

6 Dominkovits Péter – H. Németh István: Bethlen Gábor 1619–1621. évi hadjárata és Sopron. In: Bethlen Gábor és kora, szerk. Ólmosi Zoltán, Bp., 2013. 36–48. p.

A harmincéves háború első éveiben Sopron vármegye főispánja Batthyány II. Ferenc volt, Németújvár (ma Güssing, Ausztria), Körmend, Rohonc (ma Rehnitz, Ausztria), Szalónak (ma Stadtschlaing, Ausztria) és sok más település földesura. Az alispáni tisztséget mankóbüki Horváth Bálint, módos büki nemes, a főúr régi familiárisa, s ez idő tájt körmendi főkapitánya töltötte be. Vas vármegye főispánja a másik nagy nyugat-magyarországi földbirtokos: Nádasdy Pál, Sárvár, Kapu(vár), Léka (ma Lockenhaus, Ausztria), Sopronkeresztúr (ma Deutschkreutz, Ausztria), Csepreg mezőváros és több száz falu birtokosa volt. Az alispánok: a köz-nemes Nádasdy Tamás, valamint Kisfaludy Balázs (répce)laki nemes. A két vármegye közös jegyzője Szántóházy Ferenc ítézőmester, damonyai birtokos volt.⁷ A vármegyék tisztségviselői már 1619 szeptemberében értesültek a Felső-Magyarországon történekről.⁸ Vas vármegye szeptember 16-án tartott közgyűlésén megtárgyalta a nádorispán szeptember 5-én kelt parancslevelét. A személyes felkelést még nem tartották időszerűnek, de a vármegyei katonaság felállításáról döntés született: képortánként egy-egy jól felfegyverzett lovast kellett kiállítani. „A kiállítandó lovas katonaság kapitányává Sennyey Gáspárt” választották meg.⁹

A kényszerűségből Bethlen pártjára állt Forgách Zsigmond nádor 1619. október 20-án levelet küldött a vármegyéknek az országgyűlés november 11-re történő összehívásáról. II. Ferdinánd német császár és magyar

király ellenországgyűlés szervezéséről tájékoztatta a vármegyéket. A két vármegye november 12-én tartott meszlai közgyűlésén biztosította a királyt „mint az ország törvényes uralkodóját” az iránta való „töretlen és állhatatos hűségéről”. A nádor által összehívott országgyűlésre nem küldtek követeket, arra hivatkozva, hogy a Pozsony felé vezető utak veszélyesek, s „a küldendő követek nem vállalhatják fel az utazást, hiszen személyük és életük is veszélyben forogna”.¹⁰ Álláspontjukat csak november 30-án változtatták meg. Az e napon Szöllőson (ma Szombathely része) tartott közgyűlésükön, engedve a nádor és a fejedelem szigorú büntetést kilátásba helyező sürgetésének, döntöttek a követek küldéséről Pozsonyba. „Vas vármegye részéről telekesi Török Jánost és kissennyei Sennyey Gáspárt, Sopron vármegye részéről pedig Szántóházy Ferencet és Szepsy Jánost választotta meg országgyűlési követnek, s el is látta őket megfelelő utasításokkal.”¹¹

A császár hűségén szilárdan kitartó Esterházy Miklós 1619. december 5-én a következőket írta a császárnak: „az országgyűlésre küldött, nálam volt követektől megkérdeztem, egy ezen megyék, mihelyst tágulni fog ott Bethlen távoztával a félelem, felséged iránt engedelmisséggel fognak viseltetni”.¹² Esterházy és Dampierre császári hadvezér még december 24-én is úgy tudta, „hogy Nádasdy Pál úr felségednek híve”.¹³

Néhány nappal előbb, december 21-én Thurzó Szaniszló – bizonyára Bethlen megbízásából – felkérte Batthyány Ferencet dunántúli főkapitánynak. Vice (al)generálisnak a fejedelem az országgyűlésen tartózkodó

7 Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641., Szombathely, 1992. (A továbbiakban: Tóth, 1992.) 42. p. és 69. p.

8 Horváth Bálint 1619. szeptember 12-i, Nádasdy Tamás szeptember 14-i és Szántóházy Ferenc szeptember 13-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL A Batthyány hercegi család körmendi lt. Missilis (A továbbiakban: MNL OL Batthyány Miss.) 19.793, 32.915, 45.860. sz.

9 Tóth, 1992. 166. p.

10 Tóth, 1992. 170–171. p.

11 Tóth, 1992. 172. p.

12 Galántai gróf Esterházy Miklós, Magyarország nádora. Szerk. Szalay László, I. köt. Pest, 1863. (A továbbiakban: Galántai, 1863.) 95. p.

13 Galántai, 1863. 124. p.

Sennyey Gáspárt nevezte ki soproni székhellyel.¹⁴ Sennyey 1619 december végétől általában Sopronban tartózkodott, s ellátta a megbízatást. Batthyány viszont nem adott választ a felkérésre, s familiárisai még az 1620 őszén írt leveleikben is császár vagy király urunk ő felsége lovászmesterének és tanács(os)ának titulálják. Nem állíthatjuk, hogy mindez csak taktika volt, de a nyugat-dunántúli főurak és vármegyék tartózkodó magatartását Ausztria szomszédsága mellett két másik tényező is indokolta. Egyrészt: kezdetben petenyédi Nádasdy Tamás főúr, majd 1620. február 29-én bekövetkezett halála¹⁵ után Esterházy Miklós parancsok-sága alatt 1500 fős császári katonaság mozgott területükön.¹⁶ Másrészt: a Kanizsa elleni végek és a győri főkapitányság várainak katonái 1620 őszéig szintén II. Ferdinánd hűségén voltak.

A Pozsonyban ülésező országgyűlés királlyá akarta választani Bethlent. Ő csak a „Magyarország fejedelme” címet vette fel. Ezt II. Ferdinánd is elismerte, s 1620. január közepén Szent Mihály napig (szept. 29.) fegyverszünetet kötött Bethlennel. Beleegyezett abba is, hogy a fejedelemhez pártolt megyék kövessék Bethlen utasításait.¹⁷

A békemegállapodásban azt is rögzítették, hogy a királyi Magyarország keleti és északi részén Bethlen 14 vármegyét és négy várral rendelkező uradalmi központot kap. Ez utóbbitak a császár az utolsó nyolc hónapban visszaváltja tulajdonosaiktól. Ezek között volt Esterházy Miklós munkácsi vára a hozzá tartozó 148 faluval és 4 mezővárossal.¹⁸ A fejedelem nem várta meg a császár intézkedését. Katonái 1620. február végén meg-

szállták a munkácsi uradalom településeit, és körülzárták a várat. „Rájövin az vár alatt levő majorházra sok számú juhait, barmait, sörtés-marháit hajtották el Esterházy Miklósnak ő nagyságának, annak fölötte kívül való majorság asztagait elcsépettetvín, mindenekkel szabadosan osztoztanak, (...) löttenek kibeszélhetetlen erőszaktételek is mind asszonyállat mind leánzó rendeken (...)”¹⁹ Nem kell csodálkoznunk azon, hogy e nagy veszteség után Esterházy szilárdan kitartott a császár mellett.

A fejedelem 1620-ban a császár és a csehek közti fegyverszünet létrehozásán fáradozott. Ez nem sikerült, a harcok folytatódtak, s augusztusban a Ferdinándot támogató nagy koalíció is megindult a csehek és szövetségeseik ellen. A magyar rendek 1620. augusztus 25-én királlyá választották Bethlen Gábert, ezzel a háború folytatása mellett is döntöttek. A megválasztott, de a koronázást későbbre halasztó király szeptember 11-én nyugat felé indult seregével Besztercebányáról. Egy lovas csapatot Huszár István vezetésével Sopronba küldött előre ausztriai portyák végrehajtására. Két hadoszlopa pedig Komárom és Győr között átkelt a Dunán, hogy meghódítsa a dunántúli végházakat, s a még császárpárti vármegyéket.²⁰ A két említett helység fontos várát a benne levő német katonák megtartották Ferdinándnak. A többi jelentős dunántúli erősség viszont megnyitotta kapuját, és a vitézek többsége felesküdt Bethlenre.²¹ Hazaszeretetük és vallásuk mellett az is befolyásolta az áttállásukat, hogy évekig alig kaptak zsoldot. Az évekig a „se pénz, se posztó” állapotban tartott magyar várkatonaság Bethlentől rendszeresebb fizetést

14 Nagy, 1960. 76. p.

15 Pethő, 1753. 188. p.

16 Galántai, 1863. 126. p.

17 Galántai, 1863. 129–130. p.

18 Péter Katalin: Esterházy Miklós. Bp., 1985. 34. p.

19 Galántai, 1863. 129–130. p.

20 Győr, Moson és Veszprém vármegyék nem csatlakoztak Bethlenhez. (Makkai, 1985. 819. p.)

21 Nagy, 1960. 82. p.

Térkép Bethlen hadmozdulatairól a 30 éves háború első éveiben.

(<https://tti.abtk.hu/terkepek/terkepek/1619-1626-bethlen-gabor-habsburg-ellenes-hadjaratai>)

várt.²² Huszár István az időközben megduplázódott létszámú seregével Esterházy Miklós lakompaki kastélyát zárta körül szeptember végén, s a megadás feltételeiről kezdett tárgyalni a főúrral. Közben katonái több környező falut felégettek.²³ Bethlen a fősereggel átkelt a Dunán és Hainburg várát kezdte ostromolni.

A Bécs elleni támadások feltartóztatására a császár Heinrich Duval Graf von Dampierre tábornokot (1580–1620) rendelte Ausztria keleti részébe. A hadvezér Esterházy segítségére sietett, s vereséget mért a tá-

madókra.²⁴ Hainburg ostroma sem járt eredménnyel. A két sikertelen ütközet megváltoztatta Bethlen tervét. Az osztrák tartományok és Bécs helyett október 2-án Sopron felé indult, majd Lakompak és Kőszeg mellett elvonulva Szombathelyre érkezett. A választott király október 7-én Rohoncon találkozott Batthyány II. Ferencsel, s rábírta a főurat az előző év végén felajánlott du-nántúli főgeneráliság elfogadására, és a hadműveletekbe való bekapcsolódásra.²⁵

Bethlen távollétét kihasználva Dampierre október 8-án megtámadta Pozsonyt. Az ostrom nem járt sikerrel, maga a hadvezér is

22 Nyomorult állapotukat részletezi: Takáts Sándor: Bajvívó magyarok, Bp., 1963. 9–25. p., Vas vármegye 1619. szeptember 16-i közgyűlése is említi: „ki-váltképpen az végbeliek miatt lett az vármegyéknek romlása, oka pediglen annak nem egyéb, hanem az fizetelenség volt.” (Tóth, 1992. 168–169. p.)

23 Galántai, 1863. 86. p. és 96–97. p.

24 A francia követek jelentése a lakompaki csatáról XIII. Lajos miniszterének. In: Galántai, 1863. 147. p.

25 Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp., 1969. (A továbbiakban: Nagy, 1969.) 236. p.

elesett. A támadás hírére Bethlen visszafordult, és Pozsonyhoz sietett. Előreküldött lovasai súlyos vereséget mértek az ekkor már Rambold Collalto gróf (1575–1630) vezetésével visszavonuló császáriakra.²⁶

Az országgyűlési székhelyen tartózkodó választott király novemberben két kellemetlen hírt kapott. A hónap elején a budai pasa ahelyett, hogy Bethlent támogatva beütött volna az osztrák tartományokba, elfoglalta Vácot. Majd ide érkezett meg a konföderáció fehérhegyi vereségének híre is. 1620. november 8-án, a fehérhegyi csatában az egyesült császári és bajor csapatok megsemmisítő vereséget mértek Bethlen szövetségeseire. A Prágába bevonuló német zsoldosok napokig raboltak és fosztogattak. A katonák akciói mellett megkezdődött a császár bosszúja is: a lázadók tömeges kivégzése, birtokaik elkobzása és az erőszakos rekatolizálás.

Hasonló sors, „cseh lábra állítás” várt volna a királyi Magyarországra is, ha Bethlen magára hagyja. Ezt bizonyítja az 1621. januári csepregi vérengzés is. A választott magyar király azonban Alsó-Magyarországon maradt. Főhadiszállását Pozsonyból Nagyszombatba tette át, hogy közelebb legyen Morvaországhoz, ahol a Charles Bonaventure de Buquoy tábornok (1571–1621) vezette császáriak közeledtek.²⁷

A Dunántúl mellékhadszintér lett, itt most Batthyány II. Ferenc főgenerális irányította a Bethlen oldalán álló erőket. Banderiuma és a Sennyey Gáspár parancsnoksága alatt Kőszegre érkezett végváriak 1620. november 17-én bejutottak a városba, majd másnap a várat is elfoglalták.²⁸

A császár Hans Breuner győri főkapitány vezetésére bízta a hozzá hű dunántúli ka-

tonaságot. Az ő irányítása alá kerültek a Hainburgban, Bruck in der Leithán és környékükön állomásozó, Collalto gróf vezette csapatok is. Hozzájuk csatlakoztak, s a Magyarországgal szomszédos stájerországi és alsó-ausztriai erősségek véderejét növelték a Horvát-, Tót- és Stájerországból jövő egységek. Ezt követően a Nyugat-Magyarországon és a közeli ausztriai településeken levő császári had létszáma újra megközelítette a 8 000 főt. E haderő egy kisebb egysége november végén megtámadta Magyaróvárt, de nem tudta bevenni. Decemberben néhány ezred dél felé indult, közeledésük hírére a Bethlen-csapatok által nemrég megszállt Kaboldot és Lakompakot elhagyta a helyőrsége. Az ezredek Bécsújhelyen (ma Wienerneustadt, Ausztria), Neunkirchenben, Kismartonban (ma Eisenstadt, Ausztria) és környékükön vonultak téli szállásra.²⁹

Ezekben az években még a Habsburgok zálogbirtokában voltak a következő nyugat-magyarországi helységek: Szarvkó (ma Hornstein, Ausztria), Kismarton (ma Eisenstadt, Ausztria), Nagymarton (ma Mattersburg, Ausztria), Fraknó (ma Forchtenstein, Ausztria), Kabold (ma Kobersdorf, Ausztria), Kőszeg és Borostyánkő (ma Bernstein, Ausztria).³⁰ E települések általában várral vagy erődített kastéllyal rendelkeztek, és több környező falu és mezőváros is hozzájuk tartozott. E helyeken – a Bethlen-csapatok által elfoglalt Kőszeget leszámítva – császári őrség állomásozott, melyet a dél felé mozgó ezredekből kiegészítettek. A végig Ferdinánd-párti Esterházy lánzséri várban és lakompaki erősségében szintén jelentős katonaság helyezkedett el. Nagy létszámú őrség volt Győrben és Komáromban is. A soproniakat leginkább a kémeik által többször

26 Nagy, 1960. 85. p.

27 Nagy, 1960. 89. p.

28 Nagy, 1960. 87. p.

29 Nagy, 1969. 233–236. p.

30 Bariska István: Erődítési munkálatok Kőszeg városfalain a 16. században. = Vasi Szemle 1982. 2. sz. 245–259. p.

megfigyelt nagymartoniak, fraknóiak, kabboldiak, lakompakiak és lánzsériak létszám-emelkedése nyugtalanította. Veszélyesnek tartották az Esterházy-birtok településein elszállásolt lengyeleket és horvátokat is, akik részben könnyűlovások voltak.³¹

A szalónakiak kémei szintén nyomon követték a császáriak dél felé nyomulását. Leveleikből tudjuk, hogy a közeli alsó-ausztriai települések közül a már felsoroltak mellett a Kereslagnak vagy Köröslagnak emlegetett Kirchsschlag (ma Kirchsschlag in der Buckligen Welt), Krumbach és Aspang voltak a fő téli szállások. A császárt Szilézia elfoglalásával támogató, evangélikus szász herceg Borostyánkőbe jött. Lovasait és a lengyel zsoldosokat pedig az uradalom településein helyezték el. A Borostyánkőben és Lánzséron levő ügynökeiktől megtudták, hogy a várható császári támadás a szalónaki uradalom és Ruszt (ma Rust, Ausztria) mezőváros ellen fog indulni.³²

Hasonló nagyságú katonaság állt a Dunántúl nyugati részén Bethlen oldalán is. Közülük legharcedzettebbek az átállt végváriak (Tata, Palota, Veszprém, Pápa, Sümeg stb.) őrsége. Vezetőjük Lengyel Boldizsár pápai kapitány volt, aki a várak lovasságával Bethlen hadba lépése előtt a csehek elleni harcban is részt vett.³³ A Kanizsa elleni végek (Komár, Egervár, Egerszeg stb.) katonáival is Batthyány II. Ferenc rendelkezett.

31 Jobbágy János szalónaki udvarbíró 1620. december 7-i és 14-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 22.313 és 22.317. sz. Senyeyi Gáspár vicegenerális levelei Sopronból Batthyány II. Ferenchez: 1620. december 17-én és 1621. január 7-én. MNL OL Batthyány Miss. 42.689 és 42.698.

32 Jobbágy János 1620. december 17-i, 20-i és 23-i levelei Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 22.319, 22.320, 22.322, 22.324. Ruszt néhány évtized múlva a legkisebb Magyar szabad királyi város lett.

33 Gömörly Gusztáv: *Eltűnt magyar ezredek. = Hadtörténelmi Közlemények*, 1888. 529. p.

Batthyány II. Ferenc
(MNM Történelmi Képcsarnok)

A fontosabb főúri várak és egyben uradalmi központok a Batthyány-birtokon: Körmend, Németújvár (ma Güssing, Ausztria), Rohonc (ma Rechnitz, Ausztria) és Szalónak (ma Stadtschlaining, Ausztria), a Nádasdy-birtokon: Kapuvár, Léka, Sárvár és Sopronkeresztúr településen helyezkedtek el. Mindegyik jól erődített és megfelelő őrséggel rendelkezett. A főúri bándériumok nagyobb része Németújváron, illetve Sárváron és a közeli településeken állomásozott.

A városok közül jelentősebb katonaság volt Magyaróváron és Sopronban, kisebb

létszámú őrség Kőszegen és Szombathelyen. A mezővárosokban néhány fegyveres kapuőr tartózkodott, Csepregen például 12 fő és néhány hajdú.³⁴

Bethlen Gábor 1620 szeptemberében elrendelte az összes vármegyének gyűlés összehívását, s azt is, hogy a vármegyei székhelyen „minden rend a Vice ispányoktul megmustráltassék és oly készen legyen mind a maga személyében, mind a portánkénti puskás gyaloggal”, hogy a következő parancs érkezésekor a választott király mellé siethessen.³⁵ Az utasítást a november 17-én kelt körlevélben küldték el a vármegyéknek, a 18-án kelt személyes levélben pedig a főurakhoz.³⁶ Sopron és Vas vármegye jegyzőkönyvei, illetve mankóbüki Horváth Bálint alispán levelei ebből az időszakból hiányoznak a levéltárakból. A vasi alispán leveléből viszont tudjuk, hogy ő 1620 októberében Batthyány utasítására megmustrálta a vármegyei katonaságot.³⁷ Nyilvánvaló, hogy ennek a főgenerális saját vármegyéjében is meg kellett történnie. Bethlen dunántúli vármegyéknek, valamint a felső- és alsó-ausztriai rendeknek szóló körleveleit viszont Batthyány nem küldte tovább.³⁸

II. Ferdinánd császár 1620. december 11-én Esterházy Miklóst magyarországi főbiztosának nevezte ki „a lázadók kicsapongásainak lecsillapítására és fékezésére (...) Hatalmat adván neki az irántunk való en-

Esterházy Miklós
(MNM Történelmi Képcsarnok)

gedelmességre térősök felől értekezni, alkudozni, (...) a makacsokat büntetni.”³⁹

A borostyánkői sáfár – aki a szalónakiak ügynöke volt – urával, báró Königsberg (általában Kunigspergnek írják) Lajossal és Esterházyval december közepén Bécsben tartózkodott. Hazatérve értesítette a szalónaki vezetőket arról, hogy Bethlen katonái „minemű iszonyú képpen el pusztították az Pottendorfhoz⁴⁰ való falukat, az ura jószágát”. A hadakat délre szállították a vár-

34 Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Bp., 1990. (A továbbiakban: Maksay, 1990.) – II. köt. 664. p.

35 Nagy László: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Bp., 1972.

36 Bethlen Gábor 1620. november 17-i levelei a dunántúli vármegyékhez, ill. november 18-i Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 6.641-6.648. sz.

37 Kisfaludy Balázs alispán levele Batthyány II. Ferenchez, 1620. október 29. MNL OL Batthyány Miss. 26.711.

38 Ezért található meg együtt a MNL OL Batthyány Miss. a 36. sz. jegyzet számain.

39 Galántai, 1863. 166–167. p.

40 A történelmi magyar határ melletti település Alsó-Ausztriában.

megyék és a főurak ellen. Esterházy és a melléje adott „Cancellarius illy okkal bocsátották el, hogy legelsőben az vármegyékre írjanak, mert ő Felsege nem akar oka lenni az Vérontásnak, de mind az által meghagyva, hogy eljárjanak dolgokban semmi személy válogatás nélkül”.⁴¹

Esterházy Bécsből hazaérve Lánzsérba, december 21-én levélben felszólította a dunántúli vármegyéket és a végváriakat, hogy térjenek vissza a császár hűségére. Nem szeretné, ha úgy járnának, mint a csehek. Értesülése szerint a császári had Sopron alá indul és bosszúállás következik.⁴² Ezt követően a császári katonák „igen járnak mind az utakra, mind az falukra”. Először Sopron vármegye nyugati részén levő, főleg Nádasdy Pál uradalomához tartozó néhány falut látogatták meg. Gyirót (ma Kroatisch Gerischdorf, Ausztria), Füles (ma Nikitsch, Ausztria), Malomháza (ma Kroatisch Minihof, Ausztria) és Lók (ma Unterfrauenhaid, Ausztria) vezetői és lakói meghunyászkodtak. Vállalták az együttműködést az ellenséggel, hogy megelőzzék a kifosztást és a települések felgyújtását. „Meghidje Nagyságod, hogy azokbul szaporodik az lengyelek serege, és azok kalauzkodnak” – írta Sennyey Gáspár Sopronból Batthyáynak.⁴³

Vas vármegyében több, részben nemesi települést (Alsó- és Felsőőr – ma Unterwarth, illetve Oberwarth, Ausztria), s részben a rohonci és a szalónaki uradalomhoz tartozó falut feldúltak és kiraboltak. Itt a szomszédos Erdődy-birtokhoz tartozó „Vörösvári (ma

Rotenturm an der Pinka, Ausztria) Udvarbíró adott az lengyelek mellé 100 gyalogot, azok kalauzkodnak, és azok dúlják nagyságod jószágát” – adta hírül Szalónakról Jobbágy János udvarbíró.⁴⁴

Mikor e hírek Bethlen Gábor tudomására jutottak, december 28-án levelet írt a dunántúli csapatok vezetőihez. Megparancsolta, hogy sürgősen Kőszeghez menjenek, s támadják meg az ellenséget. „Azt látom legnagyobb fogyatkozást azon az földön – írta Batthyáynak –, hogy nincsen senki kegyelmednél, kire valami derekas dolgot bízhatna. Mi fejenként az ide való urakkal igen csodálkozunk azon, hogy az mely jó hírű vitézek azon a földön vadnak, ezideig is azt az kevés ellenséget miért engették ott rablani.” Az óvári kapitánynak megparancsolta, hogy 400 katonát küldjön Sopronba. A kiszámíthatatlan akciók miatt erre csak 1621 január közepén került sor, de akkor is csak 200 gyalog ment.⁴⁵

A Duna–Balaton közötti végvárakban levő katonaság csak lassan gyülekezett, s a Szombathely és Monyorókerék (ma Eberau, Ausztria) közti falvakba szállásoltak be. Lengyel Boldizsár pápai katonáival együtt Vas vármegyébe jött a sümegi, devcesteri és néhány más végvár őrségének fele. A várkatonaság másik része az erősségében maradt, hiszen a Győrben levő császáriak sarcolták a várak közelében levő falvak lakosságát, s a kevés védővel maradó várakat meg is támadták volna ők, vagy a közelben levő törökök. Lengyel Boldizsár Batthyány II. Ferenchez 1621. január 6. és 13. között írt leveleit Szentpéterfalván (ma Szentpéterfa) keltezte. A Palotai

41 Jobbágy J. 1620. december 17-i levelei Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 22.324-22.325. sz.

42 Esterházy Miklós 1620. december 21-i levele Sopron vármegyéhez. MNL OL Batthyány Miss. 12.320. sz.

43 Sennyey Gáspár 1620. december 17-i és 1621. január 7-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 42.689 és 42.698. sz.

44 Jobbágy J. 1620. december 22-i és 23-i levelei Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 22.323-22.324. sz.

45 Bethlen Gábor 1620. december 28-i és Sennyey Gáspár 1621. január 17-i levele Batthyányhoz. MNL OL Batthyány Miss. 6.651 és 42.702. sz.

Ferenc veszprémi vicekapitánnyal indulók január 14-én érkeztek meg Rohoncra.⁴⁶

Gyorsabban mozgósította 1620. december második felében saját helyőrségét és a Kanizsával szembeni végházakhoz tartozó hadak egy részét a főgenerális és Szepesy János fizetőmester. Rábahidvégnél a mustra után hópénzt kaptak, s az első csoportjuk csatlakozott a mankóbüki Horváth Bálint alispán által Körmenten összegyűjtött hadhoz.⁴⁷ A több száz fős sereg karácsony után Szalónak és Rohonc felé ment. December végén Moresdorfon (/Répce/Kéthely – ma Mannersdorf an der Rabnitz, Ausztria) megütköztek a lengyelekkel, sokat le is vágtak közülük, s puskaporukat és golyóbisukat is ellövöldözték rájuk. A szétkergetett kozákok eltűntek Szalónak és Rohonc környékéről.⁴⁸

Esterházy Miklós 1621. január elején újabb körlevélben fenyegette meg a dunántúli vármegyéket és a végvári katonákat. Még tartóztatja a császári sereget a támadástól, de már nem sokáig – írta, ezért térjenek vissza gyorsan a koronás király hűségére. Itt már nem volt szó Sopron elleni támadásról.⁴⁹

A vármegyék falvai és mezővárosai elleni akciók folytatódtak. A császáriak 100–150 fős egysége a Fertő-tó melletti Ruszt mezővárosba akart beszállásolni. A város polgárai „az kapitányaik kedvét keresték, adományok-

kal és sok ígéretekkel”, most még sikerült távozásra bírni a katonákat. Az esetet követően Sennyey 50 lovas küldött a megyeszékhelyről Rusztba. Más települések nem vészték át ilyen könnyen a császáriak „látogatását”. A zsoldosok január 7-e előtt a Nádasdy-birtokhoz tartozó jelentősebb Sopron környéki települések közül Sopronkeresztúrt (ma Deutschkreutz, Ausztria), Pereszteget és Lövőt kirabolták, majd felgyújtották.⁵⁰ Itt már nagyobb létszámú katonaság ténykedett: a sokat emlegetett lengyelek mellett németek és a Kislaki kapitány vezette Esterházy-bandérium is részt vett e vállalkozásban.⁵¹ Sennyey leveléből kitűnik, hogy több kisebb település is hasonló sorsra jutott. A vicekapitány a várható támadásokra felkészülve Fertőszéplakra és Lózsra is küldött katonákat Sopronból.⁵²

Valószínűleg még a végváriak mozgósításával egyidejűleg Vas és Sopron vármegyék főispánja elrendelte a vármegyei portális katonaság egy részének Csepreg mezővárosba történő gyülekezését Kisfaludy Balázs vasi alispán, Szántóházy Ferenc ítélmester, a két vármegye jegyzője vezetésével. Ide jött a mozdítható délnyugati végváriakkal 1621. január elején – katonáinak egy részét Szalónakon és Rohoncon hagyva – Horváth Bálint alispán is. Itt volt Nádasdy Pál két familiárisa: Czimber János és Szentgyörgyi Gábor, aki valószínűleg a főúr bandériumának egy részével érkezett a két vármegye határán fekvő, akkor Sopron vármegyei településre.⁵³ Batthyány utasítására Sennyey

46 Lengyel Boldizsár 1621. január 6-i, 12-i és 13-i levelei Batthyány II. Ferenchez: MNL OL Batthyány Miss. 28.747-28.749., illetve Horváth Bálint 1621. január 14-i és 15-i levele Batthyány II. Ferenchez: 19.816 és 19.817. sz.

47 Nagy, 1960. 91. p.

48 Rátky Menyhért 1620. december 19-i levele Zalavárról, Sennyey G. 1620. december 31-i levele Sopronból, Rajky Imre 1621. január 8-i levele Szalónakról és Horváth Bálint 1621. január 8-i levele Csepregből Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 39.455, 42.695. 39.176, és 19.815. sz.

49 Esterházy Miklós 1621. január 1-i levele. MNL OL Batthyány Miss. 12.325. sz.

50 Sennyey G. 1621. január 7-i levele. MNL OL Batthyány Miss. 42.702. sz.

51 Drinóczy György: Bőngészet Sopron vármegye ismeretéhez. Kézirat. 1830–1847. MNL Győr-Moson-Sopron megyei Levéltár Soproni Levéltára tulajdona. 254, 296 és 300. lev.

52 Sennyey Gáspár idézett 1621. január 7-i levele.

53 Horváth Bálint 1621. január 8-i, Telekesi Török János január 10-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 19.815 és 49.696 sz., valamint Pethő, 1753. 192. p. említi a Csepregen elfogott vármegyei tisztségviselőket.

Gáspár Sopronból 73 lovast szintén ide küldött.⁵⁴ A mezővárosban tartózkodó katonaság létszámát Johann Georg Zinner császári tisztt 800 főre becsülte.⁵⁵

Csepreg a 16–17. században

Csepreg mezőváros ebben az időben Sopron vármegye egyik legnagyobb települése volt. Lakóinak számát tekintve ekkor Nyugat-Magyarországon is csak néhány település nagyobb nála. A 16. század közepén az adóösszeírók 48 portát és 109 más egységet számláltak Csepregben,⁵⁶ 1599-ben pedig 315 házról tettek említést.⁵⁷ Ez utóbbi alapján – a történelmi statisztika 6-os szorzószámát alapulvéve – lakóinak száma több mint 1800 fő.

A mezőváros a Nádasdy-birtok fontos, alközponti szerepet játszó települése volt. Országos vásárait – ez idő tájt négyet tartottak évente – messze földről jöttek a kereskedők, s az egész környékről a vásárlók.⁵⁸ Bora, marhái, gabonája az ország határain túlra is eljutott.⁵⁹ Bácskai Vera kutatásai alapján már a 15. század végén a mezőváros

polgárainak 16%-a űzött valamilyen mesterséget.⁶⁰ Iparosai az 1610-es évektől kezdve céhekbe tömörültek.⁶¹

Egyházigazgatásilag a győri egyházmegyéhez tartozott, azon belül a locsmáncsi főesperesség alesperessége volt.⁶² A mezőváros és a környék lakói már a 16. század közepén áttértek az evangélikus vallásra, melynek a település hamarosan nyugat-magyarországi központja lett. Két evangélikus egyházmegye – mai értelemben esperesség – alakult ki itt a 16. század második felében. Az alsócsepregi: „a sopron–vasvármegyei kerületben, Csepreg városától dél és délnyugat felé terült el, Vas vármegye északnyugati részét” – a megszűnt községit is – magába foglalva. Ebbe olvadt bele a felsőcsepregi evangélikus egyházmegye 1617-ben. Ez utóbbi területéhez tartozott a nagyobb települések közül Locsmánc (ma Lutzmannsburg, Ausztria), Felső- és Középpulya (ma Ober- és Mittel Pullendorf, Ausztria), Lánzsér (ma Landsee, Ausztria), Sopronkeresztúr (ma Deutschkreutz, Ausztria), Nagycenk, Sajtoskál stb.⁶³

1591-ben a csepregi felső templomban tartott zsinaton történt meg az evangélikus és református vallás nyugat-magyarországi szétválása. (Ez az egyházszakadás a Királyi Magyarország északi és keleti részén már 1561-ben lezajlott.)⁶⁴

A mezővárosban Nádasdy Tamás 1557-ben evangélikus középiskolát hozott létre, mely hamarosan a Dunántúl egyik legnépesebb kollégiuma lett. A sárvári iskola leg-

54 Sennyey Gáspár 1621. január 17-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 42.702. sz.

55 J. G. Zinner 1621. február 8-i levele Hainburgból Lipót főherceghez. In: Gindely Antal: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodásának történetéhez, Bp., 1890. (A továbbiakban: Gindely, 1890.) 268–269.

56 Maksay, 1990. II. köt. 667. p.

57 MNL OL Conscriptioes Portarum – Comitatus Soproniensis (XVI–XVII. sz.) 1648. sz. doboz 968., 998. és 1049. p.

58 Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887. (A továbbiakban: Farkas, 1887.) 60. p. A négy országos vásárt 1585-ben említik. Nádasdy III. Ferenc 1658. évi urbáriuma már hat országos sokadalomról írt. Nem tudjuk, hogy a két időpont között melyik évben emelkedett meg kettővel a számuk. (Uo. 198. p.)

59 Buza János: Csepregi bor kivitele Sziléziába a harmincéves háború idején. In: Tanulmányok, 1996. 213–223. p.

60 Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp., 1965. 34. p.

61 Farkas, 1887. 85–114. p.

62 Belitzky János: Sopron vármegye története. I. köt. Sopron, 1938. 436–437 és dr. Simon József volt csepregi apát-plébános szíves közlése.

63 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 20., 125. és 194. p.

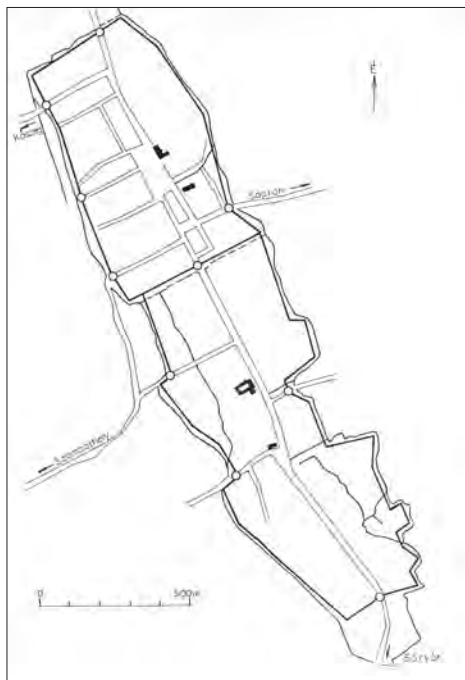
64 Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565–1600-ig. Bp., 1977. 255–257. p.

jobb mesterei mintegy előléptetéséért kerültek Csepregbe tanítani.⁶⁵ A csepregi iskola az évtizedek során lelkészek, nótáriusok (jegyzők), tanítók seregét képezte ki, hiszen az 1600-as években egyidejűleg több mint 300 deák tanult benne. Voltak köztük csepregiek is, de a többség Sopron, Vas és Veszprém vármegye településeiről került ide, és közel 300 fővel növelte az itt lakók számát.⁶⁶

Valamikor 1619-ben vagy 1620-ban Csepregbe költöztette Soprokeresztúrról Farkas Imre az egykori Manliusz-féle nyomdát. Ennek itteni első terméke az 1621. évi naptár (calendárium) volt, melyet nyilván már 1620-ban kinyomtatott.⁶⁷

A mezőváros ekkor még egymástól elkülönülő, két településrészből állt: Felsővárosból – ez volt az Árpád-korban is már emlegetett Chepregh – és Alsóvárosból. A két városrészt összekötő Hosszú (ma Kossuth) utcában az 1600-as évek elején kevés ház állt.

Dénes József régész-történész kutatásai szerint a Felsőváros már a 13. század végétől palánkkal lehetett bekerítve. Ezt északkeletről a Répce egyik ága, a többi oldalról pedig ehhez csatlakozva vizesárcok vették körül. A kivezető utak mentén a Felsővárosban négy-hat kapu lehetett. Egy idő után az Alsóvárost is palánk övezte, melyet északkeletről a már említett Répce-ág, délnyugatról a Pákác-árok határolt. Ezeket a másik oldalakon a palánk mentén árkokkal összekötötték. Az alsóvárosi palánkon négy kapu lehetett. Azt nem tudjuk, hogy a két városrész palánkját mikor kapcsolták össze. Valószínű, hogy a Nádasdyak idején már egész Csep-

Dr. Dénes József térképe a mezőváros erődítéséről

reget egybefüggő palánk vette körül. A város kerítése jó védelmet adott a kóbor állatok és a rablók ellen. Hasznosnak bizonyult járványveszély esetén is, katonaságnak viszont nem jelenthetett komoly akadályt.⁶⁸

A Felsőváros fő erőssége a Szent Miklós-templom volt, mely körül temető feküdt. Ennek szélén két öl magas, lőrészekkel ellátott téglafalat építettek 1606-ban.⁶⁹ E falat a már említett Répce-ág és vizesárcok vették körül.⁷⁰

65 C. Harrach Erzsébet – Kiss Gyula: Vasi műemlékek, Szhely, 1984. 88. p.

66 Zátanyi Sándor: A reformációkori csepregi kollégium (1557–1643). = Magyar Pedagógia, 1991. 3–4. sz. 215–230. p.

67 Kovács József László: Farkas Imre sopronkeresztúri és csepregi nyomdája. = Magyar Könyvszemle, 1973. 3–4. sz. 359–364. p. (A továbbiakban: Kovács, 1973.)

68 Dr. Dénes József szíves közlése.

69 Andreades Mihály, a collégium rectora 1606. november 14-én panaszkodott, hogy „midőn a templomot bekerítették, az iskola kertjét elfoglalták”, s más kertet kért helyette. Közli Payr Sándor: A Nyugat-dunántúli Enangélikus Egyházkerület története, Sopron, 1924. I. köt., 79. p.

70 Farkas, 1887. 120. p.

A templom közelében, a volt kastélyiskola épülete helyén állt a Nádasdyak (vár)kastélya. „Más helyszínek tapasztalata is arra utal, hogy a középkori kastélyok gyakran a középkori plébániatemplom közvetlen közelében, azzal szerves térbeli kapcsolatban épültek.”⁷¹ A kastély akkori erődítetttségéről nem rendelkezünk adatokkal. Északról ezt is a Répce-ág határolta, melyhez két oldalról vizesárcok csatlakoztak. Azt nem tudjuk, hogy a déli oldalán is volt-e vizesárok, de ott terült el a vízfolyással összeköttetésben levő Piharci-tó.⁷²

Az Alsóváros fő erőssége a Szent Katalin-templom volt, mely körül szintén temető terült el. Ezt is kőfallal vették körül. Az Alsóvárostól délnyugatra 10–15 perc járásnyira, a mezőn álló Boldogasszony-templom mellett is volt temető, melyet kőfal övezett.⁷³

Azt, hogy mennyi felfegyverzett csepregi vehetett részt a védekezésben, nem tudjuk. Bizonyára a vezetők, a négy ekkor létező céh egyes tagjai, az egyéb legények és fiatal férfiak egy része különböző helyekre nyilván be volt osztva a katonák mellé.

Csepreg 1621. évi feldúlását megörökítő versében az ismeretlen nevű deák azt írta, hogy „sok száz számú nép vala e helységben vidéki, s való. (...) (a)Az félelem miatt valának begyűlvén.”⁷⁴ E sorokból arra következtet-

hetünk, hogy a vidéki deákok és katonák mellett sok környékbeli lakos is a mezővárosba menekült a császáriak elől. A katonasággal is megerősített településen nagyobb biztonságban érezhették magukat, mint saját falujukban. A haderő összpontosítása viszont kijelölte az összegyülekező császári hadak támadásának következő célpontját.

nincs tudomásunk, viszont több másolat is készült róla, melyekről újabb és újabb átiratok születtek. Az 1744. december 19-én „Szala-Egerszegen íratott” példány szövegét „eredeti nyelven prózában ugyan, de az Író szavaival [nyomatásban] közli” Gyurkovits György a *Tudományos Gyűjtemény* 1839. 23. évf. 9. füzet 65–71. p. Tanulmányunk írásakor ezt használtuk. A Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. 8. köt. (Szerkesztő: Stoll Béla, Bp. 1976.) 551. oldalán olvashatunk a több mint 123 évvel az eredeti után készült versmásolatáról is. A szerző e gyűjteményes mű 258–273. oldalán rekonstruálta a verset az 550–580. oldalon elemzett kilenc, és az ezek közül a három teljes terjedelmében közölt változat alapján. Ezek zöme különböző közgyűjteményekben, illetve a lent is említett könyvekben elérhető. Stoll Béla szerint az egerszegi kézirat a legrégebbi másolat a fellelhetők közül, de szövege eléggé összekevert a többi, a másolók által javított szövegekhez viszonyítva. (<https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/bethlen-g%C3%A1bor-kor%C3%A1nak%C3%B6lt%C3%A9szet/Agszete/Megtekintve:2023.marcus.15>) Mi elsősorban az alábbi másolatokat vettük figyelembe:

Az 1758-ban írt *Historia Evangelica* című kézírásos mű szintén megőrizte a verset. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött munkából Rajczy Mária Mechtilda másolta le, és közreadta doktori disszertációjában: Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai. Rajczy több változatot is tanulmányozott, s szerinte is „feltételezhető, hogy néhánynak a verselését hozzáértő kéz modernizálta”. A mű a *Soproni Szemle* különnyomataként 1943-ban jelent meg, reprintben kiadva Csepreg, 1997.

1828-ban a vers egyik kéziratát Baráth Sámuel németre fordította a locsmándi (ma Lutzmannsburg, Ausztria) evangélikusoknak. E változat prózában beszél el a közeli Markflecken Schapring (Csepreg mezőváros) szomorú pusztítását. A kéziratot Ritter Heinz locsmándi helytörténész bocsátotta rendelkezésemre.

Drinóczy György csornai kanonok: *Böngészet Sopron vármegye ismeretéhez* című 1830–1847 között készített kézirat munkáját a Soproni Levéltár őrzi. E mű is prózában és rövidítve szintén a vers

71 Garázda kastély Istvándiban <https://dnaploja.wordpress.com/> (Megtekintve: 2023. április 18.)

72 Farkas, 1887. 15. p.

73 Az 1663. évi kanonika vizitáció a Szt. Miklós-, a Szt. Katalin-templom és a Boldogasszony-templom körüli temetőt és kerítést is említi. Azok nyilvánvalóan már 1621-ben is megvoltak. Varga Ferenc, volt simasági esperes, korábban csepregi káplán szíves közlése.

74 Az 1621. évi csepregi vérengzést és dúlást legrészletesebben szemtanúként egy, a mezővárosban tanuló, ismeretlen nevű deák örökölte meg: Chepreg Városának Lengyelek és Horvátok és több kegyetlen Nemzetek által lett keserves (máshol: siralmas) romlásáról írt, több mint száz versszakos (a különböző másolatokban 103–113 között változik) históriás énekében. A mű eredeti kéziratának hollétéről

A csoportosuló ellenség szándékát Horváth Bálint alispán szerette volna kipuhatólni. Január 7-én felderítőket küldött Lakompakhoz, ahonnan „nyelvvel” tértek vissza. Az elfogott fiatal zsoldostól azonban semmit nem tudtak meg, „mert angliai fi, németül sem tud igen sokat”. Január 8-án az alispán végváriakat küldött a Csepreggel szomszédos Szakonyba. Az e napon írt leveléből azt is megtudhatjuk, hogy mind a hajdúk, mind a végbeliek igen panaszkodnak a nagy fizetetlenség miatt. (A hajdúk kilenc hónapja, a végváriak három éve alig kaptak hópénzt.) „Az hajduság olyan nyomorult állapottal vagyon, hogy egy bocskor bőrt nem vehet. Az katona lovát meg nem patkoltathatja, ruhátalan. Eledelére valót semmit nem vehet, az szegénységtől kell

együk – nem megnevezett – másolata alapján ismerteti az 1621 januárjában Csepregen történt eseményeket. Más, jelentős Sopron megyei Nádasdy-birtokoknál is megemlíti az 1621-ben történt pusztításukat. A Drinóczy által leírtakat összefoglalva ismerteti a dúlást a *Magyar Sion* 1865. évi számában (752. p.) Fábrián István: *A csepregi plébánia* című cikkében. Őt azért említjük, mert nála szerepel nyomtatásban a dúlás kezdő napjaként 1621. január 6-a úgy, hogy Drinóczy csak Boldogasszony havának kezdetét írta művében, napot pedig nem.

A históriás ének Répcelakon található változatát 1862-ben másolta Salai Eszter. E példányt Biczó Ferenc répcelaki helytörténeti kutató volt szíves rendelkezésére bocsátani.

A verset teljes terjedelmében nyomtatásban először Farkas Sándor közölte 1887-ben megjelent monográfiájában. Az általa használt szakonyi kézirat másolási ideje nem ismert. Több sorában is azonos vagy hasonló a répcelakival, s mindkettő régiesebb szövegű, mint a Rajczy által közreadott változat.

Payr Sánor *Egyháztörténeti emlékek* című dokumentumgyűjteményében tíz különböző kéziratból megállapított és helyreállított verset közöl, de az más, mint a Stoll Béla által rekonstruált.

Az egyes változatok stilisztikailag különböznek, a másolás során felcserélődtek, kimaradtak verssorok, sőt versszakok is. Egyes, főleg régies szavakat rosszul olvastak, elírtak, modernizáltak. Viszont tartalmilag, a véres események és egyéb történések megőrkítésében nem térnek el egymástól, s ez tükröződik a prózában írtakban is.

elvennie, mert nem élhet az széllal.” A másik problémája, hogy „az gyalogságnak sem porok, sem golyóbisok nincsen, (...) ha az szükség kívánja is, nem tudnak mivel szolgálni.” Sürgeti a főurat, hogy indítsa el már Lengyel Boldizsárt a végváriakkal Kőszeghez. Onnan vele és a soproniakkal „egyetértve mind Rohonc felé, mind pedig egyebütt vigyázhatnánk”.⁷⁵

A császáriak időközben közel kétezer fő katonaságot vontak össze,⁷⁶ s január 8-án meg is indultak. A hosszan elnyúló sereget mind a soproni, mind a lékai felderítők megfigyelték. Sennyey szokatlanul rövid levelében az alábbiakat írta január 8-án Batthyánynak: „Minden igyekezetek ide mi reánk volt, de (...) megváltoztatták akarattjokat, és oda az mi szegény földünkre indultak, álguykkal taraczkokkal, porral és lövő szerszámmal. Nem oly nagy erővel volnának...”⁷⁷

Marthonfalvy István Lékáról január 8-án írt leveleiből a Póka Andrásához, az ekkor Szalónakon tartózkodó lovassági tiszthez küldött írása maradt fenn. Ebből tudjuk, hogy „Az Német Hadnak az eleje Kallastrom (Borsmonostor – ma Klostermarienberg, Ausztria) táján vagyon”, a vége pedig Kőhalmon (ma Répceköhalom–Dérföld – Steinberg–Dörfel, Ausztria). „Taraczk is három vagyon velek. Lajtoriaék szekérrel vannak. Mi Szándékok és mely felé akarnak ki ütteni nem tudhattyok.” A lengyelek Nagybaromnál (ma Großwarasdorf, Ausztria) gyülekeztek.⁷⁸ Az útvonalból látható, hogy Locsmánd (ma Lutzmannsburg, Ausztria) mezővároson

75 Horváth Bálint 1621. január 8-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 19.815. sz.

76 Telekesi Török János 1621. január 9-i levele Lengyel Boldizsárhoz és Batthyány II. Ferenchez. – MOL i.h. 49.813, 49.814. sz.

77 Sennyey Gáspár 1621. január 8-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 42.699. sz.

78 Martonfalvy István 1621. január 8-i levele MNL OL Batthyány Miss. 30.457. sz.

keresztül Zsira-Salamonfa (ma Zsira része) irányába tartottak. Innen folytathatták tovább az utat Felső- és Alsószakony, majd Csepreg felé, de elkanyarodhattak volna Kőszeg vagy Újkér és Iván irányába is (e két utóbbi település is a Nádasdy-birtokhoz tartozott). A sereg Csepreg felé ment tovább.

A Nádasdy- és Batthyány-birtokok elleni 1621. januári hadjáratban részt vett Johann Georg Zinner császári tisz. Az 1621. február 8-án Lipót főherceghez írt leveléből több részletet megtudunk a résztvevő császári egységekről.

Zinner kétfászlónyi lovassal Hainburgból érkezett. Brucknál (az ausztriai Bruck an der Leitha határ melletti település) csatlakozott hozzájuk a beteg de Dour ezredes 22 zászlónyi lovaskatonája. A közvetlenül Collalto alá rendelt egységek Bécsújhelyről indultak. Az új százsz lovasság Borostyánkőből és az uradalom falvaiból, az Aldobrandini vezette nehézlovasság az alsó-ausztriai Kirchschatzlachból, Krumpáról (ma Krumbach, Ausztria) és Markt Aspangról érkezett a gyülekezési helyre, ahol csatlakozott hozzájuk az Esterházy-bandérium is. A Nagybaromban csoportosuló lengyel zsoldosokat Locsmándnál sorolták be a seregbe.⁷⁹

Collalto katonái a január 8-áról 9-ére virradó éjszakát Locsmándon, Zsirán, Gyülevizen (ma Zsira falu része), Salamonfán, Gyalókán, s esetleg Felső- és Alsó-Szakonyban tölthették. Közeledtük hírére még 8-án az este vagy az éjszaka folyamán Horváth Bálint az összegyűlt Bethlen-párti katonaság egy részével elvonult Rohoncra. Az erőviszonyok ismeretében nem kockáztatta meg az ütközetet és a várható vereséget a jóval nagyobb létszámú, jobb fegyverzetű, tapasztalt és harcedzett zsoldosokból álló

császári sereggel.⁸⁰ Hada másik része viszont Csepregen maradt. Ezek az egységek a következők voltak: a 73, Sopronból ide küldött lovas, akik feltehetően a Lócs felőli kapunál (a mai Bognár Ignác utcánál) és annak környékén helyezkedtek el. Feltehetőleg a Sopron–Szakony felőli kapunál és a kastélyban tartózkodtak a Nádasdy-bandérium katonái. A mezővárosban voltak a portális katonaság Vas és Sopron vármegyei tagjai Kisfaludy Balázs alispán és Szántóházy Ferenc jegyző vezetésével. Közülük is lehettek a kapuknál, a kastélyban, valamint az alsó és a felső templom kerítésénél, valamint a toronyban.⁸¹

A katonaság egy részének elvonulását látva, és az előző napok eseményeiről terjedő hírek miatt a mezőváros lakói s az ide menekültek már bizonyára az este és az éjszaka folyamán kezdtek behúzódni a templomokba, illetve többen már akkor kimehettek az erdők közelében levő szőlőkbe. A deák versében említi, hogy az alsó templomba a szegénység sok jót behordott.⁸² Ezt akkor, amikor már nyakukon volt az ellenséges katonaság, nyilván nem teheték volna meg.

Csepreg ostroma

Az események ismertetése előtt le kell szögeznünk, hogy Csepreg 1621. évi feldúlása január 9–12. között történt. Zavodszky György naplójában (1586–1624) és Kazy Ferenc történetíró (1695–1759) *Historia regni*

79 Gindely, 1890. 268. p., Jobbágy János 41. sz. jegyzetben szereplő levelei, Martonfalvay előző levele.

80 Jobbágy János január 11-i levelében írja Batthyány II. Ferencnek, hogy (a január 10-ről 11-ére virradó) éjjel érkeztek Bálint uram emberei Rohoncra sietéssel puskaporért.

81 A soproni katonákra vonatkozóan: Sennyey Gáspár 1621. január 12-i és 17-i levele Batthyány II. Ferenchez. A Nádasdy-bandérium és a portális katonaság elfogott vezetőit felsorolja Telekesi Török János 1621. január 10-én Batthyányhoz írt levelében: MNL OL Batthyány Miss. 42.700, 42.702 és 49.815. sz., illetve Pethő, 1753. 192. p.

82 Az ismeretlen nevű deák verse: Farkas, 1887. 125. p.

Hungariae ab anno seculi decimi septimi primo, ad annum ejusdem-seculi trigesimum septimum (A magyar királyság története a tizenhetedik századtól a század harminchetedik évéig) Tyrnaviae (Trencsén), 1737 című munkájában 1620. december elejére teszi a csepregi tragédiát.⁸³

Az ismeretlen nevű deák históriás énekének általunk megismert három legrégebbi másolatában, valamint a Drinóczy György tanulmányozta és kivonatolta régi példányban csak 1621 Boldogasszony havát említik – nap nélkül. A dúlás kezdő napjaként január 1. a répcelaki változatban, 6-a (Vízkereszt napja, mely valamennyi keresztény felekezet egyik legnagyobb ünnepe!) a Magyar Sion 1865. évi számában (752. p.) Fábíán István: *A csepregi plébánia* című cikkében szerepelt először. Tőle vehette át Farkas Sándor, aki a *Tudományos Gyűjteményben* közölt Gyurkovits-tanulmányt, valamint Drinóczy munkáját is ismerte, s az általa közölt szakonyi változatnak is csak a címében van a nap írva. Ezért feltételezzük, hogy valamelyik másoló a könnyen megjegyezhetőség kedvéért tette január 1-re, illetve 6-ára a dúlás kezdő napját.⁸⁴

Payr Sándor *Egyháztörténeti emlékek* című dokumentumgyűjteményében a vers tíz különböző kéziratból megállapított és helyreállított változatát közli. Nem tudjuk, hogy az általa ismert tíz szövegből hányban volt nap is írva. A nemzeti múzeumban, mely az egyik legrégebbi az általa is megismertek között, nem szerepel konkrét nap. Ez Payrnak sem tűnt fel, s egyéb műveiben is január 6-át említi a dúlás kezdő napjaként.⁸⁵

Nagy László hadtörténész levéltári források alapján január 11-re datálta Csepreg feldúlásának időpontját. Ő viszont nem ismerte Telekesi Török János leveleit, valamint a deák versét sem. Ezért nem beszél a többi napról tanulmányában.⁸⁶

Mankóbüki Horváth Bálint Csepregen írt levele egyértelműen bizonyítja, hogy január 8-án még itt állomásoztak a Bethlenpárti végváriak. A soproni és lékai felderítők ezen a napon figyelték meg az ellenséges haderő elindulását. A Telekesi Török János szombathelyi főkapitány által Csepregbe küldött lovasok január 9-én szinte belebotlottak a mezővárost dúló-fosztogató lengyelekbe. Felderítő tevékenységüket január 10-én, az ellenállás megszűnése után fejezték csak be.⁸⁷

Az események időbeli elhelyezéséhez megjegyezzük, hogy január 9-én a Nap kel 7 óra 31 perckor, nyugszik 16 óra 12 perckor. A világosság kezdete és vége, mely a komolyabb harci cselekmények szempontjából ekkor még fontos volt, bő fél órával megelőzi, illetve követi a leírt időpontokat.⁸⁸ Azt is feltételezzük, hogy 1621 januárjának nagyobb részében enyhe volt az időjárás. Hideg idő nagyobb mennyiségű hóval a leírt mozgásokat és hadicselekményeket lényegesen megnehezítette volna.

A Collalto vezette császári sereg, az előző napi teleholdat⁸⁹ kihasználva, már hajnalban felvonult a mezőváros ellen. Egyik kisebb egységük 1621. január 9-én virradatkor a Szakony–Sopron felőli kapunál „nagy rikkoltással”, dobpergéssel, trombitaharsogással, a muskétákból az első golyókat kilőve

83 Farkas, 1887. 118–119. p.

84 L. 65. sz. jegyzet és Farkas, 1887. 123. p.

85 E művek: Az evangélikus Csepreg pusztulása. = Protestáns Szemle, 1898. 209–227. p. (A továbbiakban: Payr, 1898.); A soproni evangélikus egyházközség története I. köt., Sopron, 1917., A dunántúli evangélikus egyházkerület története, Sopron, 1924.

86 Nagy, 1960. 92–93. p.

87 L. 66., 68. és 69. sz. jegyzet, valamint Telekesi Török 1621. január 9-i és 10-i levelei Baththyány II. Ferenchez és Lengyel Boldizsárhoz MNL OL Baththyány Miss. 49.813-49.816. sz.

88 Csillagászati évkönyv 1994. Bp., 1993. 10. p.

89 Zombori Ottó, a budapesti Uránia Csillagvizsgáló korábbi vezetőjének szíves közlése.

A Szent Katalin (alsó) -templom ma

indíthatta a támadást. Ez a „dandárjuk” a városon kívül maradt, feltehetően azzal a céllal is, hogy lekösse a védelem közelben levő fő erőit, s ha Sopronból vagy máshonnan a vármegyéből segítség jönne, azt feltartóztassák.⁹⁰ A kapunál levő őrség sokáig védekezhetett. A városközpontban, a felső templomnál és a kastélyban levők közül szükség esetén mehettek segíteni e közeli bejáráshoz. A császáriak zöme a Lócsa felőli kapunál Alsóvárosra támadt, s részben levágta, részben kiszorította a településről a Sennyey által küldött katonákat. Így a soproni lovasok egy része el tudott menekülni

az Acsád–Sárvár irányába vezető úton, s onnan mentek haza.⁹¹ A zsoldosok egy része a Hosszú utca folytatásán, a mai Dózsa utcában a menekülők után eredt. Az Alsóvároson keresztül nyomuló császáriak akit:

„Háznál avagy utcán, kertben megkaphattak,
Azontul mingyárást reája tódultak,
Levágták, de előbb sokat megkínóztak.”⁹²

Több egységük az alsó templomot zárta körül, s „ostromlá, feldulá miként egy bar-

90 A támadás kezdete a vers összes változatában hasonló szövegű. A kapun kívüli dandárt említi: Telekesi Török János 1621. január 9-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 49.814. sz.

91 Sennyey Gáspár 1621. január 12-i és január 17-i levelei Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 42.700. és 42.702. sz.

92 Az ismeretlen deák verséből: Rajczy, 1943. 55. p.

langot”.⁹³ A bent levők nyilván védekeztek, ha ostromra volt szükség. Sem a kerítés, sem a kapu nem jelenthetett akadályt a sokat tapasztalt katonáknak. Mivel ellenállást tanúsítottak, kegyetlenül lemészárolták a védőket és az ide menekülteket.

„Ebben az egyházban annyi bő vér vala,
Mely az embernek az inát éri vala,
Mert az ellenség ott senkit nem szán
vala,
Az vérontásukban gyönyörködik vala”
– írta a deák.⁹⁴

Akik felmenekültek a toronyba, azokat kegyelmet ígérve lehívták, és egy házba zárták őket.

„Ottan csak egy kevés kis idő elmúlva,
Minden egytül egyig lőnek levágotva.”⁹⁵

A holttestekből máglyát raktak, a templomot pedig kifosztották. Ezt követően a Felsővárost szállták meg, és a felső templomot kezdték ostromolni – olvasható a vers általunk ismert összes változatában.

Még tartott Alsóváros elfoglalása, amikor az őrizetlenül hagyott Szombathely felőli kapun a Póka Bálint vezette szombathelyi lovas felderítők a mezővárosba érkeztek. Megütköztek a közelében fosztogató-zsákmányoló lengyelekkel, akik kiszorították őket a településről. Nem mentek messzire, hanem igyekeztek kikémleni az ellenség nagyságát, és a városból kimenekült polgároktól is informálódtak a történekről. „Iszonyú hallani, mit cselekeznek szegény csepreghy várossal” – írta jelentésük alapján Telekesi Török János Batthyány II. Ferencnek. A Lengyel Boldizsárhoz e napon küldött

Fotó a felső templom tornyáról, melyen ma is megvannak a lőrések helyei

levelében még több részletet leírt az első napon történekről: „Valahol mit találnak az városban, mindent elvisznek... Az szégséget az kiket hol kaphatnak le vágják... Azt is beszéllették a polgárság nekik, az kik a városból hozzájok kiszalattak, hogy cse-csemő gyermeket, az kiket magok látták vagyon több száznál, az kiket földhöz verték azt mind.”⁹⁶

A lovasok csak „esteni hét óra tájban érkezének” vissza Szombathelyre. Elindulásukkor a felső templom ostroma még tartott. Csak másnap visszatérve tudták meg, s írta meg jelentésük alapján Telekesi Török Batthyánynak, hogy „megvették az öregbik

93 Uo.

94 Az ismeretlen deák verséből: Farkas, 1887. 126. p.

95 Uo.

96 Telekesi Török 1621. január 9-i levelei MNL OL Batthyány Miss. 49.813-49.814. sz.

klastromot, többet vágtak le benne öt vagy hatszáznál”.⁹⁷

Johan Georg Zinner császári tiszt a következőket írta a felső templom ostromáról: „(...) a templom meg volt erősítve, és benne 800 alattvaló, zászlójukkal együtt, akik nyolc órán keresztül védekeztek (...) Mivel nem akarták magukat megadni, öt Collalto-lövészt agyon is lőttek és 25-öt megsebesítettek, a katonák a rohamlétrákat a temetőbe átdobták, azokon a templomba jutottak, bár a toronyban levők erősen tüzeltek.”⁹⁸ A deák többek közt az alábbiakat írta a felső templom ostromáról:

„Itten a piarcsi templom kerítését,
Ostromolják szörnyen benne való népét,
És környül fogták az Répcze víz mellékét...

És az szegény község belül megrémül-
vén...
Szót ad ki nekik, csak hogy kegyelem
légyen:
Meggzúnik belől is az lövés eképpen.”⁹⁹

Forrásainkból látható, hogy itt volt a leg-hosszabb ideig tartó ellenállás. Collalto zsoldosai csak az est sötétjében tudták elfoglalni a templom erős kerítését. Hamarosan a templomba is behatoltak, és megkezdték a szörnyű öldöklést. Hiába könyörgött térden állva a

„biráknak serege...
...ottan kegyelem senkinek nem lenne...
Benne levő népet, oh jaj, mind megölék,
Öreget, férjfiat, s asszonyt itt nem nézék
Gyenge gyermetskéket s szüzeket spék-
kelék.”¹⁰⁰

97 Telekesi Török január 10-i levele Batthyány II. Ferrenchez. MNL OL Batthyány Miss. 49.815. sz.

98 Gindely, 1890. 268–269. p.

99 Az ismeretlen deák verséből: Farkas, 1887. 127. p.

100 Az ismeretlen deák verséből: Rajczy, 1943. 56. p.

Vértanúsorsra jutott a tudós, felsőtemp-
lomi prédikátor, Zvonarits Imre is, aki a kó-
rusban „imádkozék, s bátorítá nyáját”.¹⁰¹

Legyilkolták a templom padlására me-
nekülőket is. A toronyban levőket itt már
meg sem próbálták lecsalogatni, meggyúj-
tották a faszerkezetet. A nagy hőségben
nemcsak az emberek égtek meg, de még
a harangok is „semmivé levének”.¹⁰²

A nagy öldöklést Zinner is elismerte,
még ha szépített is rajta: majd(nem az ösz-
szes férfiakat (akik az isten()házában voltak)
leütötték, és ebben a kálvinista templom-
ban() szörnyen garázdálkodtak.¹⁰³

Valószínű, hogy még az első nap levágták
a császáriak a deákokat is. Ezt a vers vala-
mennyi változata említi. A Farkas által kö-
zöltebből úgy tűnik, mintha egy részük a tem-
plomban lett volna. A répcelaki változat
szerint az iskolából szorították ki őket,
a Gyurkovits által ismertetett szerint viszont
oda szorították be őket. Rajczynál a lengyelek
és a kozákok elállták az iskolaajtót.

„Ékes éneket vélük elmondátá,
Először; s’ azután őket mind le-vágá.”¹⁰⁴

Hírmondó szerencsére maradt közülük.
Megsebesült az iskolamester, Galgóczi Ma-
tula Miklós és az alsó templomi lelkész,
Crucius (Keresztúri) Mihály is. Életüket
nagy summa pénzért megmenthették, de
könyveiket szétszaggatták, elégették.¹⁰⁵

101 Uo.

102 Uo.

103 Gindely, 1890. 268–269. p. A kálvinistának írt templomból arra következtetünk, hogy a császári zsoldosok közt levő evangélikusok (a szász herceg és a Königsberg báró birtokairól jövő katonák) miatt azt mondhatták a németeknek, hogy reformátusok ellen harcolnak Csepregen.

104 Az ismeretlen deák verséből: Rajczy, 1943. 56. p.

105 Ezt valamennyi változat név nélkül említi. Galgóczi Matula Miklósról I. Zoványi: Protestáns egyháztörténeti lexikon, Bp. 1977. 210. p. Keresztúri Mihályról: Keveházi László: Mi történt 375 éve Csepregen? In: Csepreg 1621–1996. Ev. Sajtóosztály Bp., 1996. 22. p.

Nem tudjuk, hogy a Nádasdy-kastélyban levők 9-én este, vagy 10-én délelőtt adták-e meg magukat. Egyetlen forrásunk sem beszél a kastély ostromáról. Azt biztosnak vehetjük, hogy a felső templommal egyidőben azt is körülzárták. Valószínű, hogy a történetek után a bent levők alkudozni kezdtek, s életben maradásuk és az épület épségben hagyása fejében meghódoltak. Telekesi Török János leírja az elfogott tisztviselők nevét: Kisfaludy Balázs alispán, Szántóházy Ferenc jegyző és Nádasdy Pál két familiárisa: Czimber János és Szentgyörgyi Gábor. Egyikük valószínűleg Nádasdy csepregi ispánja, másikuk feltehetően a Nádasdy-bandérium vezetője volt.¹⁰⁶ A vármegyei vezetők nevét Pethő Gergely is említi, megjegyezve, hogy „a jámbor császár hamar el-bocsáttatá őket.”¹⁰⁷

Az ellenállás megtörése után felerősödött a zsákmányolás és a nők megbecstelenítése. A felső templom oltárát „elrontották, mert pénzt ott kerestek”. A templom kriptájában „egy uri embernek az holt testét fölásták”, ott is zsákmányt reméltek. A halottakról leszedték a ruhát és a cipőt, a sebesültektől és elfogottaktól pénzt követeltek életük meg-hagyásáért. Sok polgártól, homlokukat „kö-téllal körbe kötve”, s azt fával összeszorítva próbálták kicsikarni, hogy hová rejtették értékeiket. Másokat lábuknál fogva kerékre kötözték fel, s lelógó fejüket és testüket „meleg kemencével perzselék.”¹⁰⁸

„Asszonyi rendet ők hol találhatának,
Kik az lengyeleknek kezekbe jutának:
Tisztességeikben mind megrontatának..

Tíz és tizenegy esztendő kis leányok
Ezektől szűzen meg nem maradhatának.”¹⁰⁹

106 Telekesi Török 1620. január 10-i levele Batthyány II. Ferenchez MNL OL Batthyány Miss. 49.815. sz.

107 Pethő, 1753. 192. p.

108 Az ismeretlen deák verséből: Rajczy, 1943. 56–57. p., de ezek a többi változatban is szerepelnek.

109 Az ismeretlen deák verséből: Farkas, 1887. 130. p.

A kegyetlen fosztogatás és bujálkodás három nap és három éjjel tartott. Közben „bor, búza és barom juta mind prédára”.¹¹⁰ Zinner levele szerint a hadjárat során körülbelül 5000 darab marhát elhajtottak, ezeket az ezredek között szétosztották.¹¹¹

Csepreg pusztulása 1621-ben. Zichy Nándor másolata „az Országos Képtár metszetyűjteményében levő eredeti után”¹¹²

Január 12-én felkerekedett a „győztes” had. A várost még búcsúzóul felgyújtották, s a nagy prédával, köztük a lengyelek által elhurcolt fiatal nőkkel,¹¹³ elvonultak. Egyik csoportjuk Tömörd-Kőszegpaty-Ludad (ma Gyöngyösfalu része),¹¹⁴ a másik egységük Peresznye felé.¹¹⁵ Az utóbbiakból nyilván Borsmonostor (ma Klostermariaberg) felé leváltak a nagy zsákmány jelentős részét a várakba szállítók-hajtók. A két irányba

110 Farkas, 1887. 132. p.

111 Gindely, 1890. 268–269. p.

112 Varga Ottó: Magyarország története. Bp., 1895. 599. p.

113 Az ismeretlen deák verséből: Farkas, 1887. 132. p., ill. A nők elhurcolását 1.: Batthyány II. Ferenc 1621. március 21-i levele Thurzó Imréhez. In: Gr. Batthyány József köpcsényi levéltárából Szilágyi Sándor közleményei: Történelmi Tár, 1888. 621. p.

114 Rajky Imre 1621. január 13-án Batthyányhoz küldött levelében említi, hogy Horváth Bálint felderítői 12-én a Gyöngyös mellett Ludadnál látták vonulni a német hadat. MNL OL Batthyány Miss. 39.177. sz.

115 Lengyel Boldizsár 1621. január 13-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 27749. sz.

távozó császáriak Rohonc környékén egyesültek.

A császáriak távozása után Csepregen
„Az rejtkehelyekről előjött özvegyek
Az holttestekre leborulnak szegények”.

Majd elhantolták – s közben megszá-
molták – a halottakat:

„Az kiknek testeik eltemettetének
Tizenkétszáz s huszonhárman ők levének.
De hol vannak azok, kik tűzzel veszének.”¹¹⁶

Tehát az 1223 megszámlolt áldozaton felül lehettek azok, akiknek testét az alsó templomnál feldarabolták és elégették, s talán azok is, akik a felső templomnál a toronyban megégtek. Bizonyára voltak olyanok is, akik később haltak bele sérüléseikbe. A megsebesültek és elhurcoltak számáról nincs adatunk.

Horváth Bálinthoz 1621. január 17-én küldött levelében Sennyey Gáspár az alábbiakat írta a Csepregen történekmekkel kapcsolatban: Ha lett volna elég katonája, a császáriakat „az quartérokban föl hevítettem volna és nem hattam volna egybe csoportozni, és gyalázatunkra sem lett volna az nagy ártatlan gyermekeknek kegyetlen halálok és vér ontások. Gondolhatja Kegyelmed, mennyi szűzeket, menyecskéket meg fertőztetnek, le is vágtanak. Az mint hallom az mennyi testet föl találhattanak, vagyon 13 száz öregestül apróstud.” Ez az információ hitelesíti az ismeretlen nevű deák adatát.¹¹⁷

Bethlen Gábor 1621. február 10-én a szultáni udvarban tartózkodó követeihez írt levelében az alábbiakat közölte a Csepregen elkövetett vérengzéssel kapcsolatosan: »(...)

túl a Dunán Csepreget égették el, Collalto, melyben – bizonyosan mondják – 2000 lelket vágtak le és égették meg, az terhes matronák méhéből 82 idétlen gyermeket vagdaltak ki, praedicátorokat levágtak, az tanulóifjakat megégették”.¹¹⁸ A Nagyszombatban tartózkodó választott király információi már nem olyan pontosak, mint a szemtanúké és a híreket első kézből szerzőké. A meggyilkoltak számát azért is nagyíthatta, mert a töröktől segítséget remélt a császáriak elleni harchoz.

Az áldozatok eltemetésének helyéről egyetlen forrásunk, még a vers sem szól. Nyilván azért nem, mert többségüket, ha tömegsírokba is, az akkori temetőbe hantolták el. Ezek pedig, mint a település védelmi rendszerének ismertetésénél kiderült, a templomok körül voltak. A legyilkoltak többsége csepregi volt, de jelentős lehetett a vidéki száma is (itt tanuló deákok, a védekezésben részt vevő katonák, Csepregbe menekült környékbeliek).

Az évszázadok folyamán a tömegsírok lassan feledésbe merültek. Ebben szerepe lehet annak, hogy Nádasdy III. Ferenc 1643. évi katolizációja után (ezt később említjük) jobbágynak és tisztségviselőnek követnie kellett urukat. Aki erre nem volt hajlandó, távoznia kellett a mezővárosból. Evangélikus vallású személy nagyon kevés maradhatott a településen. Másrészt az is közrejátszott a felejtésben, hogy a 18. század végén a templomok körüli temetkezés Csepregen is megszűnt, s az új temető a városon kívülre került.¹¹⁹

A mezővárostól keletre az 1500-as évek első évtizedeiben még létezett a Szentkirály nevű falu, melynek temploma körül szintén

116 Az ismeretlen deák verséből: Rajczy, 1943. 56. p.

117 Sennyey levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 42.701. sz.

118 Makkai László: Bethlen Gábor emlékezete. Bp., 1980. A Helikon Kiadónál megjelent nagy méretű könyvben: 134. p., az Európa Kiadónál megjelentetett kis méretűben pedig: 303. p.

119 Farkas, 1887. 395. p. és 404. p.

temető volt. A törökök 1532. évi hadjáratakor ez a falu is elpusztulhatott, vagy az idő tájt elpusztásodott. Csak a malma maradt meg, s a falu helyén egy major. Temploma összedőlhetett vagy lebontották, mert a köveit széthordták.¹²⁰

Szentkirály faluról a csepregiek lassan elfeledkeztek. Egyszer csak nagy mennyiségű emberi csont került felszínre az egykori falu templom körüli temetőjéből. Valaki úgy magyarázta, hogy azért van itt a sok emberi csont, mert ide temették a nagy csepregi vérengzés áldozatait. Ebből keletkezhetett a szájhagyomány, melynek előzményeit a Nyalkáról ide került káplán, Farkas Sándor, Csepreg mezőváros első történetírója nem ismerte. Ezért a mártírok elhantolásáról azt írta a szóbeszéd alapján 1887-ben (tehát 266 évvel a szomorú események után): a „hagyomány szerint mind az 1223-an egy sírban volnának eltemetve valahol a szentkirályi major előtt emelkedő domborulaton, a Répcze kanyarulata körül”. Mivel ez több mint száz éve nyomtatásban is olvasható, sokak szerint ennek így kell lennie. Ezek az embertársaink nem gondolnak bele, miért kellett volna a kilométerekre levő csepregi templomoktól (ott feküdt a legtöbb holttest) igavonó barmok nélkül (azokat a császáriak mind elhajtották) a szentkirályi major közelébe temetni az áldozatokat? Ha valamiért (de miért?) a városfalon kívülre kellett volna elhantolni őket, sokkal közelebb is találtak volna megfelelő helyet, s arról írt volna a deák, említene levél. A szóbeszédén kívül azonban más forrás az áldozatok állítólagos szentkirályi eltemetéséről a mai napig nem került elő.

120 Az 1990–1991. évi szentkirályi ásátás vezetője, Sosztarits Ottó régész szíves közlése, illetve Kiss Gábor – Sosztarits Ottó: Csepreg–Szentkirály. In: Kiss Gábor: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely, 2000. 25–33. p.

Még folyt Csepreg kifosztása, amikor Sopron és Nádasdy Pál követei megjelentek Borostyánkőn báró Kőnigsberg Lajosnál. Az evangélikus, de császárpárti főúr Esterházyhoz hasonlóan főmegbízottként egyezkedhetett a II. Ferdinánd hűségére visszatérni akarókkal. A küldöttek jelezték a bárónak, hogy „Nádasdy Pál, valamint Soprony városa is készek nekünk hódolni” – írta a Kőnigsberggel történő személyes találkozás után a császár 1621. január 13-án Esterházy Miklósnak.¹²¹ Ez egyelőre csak taktikai lépésnek bizonyult. A következő hónapok eseményei azt mutatják, hogy mind Sopron, mind Nádasdy Bethlen pártján maradt Collalto május–júniusi hadjárataig. Akkor viszont tényleg behódoltak.¹²²

A Batthyány-birtokok dűlása és a visszavágás

Collalto katonái 1621. január 13-án Rohonc kőfalai mellett „sok ingerlődésekkel elmenvén Hodászra (ma Városhodász – németül: Markt Neuhodis Ausztriában) szállottanak”. A császári hadvezér quartért kért Horváth Bálinttól a seregnek, de nem kapott. Az alispán január 15-én már a következőkről tudósította Batthyányt: „Nagyságod jószágainak megesék, Hodászt, Szabart (ma Zuberbach, Ausztria), Szent Mihályt (ma Großpetersdorf, Ausztria), Méremet (ma Miedlingsdorf, Ausztria), Kulchiár falut (ma Allersdorf, Ausztria) mind elégeték” a császáriak.¹²³ Majd Vörösvárott (ma Rotenturm

121 II. Ferdinánd levelét közli Galántai, 1863. p. 171. Kőnigsberg bécsi útjáról Jobbágy János 1621. január 11-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 22.333. sz.

122 Nagy, 1960. 96–98. p.

123 Horváth Bálint 1621. január 14-i és 15-i levele Batthyányhoz MNL OL Batthyány Miss. 19.816, 19.817. sz.

an der Pinka, Ausztria) szálltak meg.¹²⁴ Szalónak (ma Stadtschlaining, Ausztria) védelmét irányító mankóbüki Horváth Ferenc tudomása szerint a császáriak a csémiek (ma Schandorf, Ausztria), a hodásziak, a kéthelyiek (ma Neumarkt an der Tauchenbach, Ausztria) és a drumolyiak (ma Drumling, Ausztria) marháit elhajtották.¹²⁵ Zimányi Vera a következőkben összegezte a rohonc–szalonaki uradalom ekkori (és az 1621. év későbbi)¹²⁶ veszteségeit – egyrészt Batthyány II. Ferenc 1622. március elején készítettett összeírása, melyben falvanként rögzítették a jobbágyok veszteségeit, másrészt az 1622-es dicajegyzék alapján: egész Vas megyében a rohonc–szalonaki (és a körmendi) uradalmak pusztultak el legjobban a hadjárat[ok] alatt. A portákat össze sem írták, és az egész települést „combustának”¹²⁷ minősítették Alhau, ... Drumoly, Incéd, ... Hodász, ... és Szabar községekben... és csak 1 vagy 2 portát írtak össze ... Nagyszentmihályon..., ahol a többi ház elégett.”¹²⁸

Illik Péter az állatállományban történt károokra következtetett az előző összeírások és az 1634/1636. évi urbáriumban szereplő adatok összehasonlításával – „feltételezve, hogy az 1634/36. évi állatállomány hasonló volt az 1622-eséhez: a falvak lábasjóságainak átlagosan 39,3%-át rabolták el... Zabarból szinte a teljes nagyállatállományt elvitték...

124 Horváth Ferenc és Rajky Imre levele Szalónakról Batthyány II. Ferenchez. 1621. január 16. MNL OL Batthyány Miss. 19.949. sz.

125 Horváth Ferenc 1621. február 1-i levele MNL OL Batthyány Miss. 19.920. sz.

126 Collalto 1621. januári hadjárata után májusban újra támadt, s a hónap végén Kőszeg után Rohonc és Körmen is a császáriak kezébe került, Német-újvárt és Szalónakot viszont nem tudták elfoglalni. Majd a júliusi ellentámadás után Batthyány csapatai Körmenet és Rohoncot visszafoglalták, Kőszeggel viszont már nem boldogultak.

127 Felégettettnek.

128 Zimányi Vera: A rohonc–szalonaki uradalom és jobbágyosága a XVI–XVII. században. Bp., 1968. 21. p. (Az idézetben csak a Collalto téli hadjárata idején károsodott településeket hagytuk meg.)

Másik két falu, Csém és Drumoly is komoly károkat szenvedett, innét is elvitték az állomány túlnyomó részét.¹²⁹ A károk értékelése és a következő években a törökök által a muraközi Batthyány-uradalmakban elkövetett hasonló cselekményekkel összehasonlítva Illik Péter megállapítja, hogy a „Batthyány-uradalmakban mintegy két és fél év alatt keletkezett károk alapvetően anyagi károk, emberhalált, illetve emberrablást nem jegyeztek le, ami némiképp természetes, hiszen az elkövetők német császári csapatok voltak.”¹³⁰ A harmincéves háború egyéb véres eseményeit (pl. Magdeburg feldúlása) ismerve nehéz elképzelni, hogy az előző hetekben a Sopron vármegyei Nádasy-birtokokat, köztük Csepreg mezővárost feldúló és felégető császári zsoldosok a Batthyány-uradalmak elleni bosszúálló 1621. évi téli hadjárat során emberéletben ne tettek volna kárt, illetve legalább a köztük levő hírhedt lengyel–kozák zsoldosok ne hurcoltak volna el nőket. Igaz, erről az említett településeken nem maradt feljegyzés.

Mankóbüki Horváth Bálint alispán mellé január közepén Rohoncra érkeztek Palotai Ferenc alkapitánnyal a veszprémi várkatonák, a többi végvári pedig Lengyel Boldizsár pápai kapitány vezetésével Monyorókerék (ma Eberau, Ausztria) környékéről Szombathelyre vonult.¹³¹ Gercsey Pál és Széchy Mihály a hónap közepén Kőszegre vezette lovasságát.¹³² Ezzel

129 Illik Péter: Kártételek a Batthyány-birtokon „az rebellio alatt” (1619–1622.) (Továbbiakban: Illik, 2006.) In: Tanulmányok évszázadok történelméből. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, 2006. 113–133. p.

130 Illik, 2006. 132. p.

131 Horváth Bálint 1621. január 14-i és 15-i levele Batthyányhoz – MNL OL Batthyány Miss. 19.816, 19.817. sz.

132 Gercsey Pál 1621. január 13-i és Horváth Péter január 19-i levele Batthyányhoz, ill. Horváth Péter január 20-i levele bátyjához, Horváth Bálinthoz. MNL OL Batthyány Miss. 15.967, ill. 20.271 és 20.272. sz.

egyidőben Sopronba is megérkezett Óváról 200 gyalogos.¹³³

Ezt hírül vehette Collalto is, mert január 16-án estefelé 60 muskétást Vörösvárott hagyott utóvédnek, „az töb(b) had mind prédástul, marhástul fel költözöt(t) Rödönbe (ma Riedlingsdorf Ausztriában) és Pinkafeldre (magyarul Pinkafőre)”.¹³⁴ E települések már Königsberg báró borostyánkői zálogbirtokán feküdtek. Majd a szász herceg több száz katonájával Pinkafőn maradt, a többiek Borostyánkőn vagy Stájerországon és Alsó-Ausztrián keresztül visszatértek téli szállásaikra.¹³⁵

Horváth Bálint a Rohoncról „Vasárnap délben” – ez január 18-a lehetett¹³⁶ – írt levelében arról tájékoztatta Batthyányt, hogy „az végbeliek mind megindultak Szombathelytől... az gyalogot Incédre (ma Dürnbach Ausztriában) kültik elöl”. Az alispán korainak tartja az elindulást, mert még nincsenek meg a kalauzai.¹³⁷ Az útvonalból látható, hogy az ellenség nyomába eredtek. Január 30-án Bethlen Gábor már azt írta Thurzó Imrének, „hogy az ellenség (Bécs)Újhelyen (Wienerstadt, Ausztria)... és Lánzséron (ma

Landsee, Ausztria) belül az hegyek közé” szállt. Január 24-én „Veresvár (ma Rotenturm, Ausztria) nevű várát megadván”. Innét tovább mentek a végváriak a Königsberg-birtokra. Pinkafő elfoglalása után Stájerországba ütöttek be, három város lakóit „levágták, a városokat elégették”.¹³⁸ Visszafordulva marhákat is hajtottak magukkal, melyekből a rohonc-szalónaki uradalom több falujának jobbágyait is kárpóolták a császáriak által elvett állatokért.¹³⁹

A Bethlen-pártiak egyik csoportja az Esterházy-birtokra támadhatott. Erről levelekben nem olvashatunk, de Sennyey január 19-én célzott rá, hogy a közelben a császárnak alig van hada, „ezekkel bírnánk, ha egyet akarnánk fogni”. A levélből érződik, hogy ő is parancsot kapott a császári terület megtámadására. Viszont a következő, január 29-én kelt levelében nem írt az itteni eseményekről.¹⁴⁰ Az ismeretlen nevű deák viszont Esterházyt okolja a Csepregen törtétekért, és az ő birtokainak kárát is említi versében:

„Lánzsér lakóinak nem lett volna vesztek...
Meg nem égtek volna az te [mármint Esterházy] faluid is,
Most jobb állapottal volna az Lánzsér is.”¹⁴¹

Nilvánvaló, hogy a lánzséri vár ostromával meg sem próbálkoztak, de az uradalom faluinak egy részét kifosztották és felgyújtották. Bár az is lehet, hogy mindez nem most történt, hanem a lakompaki csata idején,

133 Sennyey Gáspár 1621. január 17-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 42.702. sz.

134 Horváth Ferenc és Rajky Imre 1621. január 17-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 19.950. sz.

135 Jobbágy János 1621. január 22-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 22.334. sz.

136 Lengyel Boldizsár Szombathelyről 1621. január 24-i levelében az aznap esti várható kiindulásról írt Batthyány Ferencnek. MNL OL Batthyány Miss. 28.752. sz.

137 Az időpont Szentpétery I: A kronológia kézikönyve, Bp. 1985. 172. p. és Horváth Bálint vasárnap délben Rohoncról írt levele (mely a végváriak Szombathelyről történt elindulásáról beszél) – található: Batthyány-Strattmann Múzeum, Körmend 485. sz.; Lengyel Boldizsár az 1621. január 24-én Batthyányhoz írt levelében az aznap esti elindulásról tudósított. MNL OL Batthyány Miss. 28.752. sz.; Sennyey január 29-i leveléből nem derül ki semmi a császáriak elleni akcióról.

138 Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Közreadta Szilágyi Sándor. Bp., 1879. 233. p. Idézi: Makkai: Bethlen G. i. m. 134. p., ill. 303. p.

139 Horváth Ferenc 1621. február 1-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 19.920. sz.

140 Sennyey Gáspár 1621. január 19-i és 29-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 42.703 42.704. sz.

141 Farkas 1887. 133. p.

A lánzséri vár ma (<https://varlexikon.hu/lanzser>)¹⁴²

s a deák arra gondolt az idézett sorok leírásakor.

A bosszú az árulókra is kiterjedt. Nádasdy Pál 1621. január 24-én információért Batthyány Ferenctől, hogy miért dúlták fel a főkapitány emberei a tulajdonában levő Malomházát (ma Kroatisch Minihof, Ausztria), s ottani szervitorának, Récsey Bálintnak kastélyát, s hajtották el nevezett és a jobbágyok marháit.¹⁴³ Ime a főgenerális így büntette meg az ellenséget támogató, kalauzó Nádasdy-alattvalókat is.

S mi történt Csepregen a vérfürdő áldozatainak elhantolása után? Forrásaink nagyon szűkszavúak. A városi jegyzőkönyvekből 1622 decemberéig, a két új harang felszenteléséig (mindkettő a felső templomba

került) semmi említésre méltót nem talált Farkas Sándor. Azt viszont megtudjuk tőle, hogy a város polgármestere túlélte a vérengzést, s ő intézte a harangok öntését.¹⁴⁴

Nádasdy Pál nyilván juttatott élelmet a kifosztott és felégetett települései életben maradt lakóinak, s biztosíthatott anyagot is házaik újjáépítéséhez. A károk helyreállítása lassan haladhatott. Csepreg mezővárosban 1622-ben az adóösszeírók mindössze 88 házat említenek. Ugyanakkor desertát (elégett, lerombolt házat) 122-t számoltak. Ténylegesen ennél legalább százal több lehetett az elpusztult épületek száma, hiszen az előző összeíráskor több mint 300-ról tettek említést.¹⁴⁵

A megölt lelkész helyére 1621. június 21-én Csepregbe került egy másik tudós

142 A légifotót készítette: László János (Civertan Grafikai Stúdió).

143 Nádasdy Pál 1621. január 24-i levele Batthyány II. Ferenchez. MNL OL Batthyány Miss. 32.810. sz.

144 Farkas, 1887. 137. p. és 380. p.

145 Dicális adóösszeírás 1622. MNL OL 1453 és 1521.

lelkész, Lethenyi István.¹⁴⁶ Egyetlen forrás sem beszél arról, hogy a mezőváros feldúlása során történt-e valami Farkas Imre nyomdájával. Csak feltételezhető, hogy kár érte, hiszen 1625-ig nem jelentetett meg új könyvet. Akkortól viszont 1643-ig folytatta működését, és legalább 28 könyvet adott ki a mezővárosban.¹⁴⁷ Lassan a kollégium is újjáépült, és ismét benépesült. Annyira, hogy Kiss Benedek püspök a sárospataki református főiskolához hasonlóvá szeretne volna fejleszteni épületében és tanári karában egyaránt. E célra meg is kezdte az adományok gyűjtését.¹⁴⁸ A terv megvalósulását azonban keresztbe törte Nádasdy (III.) Ferenc rekatolizálása, melyet 1643. november 25-én a csepregi felső templomban jelentett be. A mezőváros polgárainak – ha nem is azonnal, de – követniük kellett földesurukat. Ez nem ment simán, de az már egy másik történet.¹⁴⁹

A földesúr és tisztviselői a megölt, eltávozott polgárok helyére újakat telepítettek a helységbe. Nádasdy Ferenc 1658. évi urbáriumában újra több mint 300 családot írtak össze Csepregen.¹⁵⁰ Az eltelt évtizedek során a mezőváros kiheverte a nagy vérveszteséget, de a rekatolizálást követően híres iskolája megszűnt, a nyomda elköltözött. A következő évszázadokban gazdaságilag továbbra is fontos szerepet töltött be a térségben. A Mária-kultusz erősödésével

a városon kívül található Boldogasszony-templom, melyet nem érintettek az 1621. évi események, zarándokhelyé vált.

Összefoglalás: A harmincéves háború elején Bethlen Gábor erdélyi fejedelem az evangélikus csehek és szövetségeseik megsegítésére a királyi Magyarország északnyugati részére vonult. Az országrész protestáns főurai, a vármegyék, illetve a városok zöme, továbbá a várak magyar katonái a fejedelem pártjára álltak az ellenreformációt támogató II. Habsburg Ferdinánddal szemben. A csehek és szövetségeseik veresége után a császár felszólította az elpártoltakat a hűségére történő visszatérésre. Mivel ez nem valósult meg, 1620 végétől kezdődően megtorló akciókra került sor a Nyugat-Dunántúlon a Nádasdy- és a Batthyány-uradalmak települései ellen. Ennek során 1621. január 9. és 12. között az evangélikusok itteni központjának számító Csepreg mezőváros jelentős részét elpusztították, válogatás nélkül több mint 1200 személyt meggyilkoltak, „bor, búza és barom juta mind prédára”. A fejedelem és a vele kitartók ellenállása és sikerei az év végén a mindkét fél megelégedésére megkötött nikolsburgi békéhez vezettek.

146 Pukler Zoltán Szemelvények Csepreg vallástörténetéből. Csepreg, 2019. 32.p, ill. Payr, 1898. 226. p.

147 Rákóczy Beáta: A csepregi nyomda története a XVII. században. Szombathely, 1980. Kézirat, 51 lev. és Kovács, 1973. szerint azokban az években is kiadhatott kalendáriumokat, melyekből nem maradt példány.

148 Payr, 1924. 83–84. p.

149 Payr, 1924. 84–86. p., ill. C. Harrach Erzsébet – Kiss Gyula: Vas megye műemlékei. Szombathely, 1983. 91. p.

150 Nádasdy (III.) Ferenc 1658. évi urbárium. Farkas, 1887. 195–206. p.

NAGY MIKLÓS

„...Isten dicsőségére és a sárváriak testi-lelki javára...”

A SÁRVÁRI CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FŐHERCEGI ALAPÍTVÁNYI RÓMAI KATOLIKUS FIÚ NÉPISKOLA ALAPÍTÁSA

Bevezető gondolatok

Dr. Székely János szombathelyi megyéspüspök 2019. szeptember 26-án megáldotta a sárvári Szent László Katolikus Általános Iskola új épületszárnyát. Az új épületben helyet kapott egy közel ezer négyzetméteres tornacsarnok, négy szaktanterem (természettudományi, technika, számítástechnika és művészeti), valamint négy új tanterem, emellett szertárak, kápolna és az étterem. Az iskola melletti területen sportpályát és játszótérrel alakítottak ki. Az avatási ünnepségen részt vett az egyházmegye főpásztorán kívül dr. Kásler Miklós, az emberi erőforrások minisztere és számos közéleti személyiség, továbbá az új épületszárny tervezői. A régi, dualizmus kori épület ezen avatás után néhány héttel a születésnapját „ünnepelte”.¹

Sárváron 1889. október 10-én az Árokháti utcában (ma Dózsa György utca) iskolaavató ünnepséget tartottak. Ezen a napon a Sárvári Császári és Királyi Főhercegi Alapítványi Római Katolikus Fiú Népiskola épületének záróköletével egy modern iskolát adtak át az akkori oktatás szolgálatának: a mai Szent László Katolikus Általános Iskola régi épületét. A záróköletételt követően az akkori

megyéspüspök, Hidasy Kornél felszentelte az iskolaépületet. A záróköben elhelyezett Emlékiratban ezt olvashatjuk: „Adja Isten, hogy ezen közművelődési intézet az alapító szándékához képest az Isten dicsőségére és a sárváriak testi-lelki javára igen sokáig szolgáljon!!!”²

A sárvári katolikus iskola régi épülete 2019-ben 130 éves lett. Az évforduló kapcsán, mivel az új épületrész átadásával is párosult, felmerült a kérdés, hogyan és milyen szándékból született meg egy iskolaépület és intézmény a dualizmus kori Sárváron. Ki az Emlékiratban szereplő alapító? Vajon a szerző gyermekkorában (1970–1980-as évek) az idős sárváriak miért nevezték az akkori állami fenntartásban működő Entzbruder Dezső Általános Iskola Dózsa György utcai épületét Hercegiscolának?

1 Új tornacsarnok új szak- és tantermek. – Bővült a sárvári Szent László Katolikus Iskola. <https://www.martinus.hu/hirek/9346/uj-tornacsarnok-uj-zsak-es-tantermek-bovult-a-sarvariszent-laszlo-katolikus-iskola>. (Megtekintve: 2019. október 26.)

2 Barabás György szerk.: A Sárvári Császári és Királyi Főhercegi Alapítványi Róm. Kath. Fiú – és Leány – Népiskola értesítője az 1889/90-dik iskolaév végén. Jakoby Bálint gyorssajtója, Sárvár, 1890. (továbbiakban: Barabás, 1890.) 11. p. Az értesítő a két katolikus iskola közös kiadványa volt. (Naszáros István: Oktatás, kultúra, egészségügy a dualizmus idején. In: Sárvár története. Szerk. Söptei István. Sárvár Város Önkormányzata. Sárvár, 2000. 329–330. p.) Az iskola nevében a 20. század elején a Róm. Kath. Fiú Népiskola kifejezés Róm. Kath. Elemi Fiúiskolára módosult. Forrás: Barabás György szerk.: A Sárvári Császári és Királyi Főhercegi Alapítványi Róm. Kath. Elemi Fiúiskola XXIV-ik Értesítője az 1912–1913-ik iskolaév végén. Milfai Ferenc Könyvnyomdája, Sárvár, 1913. (továbbiakban: Barabás, 1913.)

Habsburg-Estei V. Ferenc, az iskolaalapító főherceg

Egy történetet, úgy gondolom, illik az elején kezdeni. 1771-ben történt, hogy Mária Terézia magyar királynő fia, Ferdinánd feleségül vette az egyik itáliai állam, Modena uralkodójának lányát, Estei Mária Beatrix hercegnőt.³ Az olasz hercegnő – szülőföldje nyelvén Beatrice d’ Este – Estei III. Ercole Rinaldo modenai uralkodó egyetlen leánya és az ősi itáliai Este uralkodócsalád utolsó tagja volt.⁴ A hercegnő és a Habsburg főherceg házasságával új dinasztia született Itáliában, az Osztrák-Estei család.⁵ A tanulmányban a Habsburg-Lotaringiai-ház nevének mintájára a Habsburg-Estei elnevezést alkalmazom a családra.

A pár Milánóban élt, a Habsburg főherceg pedig átvette Lombardia kormányzását.⁶ Házasságukat bőséges gyermekáldás kísérte, kilenc gyermekük született.⁷ Gondtalan életüknek azonban egy csapásra vége szakadt, amikor 1796-ban a Bonaparte Napóleon vezette francia csapatok az osztrákok felett aratott lodi győzelme után előzönlöttek Lombardiát, majd bevonultak Milánóba. Habsburg Ferdinándnak a családjával együtt menekülnie kellett.⁸

1803 fontos dátum a család történetében. Ez évben meghalt III. Ercole Rinaldo, akivel

az Estei család férfiágon kihalt. Az akkor francia megszállás alatt álló Modenai Hercegséget felesége révén Ferdinánd örökölte.⁹ Nem mellesleg ebben az évben Magyarországon birtokra tett szert: Habsburg Ferdinánd Szily Józseftől megvásárolta a sárvári uradalmat.¹⁰ Sárvár története ezzel fordulóponthoz érkezett.

Miért került ilyen hosszan taglalásra egy uralkodócsalád sorsa? A válasz a tetteikben keresendő. Földesurak voltak, akik vitában álltak ugyan az általuk birtokolt Sárvár mezővárossal, viszont merkantilista szemléletükkel elősegítették fejlődését. Napjainkig meghatározó példák sorát hozhatjuk fel. Habsburg Ferdinánd nevéhez fűződik a sárvári ménes létrehozása 1803-ban. Egy évvel később megépült a várral szembeni bérház. Fia, IV. Ferenc modenai uralkodó idején fejeződött be a sárvári vár restaurálása (1813), a várakor lecsapolása, és a várakoron átvezető téglahíd építése. IV. Ferenc alatt Nábicht Antal megtervezte (1812) azon parkot, amiből a mai Arborétum kifejlődött.¹¹ Sárvár városképének napjainkban markáns épületei közül a Korona Szálló 1818-ban, a vadászkastély (Zárda épület, Batthyány u. 29.) 1820 körül készült el.¹² A római katolikus

3 Brigitte Hamann szerk.: Habsburg lexikon. Új Géniusz Kiadó, Bp., 1990. (továbbiakban: Hamann, 1990.) 295. p.

4 Kiss Aladár: Olaszország története 1748–1968. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. (továbbiakban: Kiss, 1975.) 21. p.

5 Eöttevényi Olivér: Ferenc Ferdinánd. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 1942. (továbbiakban: Eöttevényi, 1942.) 10–11. p., 56. p.

6 Hamann, 1990. 104. p.

7 Niederhauser Emil: Mária Terézia élete és kora. Pannonica Kiadó, 2004. 92. p.; Hamann, 1990. 295. p.

8 E. Tarle: Napóleon. Gondolat Kiadó, Bp., 1958. 36. p.; Hamann, 1990. 105. p.

9 Hamann, 1990. 105. p.; Sulyokné Matócza Eleonóra szerk.: Életutak. Sárvári és Sárvár környéki személyek életrajgyűjteménye. Sylvester János Könyvtár, Sárvár, 1993. (továbbiakban: Sulyokné, 1993.) 67. p.

10 A sárvári uradalom Habsburg Ferdinánd főherceg általi megszerzésének részletei: Splényi Béla: Splényi Béla emlékiratai. I. Szerk. Kendi Mária, Fábri Anna. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984. 146–147. p. (Nemzet és Emlékezet.); Söptei István: A századfordulótól az 1848. márciusi forradalomig. In: Sárvár története. Szerk. Söptei István. Sárvár Város Önkormányzata, Sárvár, 2000. (továbbiakban: Söptei, 2000.) 260. p.

11 Söptei, 2000. 261. p.

12 Dabóczi Dénes: Sárvár műemlékei és műemlék jellegű épületei. In: Sárvár története. Szerk. Söptei István. Sárvár Város Önkormányzata, Sárvár, 2000. 504–505. p.

vallású lakosság számának növekedése miatt a Szent László-templomot Habsburg-Estei IV. Ferenc modenai uralkodó kegyúrként a templomtoronytól nyugati irányban kibővítette. Édesanyja, Estei Mária Beatrix hercegnő bőkezűségének köszönhetően a kibővített templom három új oltárt kapott, amelyeket Bécsből hozatott. Az általa rendelt, Szent László tiszteletére szentelt főoltár, valamint a Boldogságos Szent Szűz és a Szent Kereszt tiszteletére szentelt mellékoltárok¹³ napjainkig liturgikus szolgálatban állnak.

Habsburg-Estei IV. Ferenc 1846-ban bekövetkezett halála után fia, V. Ferenc lépett Modena trónjára. A Wittelsbach-házból származó Adelgundával 1842-ben Münchenben kötött házasságot. Nem adatott számukra nyugodt élet. 1848-as itáliai forradalmak idején kellett először menekülniük Modenából. Egyetlen gyermekük, Anna Beatrix 1848-ban néhány hónapos korában meghalt. V. Ferenc az osztrák csapatokkal ekkor még visszatérhetett hazájába. A modern Olaszország születését elindító, 1859-ben kirobbant osztrák–piemonti–francia háború miatt V. Ferenc ismét, s most már véglegesen távozni kényszerült Modenából. A modenai nemzetgyűlés 1859. augusztus 19-én kimondta a trónfosztását.¹⁴

V. Ferenc országának és hatalmának elvesztése után Bécsben élt.¹⁵ Megfordult Sárváron is, amely birtoka végrendelete szerint oly sok örömet okozott számára.¹⁶ Az egykori modenai uralkodó 1863-ra egykor népes

dinasztiája utolsó férfitagja maradt. Ott állt gyermektelenül, utód nélkül, ország nélkül.¹⁷ Valószínűleg nemcsak szóvirág, hanem igaz érzése volt Sárvár szeretete, ugyanis 1865-ben iskolát alapított a mezővárosban, létrehozva a Páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek által vezetett római katolikus elemi leányiskolát. Az új intézmény céljára a saját tulajdonát képező, ma a Batthyány u. 29. szám alatt lévő vadászkastélyát bocsátotta rendelkezésre a hozzá tartozó udvarral és kerttel.¹⁸

Tíz esztendővel később alig hagyta el Sárvárt, amikor halálos betegen 1875. június 17-én Bécsben végrendekezett.¹⁹ A végrendelet értelmében hatalmas vagyona Ferenc Ferdinandra, az Osztrák–Magyar Monarchia későbbi trónörökösére szállt, aki ezzel Európa egyik leggazdagabb főurává vált.²⁰ V. Ferenc végrendelete azonban másokról is megemlékezett. A sárvári uradalom és a morvaországi Eiwanowitz-birtok unokahúgára, Habsburg-Estei Mária Terézia Dorottyára szállt.²¹ V. Ferenc végrendeletének 4. cikke pedig Sárvár oktatásának fejlesztéséről szól: „A mennyiben magam nem tenném, meghagyom örökösömmnek, hogy Sárvárrott valamelyik oktatással foglalkozó vallásos testületnek néhány tagja számára megkivántató lakást és a fiú-iskolára kellő helyiséget ingyen engedjen át, fenntartván

13 Varga Mária: A sárvári Szent László-templom. Páneurópa Unió Sárvári Regionális Szervezete. Sárvár, 1997. 35–36. p.

14 Kiss Aladár, 1975. 70–76. p.; Hamann, 1990. 25. p., 122. p.; Sulyokné, 1993. 70. p.

15 Hamann, 1990. 122. p.

16 Vasvármegye saját külön tudósítója: A sárvári rom. kath. elemi iskola felavatása f. hó 10-én. In: Vasvármegye. 1889. október 13. 42. sz. (továbbiakban: Vvm, 1889.) 4. p.

17 Nagy Miklós: Sárvár egykori földesurai: a Habsburg-Estei család. Honismereti Híradó, Sárvár, 2007. XXV. évfolyam 1–2. sz. (továbbiakban: Nagy, 2007.) 47–48. p.

18 Varga Mária: A szeretet leányai. Sárvár Város Önkormányzata. Sárvár, 2006. (továbbiakban: Varga, 2006.) 21. p.

19 Vvm, 1889. 4. p.

20 Hamann, 1990. 127. p., 219. p.; Eöttevényi, 1942. 56–57. p. Ferenc Ferdinánd hivatalos címe *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este* volt.

21 Hamann, 1990. 331. p. A sárvári uradalom leírása: Ó Fensége Mária Terézia Dorottya, férjezett Lajos Bajor Kir. hercegné sárvári uradalmának leírása. Jakoby Bálint Könyvnyomdája, Sárvár, 1892. 3–32. p.

magának a helyiség tulajdonjogát. Azonkívül az iskolát tartó vallásos testület javára mindazt, a mi életök fentartására szükséges, szolgáltatni fogja. (...)”²²

A végrendelet 4. cikke megteremtette Sárváron egy római katolikus fiúiskola létrejöttének jogi alapját. A végrendelet szövege azonban kérdőjelek sorát hagyta maga mögött. A jezsuita neveltetésű V. Ferenc főherceg a tanítást a római katolikus elemi leányiskolához hasonlóan szerzetesrendre kívánta bízni, viszont nem tisztázta, hogy milyen iskolatípus jöjjön létre.²³ A gondolatot V. Ferenc már nem válthatta tettekre, 1875. november 20-án visszaadta lelkét Teremtőjének. A Habsburgok temetkezőhelyén, a bécsi Kapucinusok templomában helyezték örök nyugalomra.²⁴

Miért vetette meg V. Ferenc két katolikus iskola alapját Sárváron? Anyagi haszna nyilván nem származott belőle. Vallásos-sága? Gyermektelensége? Apja uralkodása idején a Modenában kibontakozó gazdag kulturális élet példája? Estei ősei évszázadokra visszanyúló kultúrapártolása?²⁵ A Habsburg–Esteiek sárvári építkezései? Sárvár szeretete? Melyik közülük a valós ok? Talán mindannyi? A titkot magával vitte Isten színe elé.

Iskola születik

Hét esztendővel azután, hogy Habsburg–Estei V. Ferenc elhunyt, a sárvári katolikus fiúiskolára vonatkozó végakarata még min-

dig papíron maradt. Ebben az évben – 1882-ben – Sárvárra új plébános érkezett Kőberl János személyében.²⁶ Azonnal mozgalom indult a fiúiskola megvalósítására. Iskolaszéki és hitközségi gyűlések megtartásával kezdetét vette egy évekig tartó folyamat, amely az új iskola születéséhez vezetett.

A tárgyalások során elsőként az tisztázódott, hogy az iskola elemi szintű lehet. E kitételhez Ferenc Ferdinánd főherceg képviselője, gróf Seilern Károly Miksa ragaszkodott. Sárváron ugyanis az iskolaszék és a hitközség gimnáziumban vagy polgári iskolában gondolkodott. Miután az iskolatípus egyértelművé vált, tanító szerzetesrendet kellett keresni. Az örökös részéről a Mária-testvérek kongregációjára esett a választás, akik Ausztriában elemi iskolai oktatással foglalkoztak. E szerzetesrend azonban magyarországi honosítással nem rendelkezett, ezért a magyar kormány nem engedte meg számukra a tanítást. A hazai minorita rendet is felkérték a feladatra, de feltételeiket sem az örökös főherceg képviselője, sem a szombathelyi megyéspüspök nem fogadta el. A holtpontról végül Hidasy Kornél megyéspüspök mozdította ki az ügyet. A tanítást hat világi tanítóra bízta, a hitoktatást a helybéli papságra, a főfelügyeletet pedig a sárvári plébános útján a megyéspüspök gyakorolta. Ezen megoldást akkor ideiglenesnek szánták, de mint a történelem mutatja, végleges maradt.²⁷

Az örökös részéről rendelkezésre állt az építkezés anyagi fedezete, főudvarnagyi hivatala Velicogna Ferenc igazgatót bízta meg az elfogadott terv szerinti kivitelezéssel. Velicogna az iskola építésével Wälder Alajos szombathelyi műépítészrt kérte fel. Elsőként az Árokháti utcában (ma Dózsa György

22 Barabás, 1890. 8–9. p.

23 Varga, 2006. 15. p., 21.p. V. Ferenc jezsuita neveltetésére: V. Ferenc modenai herceg szócikk. https://hu.wikipedia.org/wiki/V._Ferenc_modenai_herceg. (Megtekintve: 2023. július 16.)

24 Sulyokné, 1993. 70. p.

25 Az Esteiek és Habsburg–Estei-család kultúraápolására összegyűjtött példák olvashatóak itt: Nagy, 2007. 38–39.p., 46. p.

26 Sulyokné, 1993. 127. p.

27 Barabás, 1890. 9–11. p.

utca) egy üres telket vásároltak az uradalomtól. Az építkezés nagyon gyorsan haladt. Az alapkövetételre 1889. március 18-án, Szent József előünnepén került sor a nagy számban összegyűlt lakosság és a tanulói ifúság jelenlétében. A ma is látható homlokzati díszes kőkeresztet Szent Péter és Pál ünnepének előestéjén – 1889. június 28-án –helyezték el.²⁸ Az építkezéssel párhuzamosan folyt az új oktatási intézmény szervezése is. A Szombathelyi Egyházmegye részéről az ezzel kapcsolatos értekezlet és tárgyalás 1889 augusztusában és szeptemberében zajlott. Az iskola szervezeti alapszabályait a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1889. szeptember 27-én a 40 427 számú leiratával tudomásul vette. A tanítói állásokat meghirdették, s 1889. október 3-án kinevezték a hatfős világi tantestületet. Az első igazgató Barabás György tanító lett.²⁹

Az iskola építője: Wälder Alajos

Röviden érdemes felidézni az iskolaépület építőjének, Wälder Alajosnak az alakját. A nagybecskereki születésű Wälder Alajosnak két fiútestvére közül János rajztanár lett, József pedig Sopron főmérnökeként szerzett megbecsülést. Wälder Alajos Hauszmann Alajos műegyetemi tanár, a magyar eklektikus építészet kiemelkedő alakjának a tanítványa volt, s ennek köszönhetően került Szombathelyre. A város ugyanis Hauszmannra bízta az új Városháza és a színház tervezését. A kivitelezés építészeti vezetője a tanítványa, Wälder Alajos lett. A Városháza építése és a házassága (1880)

²⁸ Barabás, 1890. 11. p.

²⁹ Barabás György feljegyzései. Közli: Takács Zoltán Bálint. In: Honismereti Híradó Sárvár, 2012. XXX. évfolyam 1–2. sz. (továbbiakban: Barabás–Takács, 2012.) 49–51. p.

életét véglegesen a vasi megyeszékhelyhez kötötte. Munkásságát röviden úgy lehet összegezni, hogy egyik oldalát a Hauszmann által tervezett épületek megépítése, másik oldalát számos köz- és magánépület tervezése tette ki. Munkája rányomta bélyegét a megyeszékhely építészetére, ugyanis a Király utcától a vasútig tartó terület kialakításában döntő szerepet játszott. Tevékenysége felelőlte az építési vállalkozást, a tervezést, valamint az ingatlanok adásvételét egyaránt. Igazi terepének a magánházak és villák építése tekinthető, amennyiben tehette, nagyobb építkezéseket is vállalt, amelyre jellemző példa a vármegyei Kaszinó vagy a MÁV Üzletvezetőségének a székháza. Az anyagi lehetőségek esetében az általa tervezett épületeket a szépség, a monumentalitás fémjelzte. 1888-ban megvásárolta a püspöki téglaszínt. A következő évben – 1889-ben – építette fel a sárvári katolikus elemi fiú népiskolát.³⁰ Kétségteljesen az új sárvári katolikus iskola építése egy magas színvonalon alkotó személy kezébe került, amit az eredeti arculatát megőrző épület napjainkig reprezentál. Mi módon kaphatott megbízást a kivitelezésre a szombathelyi tervező, építész és téglagyár-tulajdonos?

³⁰ Wälder Alajos életéről és munkásságáról lásd Feiszt György: Wälder Alajos (1856–1904). In: Előadások Vas megye történetéről II. Szerk. Tilcsik György. Szignatúra Nyomda és Kiadó Kft., Szombathely, 1993. (továbbiakban: Feiszt, 1993.) 51–54. p. (Vas megyei levéltári füzetek 6.); Güntner Péter: Wälder József soproni főmérnök (1862–1913) életútja és tárgyi világa. Soproni Szemle 2000. LIV. évfolyam 2. sz. http://real-j.mtak.hu/18065/1/EPA01977_Soproni_Szemle_2000_54_2.pdf. (Megtekintve: 2023. július 13.); Katafai-Németh József: Vas megye kastélyai és kúriái. II. Sárvár Város Önkormányzata, Sárvár, 2005. 164. p.; Orbán Róbert: Wälder ház, 2011. február 25. (Továbbiakban: Orbán, 2011.) <http://szombathelyisetak.blogspot.com/> (Megtekintve: 2023. július 13.); Takács Ferenc: Porladó kövek árnyékában: Vas megye jelentős személyiségei. Szombathely, 2006. (továbbiakban: Takács, 2006.) 220. p.

A szálak az örökös környezetéhez vezettek. Barabás György igazgató szerint Wälder Alajos a főudvarnagyi hivatal igazgatójának, Velicogna Ferencnek a „bizalmas embere” volt.³¹

A sárvári iskola felépítése után Wälder pályafutása tovább emelkedett. Szombathelyen 1892-ben az Óperint utcában felépítette újbarokk stílusú lakóházát.³² Építómesteri tevékenységét 1899-ben befejezte, a téglagyárát modernizálta. Ezt követően az üzleti és a közéletnek szentelte életét, továbbá Szombathely legvagyonosabb emberei közé emelkedett. Vagyonából önzetlenül áldozott közcélokra is. Energikus élete 48 éves korában bekövetkezett halálával zárult le. Örökébe lépő Gyula fia építészként és műegyetemi tanárként apját is felülmúló pályát futott be.³³

Az új iskola

Az új iskolaépület 1889 októberére elkészült. Kisebb átalakításoktól eltekintve kívülről ma is hűen őrzi építésekor kapott arculatát.³⁴ A napjainkban is tetszetős épület ekkor szó szerint a város szélén állt, ugyanis az Árokháti utca (ma Dózsa György) volt a 19. századi Sárvár legészakibb utcája. A mai északi utcák (Vörösmarty utca, Kisfaludy utca, stb.) helyén szántóföldek terültek el.³⁵

Az iskola előtt pedig ott mélyedt fedetlenül az utca névadója, a Gyöngyös patak egykori medrének maradványa. Befedésére 1926-ban került sor. A korabeli képeslapok tanúsága szerint kimagaslott az Árokhát házai közül, és a városkép egyik meghatározó épületének számított.³⁶

Az építési költség Ferenc Ferdinánd főhercegnek 60 ezer forintjába került, maga az épület értéke 40 ezer forintot tett ki.³⁷ Ennyi év távlatából felmérhető legyen az építési költség jelentősége, elég annyit kiszámolni, hogy az újonnan kinevezett igazgató-tanító évi fizetését 900 Ft-ban állapították meg.³⁸ Az akkor 41 esztendőes igazgató-tanítónak tehát 66–67 évig kellett volna még dolgoznia – fizetése felhasználása nélkül –, hogy kifizesse az építkezést.

Az emeletes épület nem sokat változott azóta, a földszinti belső elosztását tekintve sem. Az emeleti és a földszinti épületrészek akkor is, mint ma, egy kis területű udvart fogtak körbe. A földszinten a régi ajtókeretek és terembeosztás alapján ma is fellelhető a korabeli forrásokban³⁹ említett hat tanterem. A földszinten gondolatban ma is elhelyezhető az iskolaszolga lakása, valamint az igazgatói iroda.

0937&map-list=1&layers=129. (Megtekintve: 2023. július 14.); Burka–Dabóczi–Nagy, 2002. 42. képeslap, 40. p.

31 Barabás–Takács, 2012. 58. p.

32 Orbán, 2011. <http://szombathelyisetak.blogspot.com/> (Megtekintve: 2023. július 13.)

33 Feiszt, 1993. 53–54. p.; Takács, 2006. 220. p.

34 Burka Zoltán – Dabóczi Dénes – Nagy Miklós: Sárvár centenáriumi képeskönyve (1902–2002). Sárvár Város Önkormányzata, Sárvár, 2002. (továbbiakban: Burka–Dabóczi–Nagy, 2002.) 53., 54. képeslap, 44. p.

35 Habsburg Birodalom (1869–1887) Harmadik Katonai Felmérés (1:25000). Arcanum Adatbázis Kiadó. <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000/embed/?bbox=1883907.8189083177%2C5983072.263857637%2C1887347.4851811507%2C5984861.36805>

36 Urbán László: Régi sárvári térképek nyomában... In: Múlt, Jelen, Jövő. 409. sz. Sárvári Ipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola, Sárvár, 1990. 17. p.

37 Naszádos István: 450 éve oktatnak az első sárvári iskolában. Az első iskolától az Entzbruder Dezső Általános Iskoláig. In: Sárvár oktatástörténete. Szerk. V. Molnár Zoltán. Sárvár Város Tanácsa és a Sylvester János Könyvtár, Szombathely, 1988. (továbbiakban: Naszádos, 1988.) 40. p.

38 Barabás–Takács, 2012. 49. p.

39 Az 1889-es állapotok és a mai állapotok összevetése korabeli források segítségével történt. Az új iskolát leíró korabeli forrásokat ismerteti: Naszádos, 1988. 40. p.

Az 1889-ben épült egykori Sárovari Császári és Királyi Főhercegi Alapítványi Római Katolikus Fiú Népiskola épülete. Napjainkban a Szent László Katolikus Általános Iskola működik a falai között
(Fotó: Nagy Miklós)

Az emeleten tanítói lakások voltak. Kettő hámoszobás lakás családok tanítók részére, valamint kettő egyszobás lakás egy-egy nőtlen személynek. Az igazgató-tanító lakása például három szobából, valamint konyhából és éléskamrából állt.⁴⁰ A mai Gárdonyi utcára „néző” északi emeleti homlokzat helyén akkor még üvegablakok nyíltak, nyilván a szolgálati lakások szobáinak ablakaként. Az emeleten kellett lennie a korabeli leírások alapján egy olyan teremnek, ami egyfajta tanácskozóterem funkcióját töltötte be. Az épületben emellett ma már meghatározhatatlan helyen tornaterem és rajzterem helyezkedett el. A napjainkban földszinti tornaterem feladatát ellátó terem a korabeli képeslapokat tanulmányozva valamiféle pajta lehetett.⁴¹ E pajtaszerű helyiséget később átalakították. A 20.

század húszas és harmincas éveiben az ebbe az iskolába járt idős sárovariak visszaemlékezései szerint a helyiség a Szent Imre-terem nevet viselte. A második világháború után az államosított iskolában tornateremként funkcionált. Barabás György feljegyzéseiben az épületben említett kamrákat és pincéket is. Tetőzetét néhol bádog fedte.⁴² Az 1930-as iskolai leltárból ismerjük, hogy az épülethez 400 négyszögöl kert, 600 négyszögöl játszóudvar, továbbá a tanítói lakáshoz 200 négyszögöl udvarrész csatlakozott.⁴³

Az iskolaavató ünnepség

Az épületet 1889. október 10-én adták át. Reggel kilenc órakor megérkezett Hidasy Kornél szombathelyi megyéspüspök, dr.

⁴⁰ Barabás–Takács, 2012. 49. p.

⁴¹ „Sárovar látkepe” feliratú képeslap. Stranz János könyvkereskedő, Sárovar, 1898/2. I. <https://helytortenet.com/80340-sarvar-1900-latkep-regi-kepeslap>. (Megtekintve: 2023. július 14.) A hivatkozott képeslap a mai Gárdonyi utca felől ábrázolja az iskolát. A 2019-ben átadott épületszárny helyén és az iskola telkének északi részén ekkor szántóföld terült el.

Látható, hogy az északi emeleti vakablakok helyén ekkor még üvegablakok voltak. Az épület északi oldalán látható egy pajtaszerű épület, amiből később kialakításra került a Szent Imre-terem, illetve az államosítás után a tornaterem.

⁴² Barabás–Takács, 2012. 64. p.

⁴³ Naszádos, 1988. 49. p.

Stegmüller Károly apát-kanonok, egyházmegyei tanfelügyelő, dr. István Vilmos t. kanonok, püspöki titkár és Vidos Lajos szentszéki jegyző. Harangok zúgása köszöntötte a főpásztort Sárváron. Kik fogadták? Először is Kőberl János sárvári plébános az esperesi kerület papságával. A világi közigazgatás képviselőjeként többek között megjelent Reiszig Ede, Vas vármegye alispánja, Ajkay Gyula, a sárvári járás főszolgabírája, Élő Ferenc járásbíró, Sárvár nagyközség részéről Pum Mihály városbíró. Ferenc Ferdinánd részéről Velicogna Ferenc jószágigazgató, valamint Wälder Alajos, az iskola kivitelezője. Magánszemélyek közül Förster Ottó balozsai nagybirtokos, Csiffáry József molnári bérlő, dr. Strehlinger Hermán járásorvos és még sokan mások.

A délelőtt 10 órakor a Szent László-templomban celebrált szentmisét követően a megyéspüspök főpapi ornátusba körmenetet vezetett az új iskolaépület elé, ahol a tűzoltóegylet tagjai álltak sorfalat. A körmenet megérkezett az iskola elé, ahol Wälder Alajos műépítész mondott beszédet, amelyet a *Vasvármegye* című újság őrzött meg az utókornak. Egyebek között a következőket mondta: „És midőn most már Méltóságos püspök urunknak hívői alázattal hálás köszönetemet fejezem ki azért, hogy ez épületet magasztos céljának átadni, személyesen megjelenni kegyeskedett, könyörgöm, méltóztassék művünkre Isten áldását kikérni és munkálatunk elismerésül a zárókőletélt foganatosítani; hadd hirdessék e zárókő és az abba foglalandó okiratok még később nemzedékeknek is, és épüljenek rajta, hogy a keresztény katolikus hitvallásnak mindenkoron voltak buzgó hívei, amint hogy lesznek is, mert az örökkévaló!”

A püspök válaszában kiemelte, hogy Isten áldása van a művön, amely az erény és a közművelődés szent szolgálatára épült. Isten áldása legyen azokon, akik annak lét-

rejöttét elősegítették. A főpásztori választ követően Tegyei Ferenc egyházszegei plébános felolvasta azt az emlékiratot, ami az intézmény történetének minden kimagasló mozzanatát tartalmazta. A megyéspüspök megáldotta az iskola zárókövet és felszentelte helyiségeit, átadva azokat rendeltetésüknek. A felszentelés után az intézmény alapítására vonatkozó okmányokat elhelyezték a zárókőbe, amelyet Hidasy Kornél püspök megáldott, és az utolsó kalapácsütéseket elvégezte az épületen. Az ünneplő közönség és a tantestület az emeleti díszes terembe ment, ahol Kőberl János plébános és a megyéspüspök mondott beszédet. Utána következett a tantestület bemutatása a megyéspüspöknek. Az átadó után a menet visszatért a templomhoz, majd ünnepi ebéddel folytatódott a plébánián. A távozó főpásztort és az alispánt lelkes tömeg éljenezte meg.⁴⁴

A dolgos hétköznapiak

Az ünnepség után elkezdődtek a dolgos hétköznapiak. A szüret befejezését követően, 1889. október 21-én megkezdődött a tanulók beíratása, majd november elején a Sárvári Császári és Királyi Főhercegi Alapítványi Római Katolikus Fiú Népiskolában kezdetét vette a tanítás. Az első tantestületi tanácskozást 1889. október 22-én tartották az intézmény Értesítője szerint az iskola igen díszes és tágas „tanácskozó termében”. Ettől kezdve minden hónapban tartottak tantestületi tanácskozást. A tantestületnek az iskolában saját olvasóköre volt.⁴⁵ Az iskola évente értesítő adott ki, amelyek fontos forrásai nemcsak az intézmény, de a város történetének is.

44 Az iskolaavatásról a korabeli tudósítást és Wälder Alajos beszédét lásd: Vvm, 1889. 4–5. p.

45 Barabás, 1890. 13–14. p.

Az iskola alapításának alapvető forrása az 1889/1890. tanév értesítője

Ismerjük meg az első tantestületet! Az igazgató az akkor 41 esztendőes Barabás György volt, aki nagy formátumú pedagógusként írta be nevét a város történetébe. Egykori életrajzírója, Bertalan Vince részéről nem tekinthető túlzásnak az a megállapítás, miszerint Barabás György „A munka, a fejlődés, a törekvés embere volt”.⁴⁶

Kettő osztálytanítót alkalmaztak. A 22 éves sárosvári születésű Brezovics Ferenc és a 21 éves Entzbruder János már nem szá-

mított ismeretlen személynek. Mindkettőjük évek óta a helyi ipariskolában tanított, valamint Entzbruder János már segédtanítóként is dolgozott Sárosváron.⁴⁷ Később jelentős karriert futottak be, ugyanis Brezovics Ferenc 1908-tól a sárosvári polgári iskola első igazgatója lett,⁴⁸ Entzbruder János pedig 1913-ban a nyugdíjba vonult Barabás Györgyöt követte az intézmény igazgatói székében.⁴⁹ Entzbruder Jánosban egyúttal az iskola első tornatanítóját tisztelhetjük. Rendes tanítók közül a 28 éves Funt Lajos az intézmény rajztanára lett. Ő 1889 februárjától a helyi ipariskolában rajzot tanított, tehát nem ismeretlen személyként alkalmazták. Rendes tanító lett a 39 éves Módly János vasszerdahelyi kántortanító, valamint a 28 éves Slezák Henrik, aki Brezovics Ferenc sógora volt. Módly feladata lett az 1. a. osztály tanítása mellett az intézményben az ének tanítása is.⁵⁰ Slezák Henrik távozott legelőször a tantestületből, mert 1892. április 28-án tüdővészben meghalt. Barabás György igazgató jellemzése szerint e derék, jóra való, intelligens, „szép képzettségű” fiatalember feleséget és két árva leányt hagyott maga után.⁵¹ A hitoktatást Kőberl János plébános, valamint Kiss Sándor és Puli György áldozópapok, sárosvári segédlelkészek végezték. Az iskola első házi szolgálója Istóci Antal lett,⁵² aki nem egészen kettő év múlva, 1892-ben

47 Barabás, 1890. 15. p.

48 Nagy Miklós: A polgári iskolai oktatás kezdetei Sárosváron. Egy évszázados a Tinódi Sebestyén Gimnázium és Idegenforgalmi, Vendéglátói Szakközépiskola épülete. In: Honismereti Híradó, Sárosvár. 2008. XXVI. évfolyam 1. sz. 30–31. p.

49 Entzbruder János szerk.: A Sárosvári Császári és Királyi Főhercegi Alapítványi Róm. Kath. Elemi Fiúiskola XXV-dik Értesítője az 1913–1914-ik iskolaév végén. Milfai Ferenc Könyvnyomdája, Sárosvár, 1914. 9. p. Tuboly, 1913. 1–2.p.

50 Barabás, 1890. 15–16. p.

51 Barabás–Takács, 2012. 54. p.

52 Barabás, 1890. 15–16. p.

46 Bertalan Vince: Barabás György nyugalmazott sárosvári róm. kath. igazgató-tanító és kántor életrajza. Egeri Nyomda-Részvénytársaság, Eger, 1916.; 23. p.; Tuboly Lajos szerk. Barabás György nyugalmában. In: Sárosvári Járásai Hírlap, 1913. augusztus 10. (továbbiakban: Tuboly, 1913.) 1–2.p.; Barabás György életrajza: Naszádos, 1988. 29–31. p.

30 esztendősen elhunyt. A munkaköri feladatait özvegye vette át.⁵³

Négy-öt hónapos vakációt maguk mögött hagyva november elején megérkeztek a diákok, akiknek viselkedését a hosszú szünet után a fegyelmezetlenség jellemezte, amivel a hatfős tantestület sikeresen megküzdött. Januárban sok tanuló hiányzott influenza miatt, sőt a tantestület fele is ágyban esett. A diákok karácsonykor és húsvétkor tanítóikkal együtt megáldoztak. A Sárvári Jótékony Nőegylet karácsonykor a szegény tanulókat ruhával és ajándékokkal látta el. A Sárvári Első Takarékpénztár Igazgatósága pedig 75 Ft-ot adományozott a szegény gyermekeknek. A korábbi esztendők szokása szerint szép ünnepség keretében február 17-én az intézményt meglátogatta az alapító Habsburg–Estei V. Ferenc főherceg unokahúga és örököse, Habsburg–Estei Mária Terézia Dorottya főhercegnő, aki férjével, Lajos bajor királyi herceggel és négy leányával érkezett. A rajzteremben fogadták őket, Kőberl János plébános magyar nyelven köszöntötte a hercegi családot. A gyerekek énekének meghallgatása után megtekintették a tantermeket és az igazgató lakását, valamint gyönyörködtek a kilátásban. A tornateremben és az udvaron pedig a tanulók produkcióit nézték meg. Megelégedésüknek hangot adva távoztak az iskolából. A záróvizsgákkal 1890. június végén befejeződött a tanév szorgalmi időszaka 287 tanulóval.⁵⁴ Véget ért az első tanév, amelyet még megannyi követett ötvennyolc éven keresztül, az egyházi iskolák államosításáig. Az 1948-ban bekövetkezett államosítás 1996-ig – a Szent László Katolikus Általános Iskola működésének kezdetéig – véget vetett a ke-

resztény szellemiségű iskolai nevelésnevelésnek oktatásnak Sárváron.⁵⁵

Zárógondolatok

Élt valaha egy sárvári földesúr, a Modenai Hercegség utolsó uralkodója, akinek végakarata iskolát teremtett. A két katolikus elemi iskolát megalapozó Habsburg–Estei V. Ferenc nagy becsben állt Sárváron. Halálának évfordulóján gyászmisét mondtak lelki üdvéért.⁵⁶ Az Árokháti utcát 1899-ben róla nevezték el.⁵⁷ Emléke erősen bevéődött a köztudatba, ugyanis 1936. november 20-án címerét elhelyezték az iskola homlokzatán.⁵⁸ Az idős sárváriak még gyermekkoromban, az 1970-es és 1980-as években is Hercegiszkola néven emlegették az állami Entzbruder Dezső Általános Iskola Dózsa György utcai épületét. Az alapító személye ekkorra már csak az iskolaépület környelvi

55 Nagy Miklós: A megnyesett fa kizöldül. Szent László Katolikus Általános Iskola negyedszázada. In: Jubileumi évkönyv. Hit és tudás szolgálatában 1996–2021. Főszerk. Dr. Szalai Ferencné. Szent László Katolikus Általános Iskola, Sárvár, 2022. (továbbiakban: Nagy, 2022.) 8. p.

56 Példaként említhető 1903. november 20., amely napon „...az Úrban elhalt V-ik Ferenc modenai herceg... öfelségének, intézeteink kegyelmes és nagylelkű alapítója halálának 28-ik évfordulóján mondott gyászmisét megjelentünk”. Forrás: Barabás György szerk.: A Sárvári Császári és Királyi Főhercegi Alapítványi Róm. Kath. Elemi Fiú- és Leány-Népiskola XV-dik Értesítője az 1903–1904-dik iskolaév végén. Stranz János Könyvnyomdája, Sárvár, 1904. 6. p. Az 1912. november 20-án „...néhai Estei V. Ferenc volt modenai uralkodó herceg, ausztriai főherceg és magyar királyi herceg öfelsége, intézetünk kegyelmes alapítója...” halálának évfordulóján mondott ünnepi gyászmisén az iskola részt vett. Forrás: Barabás, 1913. 3. p.

57 Béky Albert – Kulcsár László – Nagy Miklós: A Sárvári Városszépítő Egyesület története 1904–2004. Sárvári Városszépítő Egyesület, Sárvár, 2004. 11–12. p.

58 Sulyokné, 1993. 70. p.

53 Barabás–Takács, 2012. 39. p.

54 Barabás, 1890. 13–14. p.

elnevezésében maradt fenn az utókor emlékében.

Az iskolafenntartó és építő Ferenc Ferdinánd főherceg sorsa köztudott. Az első világháború kirobbanásának ürügyeként szolgáló, életét kioltó szarajevói merényletet (1914. június 28.) követően az Osztrák–Magyar Monarchia életében új trónörökös, a sárvári katolikus iskolák esetében új iskolafenntartó főherceg következett, akiben nem mást tisztelhetünk, mint a későbbi IV. Károly osztrák császárt és magyar királyt. Az 1914-ben még Károly Ferenc József néven ismert főherceg örökölte az Estei vagyont, az Estei nevet és a címet, azzal a sárvári katolikus elemi iskolák fenntartásának kötelezettségét.⁵⁹ A történelmi körülmények miatt nyilván ez sem tartott sokáig.

Az 1889. október 10-én felszentelt falak között 48 év szünet után (1948–1996) ismét keresztény szellemiségű iskola kezdte meg a nevelő-oktató munkát Szent László Katolikus Általános Iskola néven.⁶⁰ Az iskola

homlokzatán ma is ott emelkedik az 1889. június végén elhelyezett kőkereszt, ami még a négy évtizedes kommunizmus idején is a helyén maradt, mert ekkor sem találtak olyan mesterembert, aki vállalkozott volna az eltávolítására.⁶¹ Az iskola felszentelésekor Kóberl János plébános a következőket mondta e keresztre utalva: „Ezen nagyszerű intézet homlokzatát a kereszt ékesíti, a kereszt, mely hajdan a pogányok előtt átok, szégyen és gyalázat jele vala, mióta azonban Krisztus urunk halálával megszentelte és kiontott drága vérével pirosra festette: azóta isteni szeretet jelvénye, a föld legdrágább ékessége, az összes emberiség megváltásának eszköze, az élet valóságos iskolájává lett, melyben minket szeretetre, békére, türelemre oktat...”. 1889 őszén újtárra indult egy katolikus oktatási intézmény – a Vasvármegye tudósítóját idézve –, „hogy tudomány és erény világosságának első sugarai fakadjanak felszentelt falai között”.⁶²

59 Trondler Ferdinánd doktor, a cseh iparbank elnöke, és az elhunyt trónörökös beneschau, illetve prágai jogtanácsosa, a főherceg halála után nyilatkozott, amely alapján a *Sárvári Járási Hírlap* közölte, hogy „...az új trónörökös (ti. a későbbi IV. Károly) lesz tehát a sárvári alapítványi iskolák fenntartója is”. Forrás: Tuboly Lajos szerk.: *Új trónörökösünk*. In: *Sárvári Járási Hírlap* 1914. július 5. 4. p.; Hamann, 1990. 128. p., 223. p.

60 Nagy, 2022. 8. p.

61 Visszakerült a kereszt a katolikus iskola homlokzatára. <http://www.szki.hu/2013/09/visszakerult-a-kereszt-a-katolikus-iskola-homlokzatara/>. (Megtekintve: 2019. október 31.)

62 Vvm, 1889. 4–5. p.

CZITA VIRÁG
**Az Újhold folyóirat lírájának
 térkonceptiói**

Bevezetés

A tanulmány egy olyan korpuszt vizsgál, amely manapság viszonylag kevés figyelmet kap, és ha mégis, akkor csak az a része, az a néhány szerző, akiket a jelenlegi irodalomtörténeti kánon fontos szerzőkként tart számon. Ez a tanulmány az *Újhold* folyóirat (1946–1948) összes szerzőjét és versét, a kánonban elfoglalt pozíciójától függetlenül vizsgálja térpoétikai szempontból. A kutatás a folyóirat lírájában a tér megjelenési formáit keresi, és a műveket ebben az összefüggésben veti össze egymással. Az elemzés választott szempontjaként felmerülő tér(poétika) az utóbbi évtized egyik fontos kutatási iránya az irodalomtudományokban is. Nem meglepő, hiszen a 19. század óta a tér korszakát éljük,¹ ami az jelenti, hogy a dolgok időbelisége vagy történeti meghatározottsága mellett vagy ellenében a térbeli létezésre nagyobb hangsúly kerül.² Az emlékezhely vagy a mikro-történeti kutatások is ezt támasztják alá. Jó példa erre Weöres Sándor hagyománya Szombathelyen, amelynek a helyi kultúra nagy figyelmet szentel, a városban felállított szobra által nemcsak a költő mellé lehet ülni, de a képzelt világába is betekintést kapunk. Versei az *Újhold-Évkönyv* számai-

ban is megjelentek, ami mutatja a folyóirat szellemiségének továbbvitelét és jelentőségét.

A vizsgált versekben a különböző terek megkülönböztetésében a következő megfigyelési szempontok és fogalmak segítettek. Külső tér: a külvilágban jelenlévő, tágasabb, nehezebben meghatározható határokkal rendelkező környezeti, természeti ábrázolások, helyek. Belső tér: azok a helyek, helyszínek, amelyek egyértelműbb határokkal rendelkeznek, általában zárttság jellemzi őket (szoba, ház). A külső és a belső fizikai tér mellett megkülönböztethető a mentális tér, amelyet a gondolkodáshoz köthető szavak, képek alkotnak. Palágyi Menyhért terminológiája alapján a „mostan-tér” fogalma fedi le a jelent, a múlt az „emlék-tér”, a jövőbeliek pedig „reménytereknek” mondhatóak. A világtér ezáltal terek végtelen sorozataként fogja fel.³ A tér további distinkciójához, lokalizálásához ezeken felül fontos vizsgálati szempont volt a versekben megjelenő tárgyak, szimbólumok átlagos, mindennapi, konvencionális térbeli elhelyezkedése. Például tudható az ágyról, hogy vízszintes, vagy hogy a Nap a fenn helyzetet, míg a víz és a föld a lent lévő alapállást jelöli ki a mindennapi tér-észlelésünkben. Középpontba került még, hogy ezek a bizonyos térbeli pontok hogyan változnak egy adott költemény olvasásának előrehaladásával. Például a versben fentről vagy letről induló nézőpont, és pozíciójá-

1 Foucault, Michael: Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Debrecen, 2000. 147. p.
 2 Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. = Korunk, 2007. júl. <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00127/3635.html> (Megtekintve: 2023. június 24.)

3 Nagy Edit: Áramló tér és álló idő. Palágyi Menyhért tér- és időelmélete tükröként és/vagy tükröződés-ként: Szent Ágostontól Hegelen, Bergsonon, Posch Jenőn át Ottlik Gézáig. Miskolc, 2002. 49. p.

nak a változása milyen jelentésbeli különbségeket teremt. Az értelmezések alapjául a kognitív nyelvészetben belül a kognitív metaforaelmélet, valamint az orientációs metafora megállapításai is szolgáltak.⁴

A téralkotás

A gömb

A megfigyelési szempontoknak az egyik kirajzolódó jelensége a téralkotás gömb formában, amelyet Darázs Endre *Háború* című műve⁵ mutat meg. Versében központi és egyben rendező elemként jelenik meg a tér gömb alakban. A mű egy kis formából indul („Egy gyufaszálnyi kis lyukon előtör”), a vers kibontakozásával ez a gömbforma egyre nagyobbá válik, és maga alá gyúri, megszűnteti a körülötte lévő környezetet: „Felfúvódik és lesz Föld-súlyú gömb... / Széjjellapítja önnön édesanyját, / Eltűntet... / Akárhohol is van gömb alá kerül”. Ebben a részletben az önmegsemmisítés, a saját egyéni értékek megszűnése is tükröződik. Megmutatkozik, hogy a „páncélterméből” női ki magát ez a gömbtér, amely „Föld-súlyú”-ként jellemezve az emberiség összességére tágítja a képet (valamint a felelősséget), és ennek függvényében a bűn, az ártás mindennapi érvényűvé válik, visszafordíthatatlan és gerjesztő természetében. Az „eltűntet”, „széjjellapít”, látogat” igék kezdik megrajzolni az alakzat tartalmát, milyensége mégis a „De mind ledől üres magház a gömbnek” részben ragadható meg, melyben a házat, gyárat a gömbtartalommal párhuzamba hozva „üres magház”-ként jellemzi. A tartalomban lévő mag a gyökerek, a kötődés, a szilárd alapok a jövő kibontakozásához szükséges feltétel

értelmezéseit hordozza magában és foglalja egyúttal mindazt össze ebben a kontextusban, hogy a korábban „magház”-ként funkcionáló építmények devalválódnak, üressé válnak a gömbtér viszonylatában. Tehát a gömbforma tartalma egy fekete lyukhoz hasonlítható üresség, mely az élet- és a tér-eltűntetés képében kap súlyt, önmagában mégis könnyűnek érzékeljük: „Kis szél fuvint rá s megindul magától.” A tartalmát, „nehézségét” a körülötte lévő környezet halála adja, önmagában mégis üres és könnyű. A Föld fogalma az általános elképzelést hívja elő a fogalmi tartományunkból, ennek elsődleges vizualizációs képe a Földgömb, a Föld úrból szemlélt alakja. A műben ezt a terjeszkedő jelenséget „Föld-súlyú”-ként jellemzik, így előjön ez az általános kép, és ezzel együtt a Földön élő embertömeg is. Az embersokaság megidézése a felelősségüket, a „bűnrészességüket” vagy a közös szenvedésüket mutatja. Darázs Endre „gömbje” extenzív. Tehát itt az ábrázolt forma jelentősége követhető nyomon a gömbalak megjelenésével, ezenkívül azonban a forma más megközelítési lehetősége is megfigyelhető.

A sík

Nemes Nagy Ágnes *Hadijelvény* című versében⁶ a „sík halál, s kerek téboly” sorokban jelenik meg a sík, valamint a kerek szó. A sík és a kerek szavak a kétdimenziós fogalmi tartományhoz tartoznak, míg a gömb a háromdimenzióshoz. A két irányba terjedő síkra a rálátásunk sikeresebb és teljesebb, mint egy három dimenzióban jelenlévő gömbforma esetében, amely egyetlen szemszögből nem térképezhető fel teljességgel. Ennélfogva a képalkotásból megállapítható egy olyan látószög reprezentá-

4 Kövecses Zoltán: A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Budapest, 2005. 51. p.

5 Darázs Endre: *Háború*. = Újhold, 1948. 1. sz. 43. p.

6 Nemes Nagy Ágnes: *Hadijelvény*. = Újhold, 1946. 1. sz. 23. p.

ciója, amelyben a két dimenziót idéző lexémák egy szűkebb perspektívát jelölnek a szélességi és hosszúsági jellemzőik miatt, a háromdimenzióhoz kapcsolódóak pedig komplexebb térérzékelési tapasztalatot tárnak elénk. Nemes Nagy Ágnes megnevezett versében a halált és a tébolyt ezekkel a két-dimenziós tartományokkal érzékelte, ami a megismerés és a megfoghatóság egyszerűsített ábrázolását, és ez alapján a fel fogás hozzáférhetőségének távolságát tükrözi. A formák ily módú megjelenítése (a geometriai alakzatok, térgeometria) a mérés, mérhetőség kérdésköréhez közelít, ami kapcsolódik a Nemes Nagy Ágnes életművével foglalkozó írások egy részéhez, például Urbán Péter „Itt bent a vatta-némaság” – *Önreflexív motívumok Nemes Nagy Ágnes költészetében* című tanulmányához.⁷

A tér mint az emlékezés helye

Téreltűnés

A tér további megjelenési formája az emlékezés területein is helyet kap. Az *Árnyak* című Vidor Miklós-vers⁸ az elmúlásról, a férfi barátok elvesztésének fájdalomról beszél. Bár a tér az emlékek helyszíneinek képében már megjelenik előttünk, mégis, a vers utolsó soraiban feltárulkozó idő-tér tudás (emlékezés) sík vezeti a szemlélődést egy komplexebb tér-idő érzékeléshez. Tulajdonképpen a tér eltűnik az időben vagy a halálban.

„Csak a tétova, hűtlen emlék / őriz – amíg őriz – pár csöpp eseményt, az is elhull, / összefolyik... néhány év s elködösíti öröknek vélt helyetek szívemben a színfakító feledés. Így / hagytok messzebb, mind messzebb engem s ami mult már. / Háttal

7 Urbán Péter: „Itt bent a vatta-némaság” – *Önreflexív motívumok Nemes Nagy Ágnes költészetében*. = Kortárs, 2010. 5. sz. 79. p.

8 Vidor Miklós: *Árnyak*. = Újhold, 1946. 1. sz. 56. p.

ÁRNYAK

*Pista, hová mentél? Gyurikám, te se tűnsz föl a lépcsőn?
Úgy hittem, mindég, csak a nők hagyják el az embert.
Már ti se vagytok hűk, egy utolsó kérszorítást sem
adatok emlékül, megszöktek innen. A Bástya
gesztenyelombja alatt ez az ősz már nem veletek vár.
Éjjeltől hajnalba nyúló, soha-vége vitákon,
Artur, vig bajszod szélén nem gyöngyöz a borcsépp
s nem sugarazza aranyra piros paraszunkat a lámpa?
Versek mámore sem villantja melegre tandíros
pápaszemed, Laci?... Jaj, hova lettetek? Itt, e falak közt
elcsengett szavatok volt-é az igaz, vagy e tompa,
némán válaszoló idegenség? — Esti magányom
oldatlan hidegét melyitek melegíti föl újra,
szép eleven kacagással? (A hangotok él a fülemben.)
Es tavaszéjeken ott járunk-e együtt, a kihalt Vár
lépésünk visszhangzó szűk utcáin, akár rég?*

*Nem, soha már! Tudom azt, aki, mint ti, egy éve elindult,
várhatjuk... Mi maradt tőbelőletek, Istenem? Annijt
sem hoz a szél porotokból, amennyit az ujjam a szekrény
lappjáról lesimit. Csak a tétova, hűtlen emlék
őriz — amíg őriz — pár csöpp eseményt, az is elhull,
összefolyik... néhány év s elködösíti öröknek
vélt helyetek szívemben a színfakító feledés. Így
hagytok messzebb, mind messzebb engem s ami mult már.
Háttal a napnak, időnek, elindultok feketén és
egyre vesző távolban, az út behomálylik, az alkony
áttetsző ködein pici pontok vagytok: a négy árny
elfér már egy ringó könnycseppben, mit a pillám
tán fél pillanatig tart még s elereszt lecsukódva.*

a napnak, időnek, elindultok feketén és / egyre vesző távolban, az út behomálylik, az alkony / áttetsző ködein pici pontok vagytok: a négy árny / elfér már egy ringó könnycseppben, mit a pillám / tán fél pillanatig tart még s elereszt lecsukódva.”

Tehát itt tapasztalható a tér eltűnése, ami abban nyilvánul meg, hogy a részlet elején a személyek a lírai én nézőpontjából a lehető legpontosabban léteznek az emlékekben és az abban lévő környezetben. Míg a visszaemlékezés folyamatában ez a tér egyre homályosabbá és kisebbé lesz, ezzel együtt maguk a személyek is árnyakká válnak. Ahogy az alakok zsugorodnak és háromdimenziósból kétdimenzióssá válnak, ezzel egyidejűleg a tér is megszűnik.

Szükséges felhívni a figyelmet a korábban tárgyalt téreltűntetés és az imént felvetett téreltűnés jelentése közötti árnyalatra. Míg Darázs Endre *Háború* című versében a téreltűntetés fogalmát alkalmaz-

tuk, mivel a gömbforma terjeszkedése egy aktív folyamat, a körülötte lévő környezet az elszenvedője, addig a Vidor Miklós-vers egy passzívabb, lassabb folyamat értelmezhetőségét veti fel, mivel a felejtés fogalmi tartományát hívja elő, valamint egy természetes és (emberi tapasztalatainkhoz mérten) megszokott halálképet idéz. A *Háborúban* szintén a halál, a megszűnés nyilvánul meg, de hordoz társadalmi, szociális, emberek által okozott, mesterséges vonatkozást a gyorsasága miatt. A különbség legfőbb megragadható elemei: az idő és a halált idéző környezet. Ezek elkülönítését a kontextus által meghatározható konnotációk adták.

Az emlékezés téralakja Lakatos István *Jég*,⁹ Végh György *Emlékezés Zsuzsára*¹⁰ és Rubin Szilárd *Éjféli monológ*¹¹ című verseiben is megjelenik. Mindhárom műben a versbeszéd alanya egy fontos személy, feltehetőleg a nő hiányáról és elvesztéséről tanúskodik. A distinkció a lírai én emlékeztetésében kirajzolódó konstitutív elemeiben ragadható meg.

Végh György írása olyan pozícióba helyezi a női testet és teszi általánossá a nőt mint embert, hogy nézőpontváltást hajt végre, és ezáltal távolítás jön létre. Az egyedi nőt, jelen esetben Zsuzsannát (közelről ismerte a lírai ént) a többi nő közé állítja: „szeretni kellett; mindegy: kit szeretni - / asszony voltál te is, több, mint a semmi... volt szájad és öled s elég volt ennyi –... s te sem voltál több semmivel, Zsuzsanna – ... de hogyha akkor más kerül utamba: / az oldja föl leláncolt szenvedélyem - / és szívem most talán azért jajongna”. A távolító perspektíva megléte az érzelmi eltávolodás

vágyaként értelmezhető. A nézőpont célja az érzelmi veszteség oldása. Az ember tömegbe vegyítése által, a versbeli én önmagát is egy közös, általánosan emberi nézőpontból szemléli, ezáltal objektív, racionális következtetésekre tud jutni a lét- és halál-értelmezésben. Azonban a versbeszélő értékszempontjából ezzel egyidejűleg a nő alakja is devalválódik, zsugorodik és eggyé válik a tömeggel. Képi értelemben pedig a kis, egyéni formából naggyá lesz, a tömeggel egyesül.

Térfenntartás

Az imént felvetett „zsugorodás” megfigyelhető Vidor Miklós *Árnyak* című alkotásában, ahogyan erről már szó volt a téreltűnés tárgyalásánál. Míg abban az emlék-térben az idővel párhuzamosan a tér megszűnik, az alakok zsugorodnak és eltűnnek, addig Végh Györgynél az idő múlásával növekszik a nő alakja, és nem tűnik el maga a tér sem. „Az évekkkel nősz, egyre, mint az árnyék, / ha már az ég szétomlik alkonyattá – / és egyre nősz, amíg a föld hazám még, / fölporhanyító nárciszos tavasszá – / nősz és élsz, mert az ifjúság te voltál.” Mindkét újhaldas szerző egy egyéni, szubjektív nézőpontból ragadja meg az emlékezést, míg Vidor Miklósnál az alakok egyre kisebbek és halványabbak lesznek, addig Végh Györgynél egyre élesebbé és nagyobbá válik a személy. Mindkét versben ennek a folyamatnak a végpontja a versbeli én haláláig van kijelölve. Az *Emlékezés Zsuzsára* című versben viszont egyfajta hitbeli kérdés fogalmazódik meg. Annak a hite, hogy azzal, hogy nem felejtí a lírai én Zsuzsannát, életben tarthatja őt, ezáltal az emlék-tér fenntartásának vágya fejeződik ki. Az érzelmek intenzitása és hullámzása jellemzi Végh György versét, ezért ez a tér fenntartásába vetett hit, az állandóságba kapaszkodás a folyamatos változás és bizonytalanságok ár-

9 Lakatos István: *Jég*. = Újhald, 1948. 2. sz. 68. p.

10 Végh György: *Emlékezés Zsuzsára*. = Újhald, 1946. 1. sz. 63–66. p.

11 Rubin Szilárd: *Éjféli monológ*. = Újhald, 1947. 5. sz. 176. p.

nyékában („s emléked részegítőbb bármiféle bornál”) újra az érzelmi egyensúly megtalálását és a gyász feldolgozását segítő pszichés oldalt mutatja.

A tér egyidejű szűkítése és tágítása

A halál, elmúlás térrétegeinek feltárása itt még nem fejeződött be. A szemléletmód egyidejű vagy gyors váltakozása szembe-tűnő Jánosy István *A dédanyám*¹² című versében. Voltaképpen itt is egy emlékébrázolás figyelhető meg a versbeszélő nézőpontjából, azonban a helyszínek és a tér-képek elhelyezkedése által túlmutat az emlékezés kategóriáján. A vers felütésében a dédanyának a „feje” összeköttetésbe kerül az „éggel”: „beteg fejére már szinte láthatóan / egy égre tágult, óriási tölcser / nyomódik és pörög agyativésőn”. Ezáltal a kiindulás egyidejűleg egy egyéni, emberi méretű pontot („beteg fejére”) és egy tágasabb, távolságot megteremtő globálisabb helyet határoz meg („égre tágult”). A folytatásban megnyilvánul, hogy ez az összeköttetés az emlékezettel, egyfajta egyéni és világi tudás összefüggéseiben világítható meg: „...veszett / forgással; benne bor, ércsúlyú vér / forrtában minden ott úszik, mi túl az ő / piciny világán: az udvarházon, / a kerten, a kis falun...” Az egyéni (dédanya) emlékezetében lévő helyek jelennek meg, „udvarház”, „kert”, falu”, de amivel összeköttetésben van a személy „agya”, az „égre tágult óriási tölcser”-ben az tulajdonképpen egy szféra, amely rendelkezik mindazzal a tudással és emlékezettel, amivel a dédanya (az egyén) nem: „forrtában minden ott úszik, mi túl az ő / piciny világán”. A továbbiakban az egyéni emlékezetben őrzött helyek, helyszínek kerülnek em-

lítésre és kifejtésre mint a város apró, közzelített részletei, valamint a dédapa. Majd a szemlélődés újra egy kollektív képet tár elénk. „Nem sejtí: / gyémántszőg a tölcser lába, s őrlí az / ablakon túlra opálosodott szemű / asszony agyát. A csont puha, vékony. / Fáradt faj: amúgy is vértelen. Ám csak a »benn« / ne volna! Benn, mélyen a sok-sok ős / ónsúlya. A legmagasabb erény / ég-kék kísértetei feleszik már / az étel is előtte. Véznaabb már szinte azoknál.” A kollektív kép a csont és az ősök megjelenítésében rejlik. Az „asszony agya” rész megjelenése után egyből a csont lexéma kerül elő, így következtethető, hogy ezek a biológiai anyagok a dédanyáira értendők. Az egyén testvázában, tehát biológiai úton a csontban megjelennek az ősök, a múlt alakjai, akiknek tudása és emlékei benne rejlenek a csont összetételében. Tehát ki mondható, hogy az egyénben jelen van az ősi, kollektív tudás („Ám csak a „benn” / ne volna! Benn, mélyen a sok-sok ős / ónsúlya.”). Másrészt a következő sorokban a „belső”, egyénhez közelített távlatból egy tágított formában jelenik meg a múlt embereinek jelentősége, csont helyett kísértet megjelöléssel („A legmagasabb erény / ég-kék kísértetei”). Újra tágul a nézőpont az „ég-kék” kapcsolattal. Tehát egyszerre nyilvánul meg az egyénben lévő ősi emlékezés és a (tágult, szélesedett) kintről jövő ősi tudás, ami a teret kirajzoló elemekkel jön létre. Az egyszerre fent és egyszerre lent térrponttartás a vers továbbolvasásával is megmarad. „Alakja félig az űrben remeg” serral a világtér távlatát fennmarad, később a Föld emberi szférájában mozogva a dédanya arcának és testének szemügyre vétele után a temetés pillanata örökítődig meg: „De a föld megúnta: száját lezárta fölötte.” Ez így folytatódik: „Mint telehold őszi fellegek mögött, / úgy vándorol, vándorol lenn a földben... a kút felé.” A fenti űr és a lenti

12 Jánosy István: *A dédanyám*. = Újhold, 1946. 2. sz. 90–91. p.

föld irányt végig megtartja a vers, és meghatározza ezáltal a dédanya örök „jelenlétét” a nem létezés által. Tehát a test és az anyagi mivolton túlmutató síkot a szellemet, lelket öleli magába. A test útja a földben fut, míg a lélek a fenti, az űr irányában lebeg. A mű végére ennek a fentinek és lentinek, az élet kezdetének és végének az egyesülése látható: „S a vonó mély / fönn és lenn zizeg. Lenn is ég, fenn is ég, / s a kicsi mindenütt. A fény / hatalmasan kibolban. A vízkörök / ölelve összefutnak. A dédanyám / így kezdett élni.”

A DÉDANYÁM

A szenvedés régi képe. Lesimított, beteg fejére már szinte láthatóan egy égre tágult, óriási tölcser nyomódik és pörög agyagtövön, veszett forrással; benne bor, ércsúlyú vér forrtában minden ott úszik, mi túl az ő kicsiny világán: az udvarháza, a kert, a kis falun. Ott merednek a néma, nagy lúd remetek: az üvegfejű csücsök öröklévdáron; térdük előtt bolond, kis gidajuk a jolyó, s pepita sakkablójuk a város. Körül apró, tarka kocsi bodobácsként piros ponyvákkal futnak össze piacra. Ott dédapám huszáros, kacagó alkuival. Rozmárfejű, guruló felvidéki Falstaff. Már tessékelt áldozat. Ez a fontos: pénzt szórni és adomázni. Hol ő van, fellódul a kámban az égbe. — Nem sejt:

gyémántsóg a tölcser lába, s űrti az ablakon túlra opátosodott szemű asszony agyát. A csont puha, vékony. Fáradt faj: amúgy is vértelen. Am csak a „benn” ne volna! Benn, mélyen a sok-sok és ónsúly. A legmagasabb erőny ég-kék kísértetei feleszik már az ételt is előtte. Vénább már szinte azoknál. S az ő, diószínű félhomály falán sápadt, halottas ajkú, kerékgalléros papok. Ott szúr szemükben: „Alázat” „A vér kiölése!” „Szent az egybekelés!” „Az ágyék érintése csak egygyé életig!” „Asszonyávo: mennél korább meghalni tisztá erénygel!”

Így mosolya két szíjkörül ráncá esett. S belefolyt könnyei kék lészfényé szeméin. Keze tétova napfény: amíhez nyúl, ragyog. Az arca porcellán. Alakja félig az űrben remeg. És jólvevett, patyolatkönyökű, szép gyermekeket sosem térnek mellőle: az arca körül csillagpufókán fénylenek angyalán.

Az *Európai legenda*¹³ című Rubin Szilárd-vers mozog a legtöbb síkon az *Újhold* folyóirat versei közül. Fellelhető a tér, az idő és a közelítő-távolító technikák. Először is az időre vonatkoztatva egy remény-tér bontakozik ki („Találkozunk”, „Te mindannyiszor új ruhába leszel”). Ez a hely „egy pillanatra két század között” van egy „európai vasútállomás”-on, ami kijelöli a szereplők fix pontját a térben és időben, míg körülöttük minden mozog és változik („Körülöttünk [...] az időn átutazó párok”). A megalkotott emlék-térből egy transzcendentális síkra kerül a női alak, és az embertömegen tükröződik vissza („magányos sírás, / gazdátlan tekintet, / megcsillanó könny idegen szemekben”). Utána újra a személyes sík reprezentálódik, a beszélő a nőnek címezi szavait: „hogyan elszomorítsd a nyitott vonatablaknál álló utast / nyugtalanító, halk sírásoddal”. Ennek a két szintnek a váltakozása érhető tetten a továbbiakban: „mely ott rejtőzik az európai éjszakában” (kollektív), „és felzaklasd könnyörgő tekinteteddel” (személyes), „míg keresni kezd s végül meg nem érti” (kollektív), „hogyan a könnyecseppben élhetsz csak igazán” (személyes), „már, amely ott reszket pillája szélén...” (kollektív). Közelítő perspektíva fedezhető fel a „könny” és „szem” behozatalával a mű elején kiinduló remény-térben álló vasútállomáshoz viszonyítva. A továbbiakban távolodik a nézőpont kárpilég („Már idegen szél borzolta haját / s különös idegen szavakat mondott, / talán francia fiúneveket...”), mert a lány haját látjuk messzebből, de az emlék-tér viszonylatban is, hiszen bizonytalan információkat kapunk („idegen szél”, „idegen szavak”, „talán”). Érdekes, hogy mindezek ellenére az előző transzcendentális és kollektív síkhoz képest a vers-

13 Rubin Szilárd: *Európai legenda*. = *Újhold*, 1946. 2. sz. 117–118. p.

beszélő személyes élményeihez közel áll a látvány. A következő sorok a remény-tér visszahozását mutatják az időszik egyesülésével („s e pillanat találkozást ígér még az időben”), mindez ismét a misztikus látványnyílással kiegészülve („majd átragyogni arcod egy ablakon”). A lírai én a múltját idézi („addig megőrzik fájdalmas barátságunkat”), majd a közösség reprezentációja érvénytelené válik a látás vonatkozásában („Lenn eltakarják szemük az emberek”). A vers végére a lírai én válik az egyetlen személyé, aki látja ezt a lányt, és a felfelé orientálódó nézőpont az égi magaslatokba emeli őt („de én már látom örök szárnyaidat: / egyre jobban ragyognak a nővekvő sötétben. / Csillag száll át a svájci hegyeken”).

Hasonló következtetéseket lehet levonni Nemes Nagy Ágnes *Tavaszi felé*¹⁴ vagy Rába György *Nyugtalan batáron*¹⁵ című művében, ahol a váltások vertikális és horizontális síkon is megtörténnek. A perspektíva egyidejű szűkítése és tágítása a korábbi konklúziókhöz hasonlóan egy olyan elhatárolódó nézőpontot fogalmaz meg, amiben az egyén önmaga körüli világának érzékeléséből és szemlélődéséből való kilépésének vágya fogalmazódik meg. Egy olyan látásmódra való törekvést mutat, amelyben a világot egy magasabb pontból figyelheti. Jánosy István és Rubin Szilárd műve bővíti ezt a perspektívát, és tágasabbá teszi a transzcendentális sík behozásával. Jánosynál nemcsak a jelenlegi állapot megértésére törekvő egyén van jelen, hanem az életet és halált mozgató, időn túli dimenziók és mozgások létezésének, törvényeinek megismerésére is törekszik. Rubin Szilárdnál pedig az emléktér és remény-tér közötti dinamika lát-

ható, a lányt ebben a két térben mozgatja a versbeszélő, majd a mostan-térben misztikus alakjában jelenik meg előtte. Minden „fényt”, amelyet a lírai én a Másikból nyert, visszatükrözi a körülötte lévő embertömeg, végül minden látást önmagának tulajdonít.

Belső tér a víz tükrében

Néhány korábban említett versben már megjelent a víz. A következő művekben még nagyobb teret hódít magának ez az őselem, ugyanis az újholdas szerzők egyik legfontosabb közös jegyének tekinthető a víz említésén, ábrázolásán keresztül a mentális tér kibontakozása. Ennek a jellegzetességnek a részletesebb kifejtésére csupán két jelentősebb mű megvilágításával kerülhet sor.

Szabó Magda *Útravaló*¹⁶ című művének versbeszélője tapasztalatátadás formájában egy megszólítottnak címezi gondolatait. Felszólítja őt a vízzel való kapcsolatba lépésre, egy meghitt és nyugodt, fesztelen önátadásra. „Fordítsd mélynek arcod, / mint hallgatag vakok, / málló ruhád fűrösszed, / lazult húsod erressed, / hullám sikamló hátán / utazz, makacs halott.” A versben a víz mintha rendelkezne mély, misztikus tudással, hatalommal és idővel. Ez a tudás a síkból ered, a vízfelszín az én mindenkori tükörképét ismeri. Hasonlóképpen mint Rába Györgynél (*Búvár*),¹⁷ itt is a „hínár” mint a merülés bizonyítéka jelenik meg, valamint ennek kontextusában az ifjúkori és „rég” kép kapcsolódik össze. „Rengette ifjú képed, / mohón felitta hab. / Kutasd fel a fővényben / szép pillantásodat. / Barátkozz bölcs habokkal, / hínárral és halakkal, / merülj le s merd kimerni / régi

14 Nemes Nagy Ágnes: *Tavaszi felé*. = Újhold, 1947. 1–2. sz. 11. p.

15 Rába György: *Nyugtalan batáron*. = Újhold, 1947. 1–2. sz. 42. p.

16 Szabó Magda: *Útravaló*. = Újhold, 1946. 2. sz. 111. p.

17 Rába György: *Búvár*. = Újhold, 1946. 1. sz. 9. p.

arcodat.¹⁸ Az individuumra jellemző időmúlással szemben a víz az állandó, örök idő érzetét kelti. Szabó Magdánál azonban még társul a vízzel egy súlyosabb kép, mégpedig a halott emberi test képe: „s ha víz az áradat, / vakultan esti naptól, / ne irtózz meg magadtól, / haladj, halott a vízen / békülten és magad.” Olyan, mintha a víz birtokolna mindent; tudást, időt, az ifjú képét és a holtat egyaránt.

A *Pocsolya*¹⁹ című Darázs Endre-versben a lírai én teljes összeolvadásban jelenik meg a vízzel. Azt hihetnénk, hogy a belső mentális teret ennél a műnél ismerjük meg a legjobban (ezt a befelé irányuló szavak bizonyítják: „hozzám”, „bennem”), azonban először ebben a belső képben sokkal inkább a világgal és az emberekkel való kapcsolatra nyerünk nagyobb rálátást (anya, férjjelet). A gát és híd elsodródásával elvesztett kapcsolatot tükörképét mutatja a külvilággal: „Aztán, hogy ment, pillanat alatt / A semmibe magával sodorta / A hidakat és gátakat.” A költemény végére viszont felsejlik, hogy ez a kapcsolatmegszakadás egy bensőbb énhez való kötődést is jelentett. Az édesanya képe egyszerre jeleníti meg mindkettőt, a benső énhez és a külvilághoz való kapcsolódást is. A belső tér hidegnek, üresnek és elszigeteltnek tűnik. Ezt kiterjeszti és igazolja a fürdés megjelenítése: „Bennem fürdött tehén, eb, gyerek. / ... Nem voltam más: birkák usztatója, / Bóbiskoltam, már ébren vagyok. / Nemsokára mind bennem fürdöttök; / Késő, ne is rimáncodjatos.” Ez a szemlélődés nem vezet olyan formában egy transzcendentális látványhoz, mint az előző műveknél. A következő részletben dereng fel, mikor a versbeszélő elhagyja ezt a teret, helyet – „Elmegyek én vissza anyámhoz / S viszek mindent: hinárt

és halat / S ahol laktam, e keskeny gödörben / Csak kő és unalmas homok marad” –, hogy egy nagyobb egységhez csatlakozik. A „Nemsokára mind bennem fürdöttök;” sor a versbeszélő „anyjához” csatlakozást rejtheti magába, ez jelképezheti a halálba lépést. Feltűnő a nőiesség érzékeltetése az öl behozatalával. Ez a női befogadó jelleg, elterülő megjelenési forma utalhat a nőiség elvesztésére, a női test meggyalázására („Bennem fürdött tehén, eb, gyerek.”). Így a testtér szoros összefüggésbe kerül a mentális térrel, és szoros köteléket mutatnak egymással. Az alvás és ébredés közti átmenet („Bóbiskoltam, már ébren vagyok.”) más újholdas versben is megjelenik, így Gyarmathy Erzsébet *Paradicsomában*:²⁰ „Reggel ébredtem és úgy tártam én / arcom feléd, / mint aki értelmének fogságába / visszalép.” Ez a tudattalan állapotból tudatosságba való átlépés megmutatja a tehetlenség, kiszolgáltatottság, valamint a tenni tudás állapota közötti különbséget. Látható a *Pocsolya* című versben, hogy a víz más funkciót tölt be az érzékeltetés oldaláról. A folyékony halmazállapot inkább az érzelmi világ kiüresedését mutatja, nem a mindenható tudás szimbóluma.

További alkotásokat is megemlítve: Rába György *Őszi éjszakán*²¹ és Gyarmathy Erzsébet *Odysseus*²² című verseiben a külvilággal hadakozó, kereső én tűnik fel a víz kontextusában, de a társhoz való menekülés jelensége is megtalálható. A versbeli én tehát az önmegismerésre, létkérdések megválaszolására törekszik, így elmondható, hogy a víz ábrázolásán keresztül mutatkozik meg a legjobban a mentális tér. A víz

18 Szabó Magda: Útravaló. = Újhold, 1946. 2. sz. 111. p.

19 Darázs Endre: Pocsolya. = Újhold, 1946. 1. sz. 37. p.

20 Gyarmathy Erzsébet: Paradicsom. = Újhold, 1946. 1. sz. 33–34. p.

21 Rába György: Őszi éjszakán. = Újhold, 1946. 1. sz. 10. p.

22 Gyarmathy Erzsébet: Odysseus. = Újhold, 1946. 1. sz. 32–33. p.

főképp a mindenható tudást, mélységet jeleníti meg, de a sík felszíni formáját tekintve a visszatükröződést is mutatja, ami Szabó Magda tárgyalt művénél különösen hangsúlyos az önátadásra szólítással és halott emberi test képével szélesedett látvány által. Darázs Endre *Pocsolya* című verse az érzelmi kiüresedést érzékelteti a tó jelenlétével és a test, a belső mentális tér összefüggései, a tudattalanból tudatossá válás folyamatai is megvilágítódnak, amihez Jánosy István *Duna*-verse²³ kapcsolódik. Itt a tudattalan állapottal, külvilággal vagy belső démonjával harcoló én bontakozik ki a vízben, ami egyszerre vezeti őt egy látomáshoz, halálközeli élményhez.²⁴ Az önkeresés kontextusában voltaképp mindkét esetben az arcot éri a szembesülés, tehát az „én”-t. Az önarckép visszatükröződése minden oldalról történő megismerésvágynak a visszaverődését mutatja. Tehát az egyoldalú tükörkép megjelenését, amely csupán egy sík felület és nem terjed tovább, ezáltal a Nemes Nagynál megvalósult formával összevethetően az elhatárolt és korlátozott emberi tudást mutatja (Rába György: *Búvár*).

Külső tér

Gyarmathy Erzsébet imént idézett *Odysseus*-verse²⁵ már megfelelő alapot nyújt a külső tér kibontásának bemutatására. A kognitív nyelvészeti kutatások megállapítják a nyelvben belül az orientációs metaforák (lent, fent) használatával kialakult jelentésmezőt.²⁶ Ezek összefüggésbe hozhatóak a szövegek mentális, érzelmi

megközelítésével, mivel olyan állításokat fogalmazznak meg, amelyek érzelmi tartalmúak, például a „boldogság felfelé irányultság: fel a fejjel”, míg „a szomorúság lent van: padlón van, leterítette valami.”²⁷ A vizsgáldás ezeknek a munkáknak a nyomán a nyelvi és a mentális állapotra utaló szövegkörnyezeti tényezőket mutatja be.

Lent

A lefelé irányultság a nyelvben a kevesebbet, a betegséget, a tudattalant, a hiányt, a szomorúságot jelöli.²⁸

A *Napfürdő*²⁹ című Darázs Endre-vers holttesteket mutat a meghalás pillanatát követően, és a teljesen kiszolgáltatott emberek végső pillanatát, a halálba fordulást, a holttestté válást ábrázolja. A meztelenség a végleg kitérülő embert jeleníti meg („Mellünk póre s csupasz volt a hátunk”). A sok halott úgy néz ki, mintha napoznának és ez az egyetlen momentuma a műnek, ahol a fenti térpont érzékelhető a Nap megidézésével („Lehunyt szemmel napsütésre vártunk”, „ – Napozó halott”). A többi nézőpont mind a lent pozícióját vagy a lefelé orientálódást mutatja. Ebben az érzékeny állapotban nemcsak az élet, de az emberi méltóság teljes tönkretétele is megnyilvánul. Az erőszak, a gyilkosság következtében minden emberi réteg megszűnik. Még utolsó pillanatukban is védik a nők a mellüket, szemérmüket („S melleihez kapott egy leány / Fedni őket [...] Egy asszony eltakarta szemérmét”), utalva ezzel az utolsó pillanatig őrzött emberi méltóság meggyalázására is. Az olvasat egyszerre vált ki indulatokat és helyezi nyugvópontra az érzelmeket: a „Gyors golyó sza-

23 Jánosy István: *Duna*. = Újhold, 1947. 4. sz. 197. p.

24 Kabdebó Lóránt: *Az Újhold költői. Hat tanulmány. Békéscsaba, 1988. 57. p.*

25 Gyarmathy Erzsébet: *Odysseus*. = Újhold, 1946. 1. sz. 32–33. p.

26 Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Bp., 2005. 51. p.*

27 Szabó Réka: *Metaforák és szimbólumok. C. G. Jung szimbólumértelmezésének és fogalmi metaforák elméletének összevetése. Bp., 2015. 150. p.*

28 Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Bp., 2005. 51. p.*

29 Darázs Endre: *Napfürdő*. = Újhold, 1946. 1. sz. 36. p.

ladt”, „...Rájuk csizma lépett, / Már ki tudja, hány? / Pár futott még, messze nem jutottak”. Ezek a részletek és az idézett védekező állapotok konnotációiban a vádló, dühös emóciók váltódnak ki és ez a versbeszéd alanyának érzelmi töltetével azonos. Ezek az alapérzések viszont semlegessé válnak – „A többi már mind sokkal nyugodtabb, / Mindegyik csak ugyanúgy maradt [...] Aztán egyszerre elhallgatott; / Meztelen háta s mellek ragyogtak [...] Nem volt semmi már a szemeimben, / Se öröm, se vád” –, mivel a halálnak egy olyan formáját ábrázolja, amely a hallgatás, az elcsendesedés oldalát mutatja. Ez a csönd viszont a sokkot, a fagyottságot adja vissza. Ez a „bent ragadás” vagy „beragadás” a perspektívát is jellemzi, mivel a lenti térállapotot meghatározó kifejezések túlsúlya következtében nincs a nézőponton mozgás, a lent helyzetén kívül főképp vízszintes, horizontális (szélesség, távolság) spektrum tapasztalható. Ez az állapot megegyezik a trauma esetén az egyén paszszív reakciójával, vagyis: a „Fagyj le, vagy add meg magad!” disszociatív kontinuummal – ez akkor lép fel, ha a személy a fenyegetett helyzetben nem képes a megküzdésre és „halottnak tettetni magát”.³⁰

A *Lehullsz, mint sebről...* című Szabó Magda-versben³¹ is túlnyomó többségben a lefelé irányultság határozható meg („Lehullsz, mint sebről hull a heg, / lehullsz, akárhogy tartalak. [...] szállj mélyre, [...] a csillámos felszín alá / süllyedj, ott lesz az otthonod. / Merülj szemembe [...] Ott: hull az eső [...] A kút feldobja a gyűrűmet, / mely behullott valaha, [...] A zsoldár hangja lezuhan, [...] lenn: hallgatózó delfinek.”). Ennek a műnek a hangulata és ezáltal a lefelé

orientálódása is más, mint Darázs Endrénél. A „lehullás” sokkal inkább egy olyan elmúlást, halált idéz, amely nem erőszakos módon, hanem természetes folyamattal az idő kíséretében történik. („Ki eltűnt, téli délután, / és meghalt egy kórházi ágynak / tüzes, szúró párnái közt.”) Ez a lassú, lassan ereszkedő folyamat (mutatja ezt a hullás szó használata például a gyors zuhanás helyett) éppúgy idéz mozdulatlanságot, mint a *Napfürdőben*: „Már moccanok, mint nagybeteg, / engedni kezd a bénulás.” Itt viszont nem egy „befagyott” perspektíváról beszélhetünk, hanem egy folyamatosan lefelé terjeszkedő mozgás érzékelhető, amely egy-egy ponton vissza is tereli a figyelmet felfelé: „a nyújtózkodó bodzafa [...] A kút feldobja gyűrűmet [...] magasra csapja a vizet [...] napfény csorog Hispániára.” A hullás, hulla, hullám kulcsszavak összecsengésének összessége magába foglalja Szabó Magda tárgyalt műveinek mélység felé fordulását, a tér lefelé terjeszkedő és a vízben vagy vízen elterülő, kiteljesedő összképét, amely tükörképet mutat.

Fent

A felfelé orientálódás a kognitív metaforaelmélet alapján a több, az egészség, a tudatos, a kontroll, a boldogság, az erkölcs és a racionalitás jelentésrétegeit hozza magával.³²

Gyarmathy Erzsébet A *dalhoz*³³ című verséből a lemondásokkal, feláldozással járó művészethez, az íráshoz, az alkotáshoz elszegődött lírai én hangja csendül ki. A fáradtságos, a „hétköznapi” ember életétől eltérő életforma számonkérő, csalódott érzésvilága tűnik fel: „...Mit adtál hát cserébe mindezt?” A refrén ezt ellensúlyozza,

30 Kiss Enikő Csilla – Sz. Makó Hajnalka (szerk.): Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana. Pécs, 2015, 225. p.

31 Szabó Magda: *Lehullsz, mint sebről...* = Újhold, 1946. 2. sz. 112–113. p.

32 Kövecses Zoltán: A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Bp., 2005. 51. p.

33 Gyarmathy Erzsébet: *A dalhoz*. = Újhold, 1946. 1. sz. 31–32. p.

hogy mindezek ellenére ezt az életformát választotta a lírai én: „De én a dalra bíztam rá magam!” A vers egészen végigvezetett csalódottság átvált szenvedélyes vágyakozásba, hogy a versbeszéd alanya a keresett tárgyat megnevezze, behatárolja. A fenti térorientáció ebben a vágyakozásban bontakozik ki, ami a „feje fölött” vonuló hatvány irányába mutat.

A *Mióta készülsz?*³⁴ című Kotzián Katalin-vers érzésvilága egy isteni, égi visszaverődésben, tükröződésben kap jelentőséget. A téri orientálódás egyértelműen fentre, az égi irányba történik, ennél fogva a vers Istent sejteti, a versbeszélő hitvilágának belső kapcsolatrendszerébe vetül a külső térre: „felhőn figyelted csukló hangjaim. / Zöld szemeid, mint éber csillagok / bezárt egem vigyázták fényesen. / Ezüst trillák és szféradallamok / közé ha szállok meg nem érkezem; / te jöjj a földre bűvös tünemény [...] égi mosolyod [...] Bukó csillag vagy, nem is létezel?” Ettől a hittől, Isten-alaktól az én a múltra tekintve egyre messzebb kerül („Csordult patakként áradó hitem / csep-penként veszti édes folyamát, / száradt mederben lassan sorvadoz.”). Érdekes a „szabadító szárnyaid nyomát / megolvastotta víz felett a nap” részlet, mert Ikarosz történetét idézi fel. Ikarosz felfelé repül, a víz felett olvad meg a szárnyait egybetartó viasz, és így hullik a tengerbe. Ez egyfelől kapcsolódik az ismeretlen tudás elérésének vágyához, amely a korábban idézett műalkotásokban (Gyarmathy Erzsébet: *A dalhoz, Odysseus*) gyakori mozgatórugó volt. Másrészt a szárnyak elvesztése éppen a víz felett kijelöli a tükröződést, a tengerbe hullás pedig a víz önmagába fogadó mélységét.

Mindezekből látható, hogy az *Újhold* néhány versében tetten érhető irányok (fent – lent) megfeleltethetők a hozzájuk társított

jelentésekkel (Isten keresése, tudatos, aktív „boldogságkeresés” – halál, háború, lefagyás, tudatlanság). A külső térben lévő fent kategóriának mindegyike valamilyen formában az isteni világot keresi, kutatja. A versbeszélők kommunikációja Isten irányába közvetlen, profán jelleget ölt. Darázs Endre művében egy pszichológiai jelenség analógiája is megjelent a perspektíva sajátossága által. Szabó Magda és Darázs Endre versei (a „lent” megjelenítésével) a halált, az elmúlást fogalmazzák meg.

Köztes terek

Néhány versben a köztes terek, átmenetek jelenségéről esik szó. Összességében elmondható, hogy a „közöttséget” az idő-tér párhuzamával érzékeltette a három szerző és az idő és a tér egymástól való elszakíthatatlanságát mutatták.³⁵ Szűts László *Este, vonaton*³⁶ című verse a múlt és jövő közötti idősíkot mutatja be, tehát a mostan-tér állapotát a remény-tér és emlék-tér építi fel. A műnek ebben az idő-térben való meghatározottsága az előre és hátra terjedő irányú térkonstrukciót mutatja („utazunk”, „útrakelni”, „alagútja”). Ez nem is meglepő, hiszen az időt rendszerint a tér-tartomány egydimenziós kifejezéseinek segítségével fejezzük ki (pl. előtt/után, fent/lent) a háromdimenzióssal szemben (pl. sekély/mély). Ez részben azért történik így, mert az idő-egyenest is irányultsága van (előtt/után).³⁷

35 Bahtyin, Mihail Mihajlovics: A tér és az idő a regényben. In: uő. *A szó esztétikája*. (Válogatott tanulmányok). vál. és ford. Könczöl Csaba. Bp., 1976. 257. p.

36 Szűts László: *Este, vonaton*. = *Újhold*, 1947. 4. sz. 175. p.

37 Szamarasz Vera Zoé: Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban. = *Világosság*, 2006. 8–9–10. sz. 101. p. = <http://www.vilagosság.hu/pdf/20070507213610.pdf> (Megtekintve: 2022. augusztus 13.)

34 Kotzián Katalin: *Mióta készülsz?*. = *Újhold*, 1946. 1. sz. 44. p.

Szűts László *Este, vonaton*³⁸ című verse az egyetlen a köztes tereket ábrázoló alkotások közül, amely a múlthoz hasonlítva bizakodó állapotúnak festi le a változást. A másik két újholdas vers különlegessége, hogy míg Major Ottónál az űrt látjuk, és Isten hiánya is érezhető a *Gazdátlan űrben*,³⁹ tehát a régi és az új között lévő hiátus keletkezése okozza a versbeszélő érzésvilágának kiüttlanság, elhagyatottság és ezáltal a mű űr-üresség érzetét, addig Darázs Endrénél a *Hideg időben*⁴⁰ a halál sebességének félelme uralkodik a versbeszélőn, a tér ennek a halálnak (időnek) a terjeszkedésében látható.

Összegzés

A vizsgálódás beleillik az *Újholdról* szóló szakirodalom „elvont tárgyiasság” vagy „objektív líra” felőli megközelítéseibe: az érzések, gondolatok kivetítődnek, másra ruháznak, ami a valóság és tudat elválasztottságát tükrözi.⁴¹ Így a látvány és a látomás dinamikus kommunikációja érzékelhető, de lényeges a tárgyakba belelátott látvány és a látványba belelátott látomás azonossága.⁴² A tanulmányban felvonultatott megközelítések ennek a diskurzusnak a részét képezik, hiszen a térpoétika (a versben lévő téri pontok alakulása, mozgása, nézőpont) segíti a közvetítést, amely csak metaforikus természetű lehet.⁴³

Az *Újhold* lírájában ábrázolt terek vizsgálata során számos jellegzetesség rajzolódott ki. Az egyik ilyen a téralkotás jelensége, amely egyfelől gömb formában nyilvánul meg, másrészt az emlékezés területén belül egy emlék-tér fenntartása képében, amelyben egyidejűleg az árnyék növekedése látható az idő múlásával, de felfedezhető ennek ellentétpárja: a tér eltűnése az árnyak zsugorodásával. A társzhoz menekülés közeli, míg az érzelmi távolodás igényével távolító perspektívák váltakozása is megfigyelhető. A dinamika, a magasabb pontból való szemlélődés mögött a megértésre, a megismerésre törekvő egyén érződik. Felfedezhető a képteremtés során egy olyan látószög, amelyben a két dimenziót idéző lexémák szűk, kis területet, felületet rajzolnak ki, ez a pontos leírásnak, ábrázolásnak az egyszerűsítését, e mögött pedig a felfoghatóság, az abszolút megértés és tudás elérhetetlenségét mutatja. A kognitív nyelvészet orientációs metaforáról szóló megállapításai jól alkalmazhatóak ezekre a versekre, és erősítik a kognitív nyelvészet által megállapított szemantikai vonatkozásokat. A művek interpretációjából kitűnik, hogy két szélsőséges álláspont rajzolódik ki: az aktív, tudatos, cselekvő és a passzív, tudattalan, esetleg lefagyott állapot.⁴⁴ Ha a versbeszéd alanyait és magának a tér környezetének egységét ebből a két szempontból elválasztjuk egymástól és összehasonlítva vizsgáljuk, új távlatokat lehet megnyitni a térvizsgálat és a pszichoanalitikus irodalomkritika⁴⁵ együttes tárgyalásának területein.

38 Szűts László: *Este, vonaton*. = *Újhold*, 1947. 4. sz. 175. p.

39 Major Ottó: *Gazdátlan űrben*. = *Újhold*, 1947. 4. sz. 167. p.

40 Darázs Endre: *Hideg idő*. = *Újhold*, 1947. 1–2. sz. 41. p.

41 Schein Gábor: *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*. Bp., 1998. 23. p.

42 Schein, 1998. 24. p.

43 Uo.

44 Kis Kós Antal (szerk.): *C.G. Jung, Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Bp., 2019. 424 p.

45 Bókay Antal – Erős Ferenc: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Bp., 1998. 466 p.

CSISZÁR ZOLTÁN

A történelmi Kemenes-vidék ómagyar településnevei

AZ ALSÓ-KEMENESHÁT TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA

2. RÉSZ¹

További, bizonytalan lokalizációjú települések:

Berhend 'possessio Magyargencs nyugati térségében' *Berhend* –1324²; **Berhend** – e.1378³; *Berhend* –1421⁴; **Beerhend** – á.1422/(1421)⁵; **Berhench**/(**Holtho**) – á.1436/(1435)⁶.

Tisztázatlan etimológiájú településnév.

Megjegyzés: *Fforrodfeld*del együtt szerepel, nevét a Bórhend-patak őrzi.

Holtho 'Berhend másik neve' **Holtho** –á.1436/(1435)⁷; **Holthow**/(**Berhend**) –t. á.1439/(1435)⁸.

Pais Dezső szerint⁹ a hal (*hol*) és a *tho* (*thow*) köznevek összetételéből 'halastó, piscina' képzett helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: A településnév a történelmi Magyarországon máshol is beazonosítható.

Beruzk 'villa' *Beruzk* –1331¹⁰; *Benzk* –1331¹¹.

Feltételezhetően személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. Valószínűleg magyar névadású.

Megjegyzés: Az egyik névalak téves olvasatú (azonos oklevélből származók), mindkét olvasatnak lehet személynévi alapja (*Berechk*, *Bereczk*)¹², *Benz*¹³.

Sythke, *Myhaly*, *Semyen*, *sancto Martino*, *Guad*, *Hymuskw*, *Hwg*, *Mogos* és *Genchsel* együtt említett, nem lokalizálható.

Bonchogergurfelde 'praedium Magyargencs térségében' *Bonchogergurfelde*/*Bonchogergurfelde* –1421¹⁴; **Bonchogergurfeld** – á.1422/(1421)¹⁵; **Bonchogench** –e.1430¹⁶.

Feltételezhetően a (*Bonchi*, *Bonchoi*)¹⁷ és a (*Gergen*, *Gergeu*)¹⁸ személynevek, valamint a *feld* 'föld' köznév összetételéből, az -é birtokjellel („*nomen possessi* képző”) képzett helynév. Magyar névadású.

1 A tanulmány első része a *Vasi Szemle* 2023. évi (77. évfolyamának) 1. számában található. A 2. rész felépítése és jelölésrendszere az ott megadottakkal egyezik.

2 AOKl. 8. köt., 1324. Szerk. Blazovicz László Bp.–Szeged, 1993. 241. p.

3 DL 61235.

4 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 228. p.

5 DL 61380.

6 DL 48857.

7 DL 48857.

8 DL 48858.

9 Pais Dezső: Szó- és szólásmagyarázatok. = Magyar Nyelv, 1911. 7. sz. 167. p.

10 Anjou-kori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 548. p.

11 AOKl. 15. köt., 1331. Szerk. Tóth Ildikó Éva. Bp.–Szeged, 2004. 195. p.

12 Fehértói, 2004. 879, 880. p.

13 Fehértói, 2004. 894. p.

14 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 228, 229. p.

15 DL 61380.

16 DL 61443.

17 Fehértói, 2004. 878, 879. p.

18 Fehértói, 2004. 882, 892. p.

Borost 'villa Tokorcs keleti oldalán' **Borost** –e.1237¹⁹; *Buruzd* –1272²⁰; *Buruzth* –1283²¹.

Feltételezhetően személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. Személynévként a (*Buruzto, Borozlou*)²² vagy annak módosulata vehető figyelembe. Magyar névadású.

Megjegyzés: A fenti oklevelekben királyi udvarnokok falvaként (*udvarnici de villa Borost*) említett település.

Bothian 'praedium Sitke és Nagysimonyi térségében' *Botyan/Batyan* –1268²³; *Bothyan* –1273²⁴; **Batthyán** –ái.1451/(1350)²⁵.

Feltételezhetően (*Bothi, Botha*)²⁶ személynévből az -ny helynévképző formánssal képzett helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: Első előfordulásának a szentgotthárdi apátság 1198. évi birtokösszeírásában szereplő „*predium ... Bothian*” tekinthető.²⁷ A településnév a történelmi Magyarországán máshol is beazonosítható.

Chataber folua 'terra Pápoc északi térségében, a Rába mentén' *Chataber folua* –1291(1301)²⁸; *Chataberfulde* –1325²⁹; *Chataberfuldee* –1327³⁰; **Chataberfuldee** –

19 DL 40012.

20 Árpád-kori oklevelek, 1867. 84. p.

21 Hazai okmánytár, 6. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1876. 298. p.

22 Fehértói, 2004. 884, 893. p.

23 Hazai okmánytár, 7. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1880. 112, 113. p.

24 Cod. dipl., Tom. 7., Vol. 3. Budaé, 1835. 72, 73. p.

25 DL 93199.

26 Fehértói, 2004. 868, 878. p.

27 *Zágorhidi Czigány Balázs*: A Batthyány családnév és a Battyán helynév. Szerk. Nagy Zoltán: A Battyányiak évszázadai – Tudományos konferencia Körmend 2005. október 27-29. 24. p.

28 Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. 1. köt. 1. rész. 1229–1499. Bp., 1919. 20. p.

29 Hazai okmánytár, 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 138. p.

30 Hazai okmánytár, 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 144. p.

ái.1371/(1327)³¹; *Chataber* –1352³²; **Chataber** –t. áí.1362/(1361)³³; **Chataber**/(*Kysfaud*) –e.1391³⁴; **Chatabere** –e.1435³⁵; **Chathaber** –e.1466³⁶; **Chathabir** –e. 1477³⁷; **Csathabyr** –e. 1509³⁸.

A (*Chataber, Chataberius*)³⁹ személynév és a birtokos személyranggal ellátott *folu* 'falu' köznévnak mint településnév-formánsnak az összetételével képzett helynév. Később az utótag az -é birtokjellel („*nomen possessi képző*”) ellátott *feuld, fuld* 'föld' köznévvvel cserélődött.

Megjegyzés: Az első névalakot Fejér György *Chatabérfalvaként* írja.⁴⁰ Az 1291. évi oklevél szerint (*iuxta Rabam adiacentem*) Rába melletti település.

Kysfalud 'Csatabér másik neve'.

A *kys* 'csekély kiterjedésű' melléknév és a *falu* köznév minőségjelzős összetételéből, a -d helynévképzőformánssal képzett helynév. Magyar névadású.

Chep: ld. **Olchep**

Cozmagench 'possessio, valószínűleg Gencs (ma: Magyargencs) része' *Cozmagench* –1409⁴¹; *Cozmagenchj*/(*Nemesianusgenchj*) –1421⁴²; *Cozmagenchj*/(*Nemesianusgenchj*) –ái.1422/(1421)⁴³; **Kozmagench** –ái.1425⁴⁴;

31 DL 278138.

32 Cod. dipl., Tom. 9., Vol. 7. Budaé, 1842. 117. p.

33 DL 278156.

34 DL 7681.

35 DL 44021.

36 DL 65553.

37 DL 58169.

38 DL 48938.

39 Fehértói, 2004. 885., 889. p.

40 Cod. dipl., Tom. 7., Vol. 2. Budaé, 1832. 208. p.

41 Hazai okmánytár, 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 302. p.

42 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 228. p.

43 DL 61380.

44 DL 61403.

Cozmagench –ái.1429⁴⁵; **Cozmagencz/(Cheweghaza)** –e.1474⁴⁶.

A *Cozma*⁴⁷ személynév és a *Gench* településnév összetételével keletkezett helynév, birtokjeles (-i) változatban is előfordul. Magyar névadású.

Nemesianusgenchj 'praedium, Kozmagencs másik neve'.

A *nemes* 'kiváltságos osztályhoz tartozó' melléknév, a (*Ianus*)⁴⁸ 'János' személynév, valamint a *Gench* településnév minőségjelzős összetételéből, az -i helynévképzővel („*nomen possessi* képző”) képzett helynév. Magyar névadású.

Cheweghaza 'praedium, Kozmagencs másik neve' **Cozmagencz/(Cheweghaza)** –e.1474⁴⁹; **Czwekhaza** –e.1521⁵⁰.

A *cheweg* előtag és a birtokos személyraggal ellátott *haz* 'ház' köznév, mint településnév-formáns összetételével képzett helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: A *cheweg*, *chewek* 'cövek' értelmezéséhez lásd: (*quemdam ligneum clauiculum, vulgo Chewek vocatum*)⁵¹, ese-tünkben valószínűleg személynév lehet.

Fforrodfeld 'praedium Magyaragencs térségében' **Fforrodfelde** –1421⁵²; **Fforrodfeld/Fforrodfelde** –ái.1422/(1421)⁵³.

A *fforrod* előtag és a *feld* 'föld' köznév összetételével keletkezett helynév, -é birtokjeles („*nomen possessi* képző”) változata is előfordul. Az előtag feltételezhetően *fforrod* 'forrás' köznévből a -d helynévképző formással képzett, a -d képző valószínűleg el-

látottságot fejez ki, így a helynév 'forrásos föld' értelmű. Magyar névadású.

Megjegyzés: A *forrod* (*fforrod*) értelmezéséhez lásd: *Forrod*, aqua –1284⁵⁴, *Forwzomoga* –1464⁵⁵. *Berhend*-el együtt szerepel, valószínűleg a Börhend-patak forrásánál lehetett.

Guad 'villa (?)' **Guad** –1331⁵⁶.

Feltételezhetően a (*Gud*, *Guud*)⁵⁷ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: *Sythke*, *Myhaly*, *Semyen*, *sancto Martino*, *Hymuskw*, *Hwg*, *Mogos* és *Gench*-csel együtt említett, nem lokalizálható.

Gjwlagench 'possessio Magyaragencs térségében' **Gjwlagench** –e.1430⁵⁸.

A *Gywla*⁵⁹ 'Gyula' személynév és a *Gench* településnév összetételéből képzett helynév. Magyar névadású.

Herkzes 'praedium Magyaragencs térségében' **Herkzes** –e.1498.⁶⁰

Feltételezhetően a *Herke*⁶¹, *Herkes* –1214⁶² személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: *Felgencz*, *Bodahaza* és *Kagmhtj*val együtt említett.

45 DL 61427.

46 DL 61804.

47 Fehértói, 2004. 869. p.

48 Fehértói, 2004. 890. p.

49 DL 61804.

50 DL 62080.

51 Cod. dipl., Tom. 8., Vol. 7. Budae, 1842. 357. p.

52 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 228. p.

53 DL 61380.

54 Hoffmann István – Rác Anita – Tóth Valéria: Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. köt. Debrecen, 1997. 92. p.

55 Kocán Béla: A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen, 2022. 133. p.

56 Anjou-kori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 548. p.

57 Fehértói, 2004. 873. p.

58 DL 61443.

59 Barabás Samu: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. 1206–1437. 1. köt. Bp., 1895. 498. p.

60 DL 61915.

61 Fehértói, 2004. 874. p.

62 Cod. dipl., Tom. 3., Vol. 1. Budae, 1829. 479. p.

Hymusku 'terra az Alsó-Kemeneshát délkeleti oldalán' *Hymusku* –1325⁶³; *Hymusku* –1331⁶⁴; *Hymeskeu* –1399⁶⁵; **Hymeske** (?) – e.1439⁶⁶; **Hymoskw** –e.1453⁶⁷; **Hymeske** – m.1470⁶⁸; **Hjmeskeu** –ái.1516/(1480)⁶⁹.

Természeti névből keletkezett formáns nélküli helynév. A kő neve a *hymus* 'hímes, díszítő mintás' melléknév és a *kw* 'kő' köznévi összetétele. Magyar névadású.

Megjegyzés: Az 1399. évi oklevél szövege szerint *penes lapidem Hymeskeu vocatum* van a lakott hely.

Sythke, Myhaly, Semyen, sancto Martino, Guad, Beruzk, Hwg, Mogos és *Gench*-csel együtt említett, újkori területnév alapján Kemenesszentmárton Mersevát felőli oldalán lehetett.

Kadar 'possessio az Alsó-Kemeneshát nyugati oldalán' *Kadar* –1257⁷⁰; **Kadar** –t. áí.1407/(1257)⁷¹; **Kadar** –e.1425⁷².

A (*Cadar, Kadar*)⁷³ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév, a névadás alapja a *Kadar*⁷⁴ nemzetségnév is lehet. Magyar névadású.

Megjegyzés: *Kanathaval* szomszédos.

Karimath 'villa Pápoc, Gencs és Kemeneshőgyész között' *Karimath* –1290⁷⁵; *Kagy-*

mathy/Kagmathy/Kogmathy –1324⁷⁶; **Kagnathy** –e.1425⁷⁷; **Kogmathj** –e.1425⁷⁸; **Kagjmatj** –e.1437⁷⁹; **Kagjmathy** –e.1467⁸⁰; **Kagymathy** –e.1480⁸¹; **Kagmhtj** –e.1498⁸².

Tisztázatlan etimológiájú településnév.

Megjegyzés: 1467-ben *Gench* határain belüliként említett. Nyugati szomszédjai „Luaz” és „Thaax”. A településnév a történelmi Magyarországon máshol is beazonosítható. Árpád-kori személynévként csak a *Math*⁸³ mutatható ki.

Kemenes 'possessio Kemenesmagasi északi térségében' **Kemenes** –e.1364⁸⁴; **Kemenes** (?) –e.1382⁸⁵; **Kemene** –e.1480⁸⁶.

Feltételezhetően személynévből keletkezett [*Kemenes* (*Keménes*) > óm. (*Kemenus, Keminus*)⁸⁷] formáns nélküli helynév. A *Kemene* (elmosódott végű) névalakot tekintve a (*Kemen, Kemin*)⁸⁸ személynévből az -é birtokjellel („*nomen possessi képző*”) képzett helynév is lehet. Az óm. *kemen*⁸⁹ ('kemény') melléknévből is származtatható [*Kemenes* > óm. *kemen* + (-es/-s)] 'keményes' jelentéssel.⁹⁰ Valószínűleg magyar névadású.

Az FNEsz. szerint a helynév (tájnév) töve a szláv *kamenъ* 'kő', feltételezése szerint a szláv régi nyelvi *Kamenъeb* helynév honosodott meg képzőcserével.⁹¹

63 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1866. 80. p.

64 Anjou-kori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 548. p.

65 Hazai okmánytár, 4. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1867. 238. p.

66 DL38642.

67 DL 86381.

68 DL 24746.

69 DL 18358.

70 Zala vm.-i Oklevéltár, 1. köt., 1024–1363. Bp., 1886. 33. p.

71 DL 42919.

72 DL 11730.

73 Fehértói, 2004. 884. p.

74 Fehértói, 2004. 863. p.

75 Cod. dipl., Tom. 5., Vol. 3. Buda, 1830. 492. p.

76 AOkI. 8. köt., 1324. Szerk. Blazovicz László. Bp.–Szeged, 1993. 216. p.

77 DL 61401.

78 DL 61402.

79 DL 12751.

80 DL 61733.

81 DL 45844.

82 DL 61915.

83 Fehértói, 2004. 877. p.

84 DL 86167.

85 DL 61245.

86 DL 61830.

87 Fehértói, 2004. 890. p.

88 Fehértói, 2004. 882., 883. p.

89 Schlägli magyar szójegyzék, 1894. 87. p.

90 Csiszár Zoltán: Kemenes. Újabb adatok a Kemenes tájnév etimológiájához. = Vasi Szemle, 2020. 4. sz. (továbbiakban: VSZ., 2020. 4. sz.). 436. p.

91 FNEsz., 1988. 1. köt. 711. p.

Megjegyzés: A szláv *kamenb*-ből képzett betűhív kezdeti névalak az ómagyar hazai forrásokban nem mutatható ki.⁹²

Az 1364. évi oklevél szerint *Semyennel* határos.

Luaz ’*possessio*, Karimathtal nyugatról határos’ Luaz –1324⁹³.

A *Luaz*⁹⁴ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. A Luaz jelentése (’lovász’) miatt a névadás alapja foglalkozásnév is lehet. Magyar névadású.

Megjegyzés: Kemenesmagasítól észak-keletre lehetett.

Mathefelde ’*praedium* Magyargencs térségében’ *Mathefelde* –1421⁹⁵; **Mathefelde** – á.1422/(1421)⁹⁶; **Mathefeld** – á.1425⁹⁷.

A *Mathe*⁹⁸ személynév és a *feld* ’föld’ köznév összetételéből, az -é birtokjellel („*nommen possessi képző*”) képzett helynév. Magyar névadású.

Naree ’*possessio* az Alsó-Kemeneshát délnyugati oldalán’ **Naree** –e.1346⁹⁹; **Narey** –e.1346¹⁰⁰; **Naray** –e.1359¹⁰¹.

Tisztázatlan etimológiájú településnév.

Megjegyzés: Valószínűleg a *nar* ’nyár’ köznévhöz, esetleg személynévhez (ha volt ilyen) kapcsolódik. Árpád-kori személynévként azonban csak a (*Narad*)¹⁰² mutatható ki.

Azonos névalakokkal Vas megyében másik település is létezett, a jelenleg Nárainak nevezett település az FNEsz. szerint: talán szláv eredetű személynévből keletkezett.¹⁰³

Egy 17. század eleji feljegyzés szerint „Aszonfa” mellett, a „Kanota” felőli oldalon volt.¹⁰⁴

Olchep ’*terra* Csöngé és Kemenesmihályfa térségében’ *Olchep* –1272¹⁰⁵.

Chep –(1272–1290)¹⁰⁶; **Chep** – á.1436¹⁰⁷; **Chep** –e.1438¹⁰⁸.

Ol –(1272–1290)¹⁰⁹; **Ool** – á.1436¹¹⁰; **Ol** –e.1438¹¹¹.

Feltételezhetően az *ol* ’al: alul lévő; délen lévő’ névszó és a *Chep*¹¹² személynév összetételéből képzett helynév. Kezdetben *Olchep*ként szerepel mint vasvári várbirtok, később külön (*Ol, Chep*), de azonos időben. Magyar névadású.

Megjegyzés: Az *ol* jelentésére több példa is hozható: *ol wegen* ’alvégen’ – (1410–1419); *Olsolcha* ’Alsózsolca’ –1329; *Olewr* ’Alsóőr’ –1333.

Elképzelhető a *Chep* → Csöngé és *Olchep* → Kemenesmihályfa megfeleltetés is.

Onth ’*terra* Dömölkől (*Dumunk*) északra’ *Onth* –(1272–1290)¹¹³.

103 FNEsz., 1988. 2. köt. 223. p.

104 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 302. p.

105 Hazai okmánytár, 6. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1876. 284. p.

106 Hazai okmánytár, 6. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1876. 352. p.

107 DL 86345.

108 DL 66631.

109 Hazai okmánytár, 6. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1876. 352. p.

110 DL 86345.

111 DL 66631.

112 Fehértói, 2004. 884. p.

113 Hazai okmánytár, 6. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1876. 352. p.

92 VSZ., 2020. 4.sz. 434. p.

93 AOkl. 8. köt., 1324. Szerk. Blazovics László. Bp.–Szeged, 1993. 241. p.

94 Fehértói, 2004. 864, 875. p.

95 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 228. p.

96 DL 61380.

97 DL 61403.

98 Fehértói, 2004. 874. p.

99 DL 86145.

100 DL 41023.

101 DL 41392.

102 Fehértói, 2004. 872. p.

Az *Onth*¹¹⁴ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. A névadás alapja az *Onth*¹¹⁵ nemzetségnév is lehet. Magyar névadású.

Megjegyzés: *Ol* és *Chep* határjárásában érintett hely.

Rakosd 'possessio az Alsó-Kemeneshát nyugati oldalán' *Rakosd* –1449¹¹⁶.

Feltételezhetően a *rak* 'rák' állatnévből az *-sd* helynévképző formánssal képzett helynév. Névtanilag a *Rakos* > *Rakosd* analogikus bővüléssel is keletkezhett. A valószínűleg ellátottságot kifejező képző miatt közvetlen víz (Herpenyő) menti település lehetett. Magyar névadású.

Megjegyzés: *Kadarral* és *Kanothaval* együtt említett.

Salamon 'possessio az Alsó-Kemeneshát nyugati oldalán' *Salamon* –e.1437¹¹⁷; *Salamon* –e.1438¹¹⁸.

A *Salamon*¹¹⁹ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. A névadás alapja a *Salamon*¹²⁰ nemzetségnév is lehet. Magyar névadású.

Megjegyzés: *Azsonfalwával* és *Kadarral* szomszédos.

Thaax 'possessio, Karimathtal nyugatról határos' *Thaax* –e.1324¹²¹.

Tisztázatlan etimológiájú településnév.

114 Fehértói, 2004. 877. p.

115 DL 66631.

116 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 301. p.

117 DL 86346.

118 DL 66631.

119 Fehértói, 2004. 883. p.

120 Fehértói, 2004. 863. p.

121 AOkl. 8. köt., 1324. Szerk. Blazovicz László. Bp.-Szeged, 1993. 241. p.

Megjegyzés: A településnév a történelmi Magyarországon máshol is beazonosítható. Kemenesmagasítól keletre lehetett.

Wgh 'possessio az Alsó-Kemeneshát délkeleti oldalán' *Wgh* –1324¹²²; *Hwg* (*Hwg Isaak*)/(*Hwg Laurencio*) –1331¹²³; *Wgh* –1353¹²⁴, ¹²⁵; **Wg** –e.1439¹²⁶; **Wgh** –e.1453¹²⁷; **Hwgh** –m.1463¹²⁸.

Feltételezhetően az *Ug*¹²⁹ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. A személynévekkel megkülönböztetett változatai a birtokosra utalnak. Magyar névadású.

Megjegyzés: Az 1331. évi oklevélből ítélve *Isaak* és *Laurencio*, *Hung* (– *Hunga*¹³⁰) fiai, így a helynév a *Hung* személynévből is származhat.

Szomszédként *Venizk*-i, *Symone*-i, *Zenthmorton*-i, és *Hymeskew*-i személyek szerepelnek.

Fényes Elek szerint 1836-ban még hét evangélikus lakosa volt, „Sz. Mártonhoz 1 óra”.¹³¹

Zaka 'possessio Kemeneshőgyész térségében' **Zaka** –t. á.1433/(1290)¹³²; *Zaka* –ái.1408/(1366)¹³³.

122 AOkl. 8. köt., 1324. Szerk. Blazovicz László. Bp.-Szeged, 1993. 216. p.

123 Anjou-kori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 548. p.

124 Hazai okmánytár, 4. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1867. 179. p.

125 Az 1353. évi *Wgh* névalak *possessio Rengethtel* együtt említett (*Rengeth*, egy 1773. évi térkép alapján Marcal-menti település lehetett).

126 DL 38642.

127 DL 86381.

128 DL 86393.

129 Fehértói, 2004. 864, 875. p.

130 Fehértói, 2004. 867. p.

131 Fényes Elek: Vas vármegye mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 1836. = Vas megyei levéltári füzetek, 4. sz. 84. p.

132 DL 86321.

133 DL 86241.

A *Zaka*¹³⁴ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: A regeszta *Hyulgjz* birtok határai közöttinek írja.

Utószó

A szótár 54 településnevet tartalmaz. A több néven is szereplők figyelembevételével a térségben 47-48 középkori település létezése igazolható, ez a szám azonban a feldolgozás korlátai miatt még nem tekinthető teljesnek. A jelenleg létező 17 települést tekintve nem kétséges, hogy a középkori Kemenes-vidék településstruktúrája jóval sűrűbb, népességszáma pedig nyilván jelentősen kisebb lehetett.

A feltárt adatokból átfogó képet kaphatunk a magyarság térségbeli megtelepedésére, és főként ennek módjára.

A térség legkorábban említett települése az országosan is a koraiak közé sorolható *Mogas* –1036, bizonytalan datálása ellenére feltételezhetően már a 11. század elején létezett. Az 1086. évi bakonybéli oklevélben¹³⁵ prédiumpként, két ekével és hat *mansió*val hivatkozott.

A településnevek az öt etimológiailag nem tisztázott kivételével mind magyar vagy valószínűleg magyar névadásúnak tekinthetők, közel 70%-ban őrzik alapítóik nevét, 20 esetben csak a magyarra jellemző „puszta személyneves” formában. Jelentős súlyt képviselnek az utótaggal képzett helynevek is, a 17 esetből 3 utótaggal képzett természeti név is előfordul. A további kezdeti névalakok tipológiai szempontból még: *-é/-i* képzős (3), *-d* képzős (2), *-cs* képzős (2), *-ny* képzős (1), patrociniumi (2), valamint vélhetően foglalkozásnévi (1) és törzsnévi

(1) csoportokba sorolhatók. Időbeliségüket tekintve a történeti helynévtipológia korrigált időhatárai¹³⁶ közé esnek, az itt nem tárgyalt csoportokba (*-ny* és *-cs* képzős) tartozó három helynév előfordulása viszonylag korai 1198, 1234 és 1237. évi.

Az egyes névalakok időrendisége alapján megállapítható, hogy több esetben is a kezdeti formáns nélküli személyneves helynevek képezték a további névváltozás alapját. Arra is van példa, hogy a patrociniumi helynév az ősfoglaló (alapító) nevéhez igazodott – a változás oka templom építése és használatba vétele lehetett. Egyes települések több részre tagolódtak, a településrészek megkülönböztető jellegű előneveket kaptak, melyek nagy részben szintén a patriarchális jelleget (családnevek) mutatják. Vannak olyan települések is, ahol a birtokos személy változásához igazodó helynévváltozás a jellemző.

A többségében személynévi áttétellel keletkezett településnevek etnikai jellegű következtetések levonására nem alkalmasak. A főként a kor szokása és divatja által determinált személynévhasználat miatt a névhez tartozó megtelepült személy és „háza népe” etnikai hovatartozása nem állapítható meg. Néhány esetben, például *Papuch*, *Kanatha* a szláv eredet, a településnév jellege, illetve a helynév további előfordulási környezete alapján feltételezhető. Ha a vizsgált térségben voltak is szláv vagy más etnikumokhoz tartozó helynevek, ezek a 11. század elejére már megszűntek vagy átalakultak. A Kemeneshát fenti településneveinek többsége a 12–13. században keletkezhetett.

A már nem létező települések lehetséges lokalizációjából ítélve a Kemeneshát kezdeti megtelepedése vélhetően nemcsak annak peremére, hanem a belső területrészeire is kiterjedt. A korra általánosságban is jellemző

134 Fehértói, 2004. 868. p.

135 Az oklevél hamis besorolása (feltételezhetően hiteles részleteket tartalmaz).

136 Kristó Gy.

szórt birtokrendszer uralkodó gazdálkodási típusa esetünkben is a prédiium. A prédiium azonban már nemcsak gazdasági egység (földesúri mezőgazdasági termelőüzem), hanem település is.

A szótár nevei közt barangolva, a forrásokat böngészve, lapozgatva újra életre kel a történelmi Kemenes. A birtokosok megjárják határaikat, statuáltatnak, eltiltanak, hatalmaskodnak, perlekednek, vagy éppen nagyvonalúan adományoznak.

Felhasznált irodalom

- Bába Barbara: Földrajzi köznevek térben és időben. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debrecen, 2016.
- Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–3. köt. Budapest, 1967–1976.
- Bényei Ágnes: Helynévképzés a magyarban. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, 2012.
- Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadik korában. 2. köt. Budapest, 1894. 708–860. p.
- Kenyhercz Róbert: A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke. A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, 2013.
- Tóth Valéria: Személynévi helynévadás az ómagyarban. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debrecen, 2017.

BALLÓ LÁSZLÓ

A barokk magyarul

A huszadik század derekán a korszak legnépszerűbb művészettörténészeinek egy átgondolatlan ötletből származó kijelentései nyomán meghonosodott a magyar műtörténet tudományában két hamis állítás, amelyek nagyon messze vitték hazánk stíluskorszakolását az európaiótól. Az első szerint a török hódoltság miatt 150 évvel később érkezett Magyarországra a barokk műtörténeti és stíluskorszaka, mint Európa többi országába. A második szerint pedig, ennek függvényeként, azért, hogy ez a magyar barokk kiszélesedjék és nevéhez méltó módon kiteljesedjék időtartamban is, a rokokót és az azt követő neoklasszicizmust is magába foglalja (utóbbit klasszicizáló késő barokk néven), sőt még a magyar biedermeier korszakot is. Mindezek ismeretében a semmiből teremtett magyar barokk mintegy a 19. század közepéig tartott, minthogy az új, immár polgári klasszicizmus, vagyis a magyar biedermeier zárja a stílus időszakát.

Erre a magyar műtörténeti horrormesére, amely időközben a művészetek történetének tudományába megingathatatlan rendszerként beépült, az elmúlt hetven esztendőben nem érkezett olyan érdemi kritika, amely legalábbis elgondolkodtatta volna korunk művészettörténészeit, így napjainkig minden vonatkozó tudományos munka e téves, sőt teljesen értelmetlen szemléletre épül, és azt tükrözi. E példátlan káosz közepette próbál tevékenykedni a magyar művészettörténeti tudomány kutató és ismeretterjesztő munkája.

A nyugati műtörténet fogalmai szerint Európa művészeti stílusainak alakulásában általánosan a következő rend uralkodik

az újkor stíluskorszakaiban (erős egyszerűsítéssel, de megbízhatóan):¹

Az újkor első művészeti stílusa Európában a reneszánsz, a 14–16. század művészete. Európában általában a 16. század elejétől (Itáliában 1380-tól) 1600-ig számítjuk elhelyezkedését a művészetek korszakrendjében. Európában ekkor még Itáliáé volt a vezető szerep. Az érett reneszánsz a 16. században utoléri, sőt egyes esztéták szerint meghaladja (!) a követett mintát, az antikvitás művészetét. A francia reneszánsz utolsó szakasza IV. Henrik király kora (1589–1610).

A barokk korszak a 17. század művészete, Franciaországban például XIII. Lajos király kora jelenti a barokk első szakaszát (1610–1643), második periódusát pedig XIV. Lajos uralkodása idején élte. A barokk is klasszicista stílus, egyenes folytatása ebben a reneszánsznak. A Napkirály, XIV. Lajos 1643-tól haláláig, 1715-ig uralkodott. Regnálása alatt Franciaország vette át Európa művelődésében a vezető szerepet. A barokk korszak végének a Napkirály halála évét tekinti Európa. A barokk stílus is az ókor művészetének tiszteletén, felelevenítésén alapul. Szögezzük le, hogy Európa műtörténetében a késő barokk megnevezés nem létezik. Ám, ha mégis volna ilyen korszakmegnevezés Európa művészetében, akkor az alatt csakis a 18. század első éveinek művészeti jelenségeit érthetnénk.

¹ E rendszerezés alapjául a francia stílusok és stílusárnyalatok (kissé bonyolult) sorrendjét vesszük, minthogy a Napkirály uralkodásával Franciaország veszi át a vezető szerepet az európai műtörténet alakításában, és az ő regnálásától kezdve érintett cikkünk témájában a műtörténet.

A továbbiakban kissé nagyobb részletességgel ismertetjük a nagy korszakokat összekötő és egyben szétválasztó átmenetek stílár tartalmát, mert rengeteg tanulsággal szolgálnak a stíluskeresés és -alakulás dinamikájának során, de a stílusfelismerés terén is nélkülözhetetlen.

Az átmeneti stílust, a *régence*-t, amely átvezet a barokkból a rokokóba, előkészíti azt, 1705-től 1730-ig számítják.²

Ezután következik a francia (és lényegében európai) rokokó, amely kezdetén és végén rövid átfedésekkel a 18. század középső kétharmadát tölti ki. A rokokó formavilága, de tartalma is teljesen eltér a klasszicista stílusok rendjétől, eszméitől, megjelenésétől, mintáitól, amelyeket időrendben követ. Mindenben eltér a barokktól, képtelenség összekeverni azzal!³

- 2 Az iparművészeti alkotásokon figyelhető meg legalaposabban a formai változások mibenléte, amely társadalmi, gazdasági, szellemi és szociális változásokat, avagy azok igényét tükrözi. A változások apró stílár jelrendszer részeiben nyilvánulnak meg. Ezek megjelenésével a közilésben nagyon szemléletesen és tanulságosan mutatkozik meg a változások iránti igény lényege az iparművészetek világában azok jellemző stílárítikai eszközeinek, ornamenseinek jelrendszerén keresztül, amely egyszersmind többnyire évtizedes pontosságú kor meghatározást tesz lehetővé a műtárnyak világában azok keletkezésének időpontját illetően. A régens korszak bútorművészetében például a barokk szigorú és kimért struktúrái mellett már megjelenik az ívelések iránti igény, előbb az ülóbútor lábain, majd a karfákon és a támlán, mindvégig a tekintélyes méret alapstruktúrájával, mígnem az új stílus teljes egészében elveti azt is, létrehozva az emberközeli méretű fotel archetipusát, amely ezután végérvényesen – többnyire vezető – szerephez jut a bútortörténet során.
- 3 Az iparművészeti alkotások világában a morfológia, a stílárítika és az ornamentika teljességének ismerete nélkül lehetetlen átfogó képet alkotni egy adott művészeti teljesítmény társadalmi-kulturális háteréről, egyáltalán: koráról. Ezek alapos ismerete viszont biztos fogódzót jelent műtörténészek és műkedvelőknek, műtörténeti munkát olvasónak és műtárnyat szemlélőnek egyaránt, mind a korszak, mind annak dekorációja megértéséhez.

A 18. század második felében egy újabb gyökeres változás alakult ki: az 1760-as évektől a formák fokozatosan visszatérnek a klasszikus mintákhoz. Az átmeneti szakaszt francia megnevezésével *transition*-nak hívjuk,⁴ és 1760–1774 között szerepel Európa műtörténetében.

A *transition*, átmenet korszakát a neoklasszicizmus⁵ követte, amely ismét ókori mintákat elevenít fel. Ennek a stílusnak első, korai szakasza a XVI. Lajos stílus, amelyet hazánkban, sőt Ausztriában is – helytelenül – copf stílusnak neveznek,⁶

- 4 Ez az újabb átmeneti stílus, most már meghagyva a korábban kialakult, emberközeli, kisebb méreteket, a rokokó vázak méreteit követve alakítja át az ülóbútor. E folyamatnak két útja van: vagy az egészen új, ismét egynesebből komponált össze tevő bútorlelmeken helyezi el a rokokó idéz, szokványosan kialakított növényi ornamentikát, vagy a korábbi, ívelt idomokon jelennek meg az új stílus képviselő ornamensek, amelyek tipológiája szélesebb körben nyilvánul meg, mint a rokokó ékítményeinek egyre kötöttebben elhelyezett, megmerevedett rendszerében. Az átmenet korszaka – és majd a korai neoklasszicizmus még inkább – bátran felvállalja a reneszáns ornamentika újraértékel, mértékkel módosított, ugyanakkor korlátlan alkalmazását.
- 5 E kifejezésben az jut érvényre, hogy törekvéseivel egyértelműen véget vet a rokokó korszaknak, amely (elsősorban iparművészeti szempontból) nem alkotta részét a reneszáns óta folyamatos klasszicizmusnak. Ezért kell a rokokó lejárásával új, egészen új klasszicizmusról beszélnünk. A *neo* szócska zavart okozhat, ha a 19. század második felének sikertelen stíluskeresésének neostílusai jutnak eszünkbe, ám ha meggondoljuk, hogy például Angliában már a 18. században mutatkozott a neogót stílus (Georgian Gothic, Gothic revival, például: Fonthill Abbey, 1795–1815, Bécsben pedig a Geymüller villa, amely 1808-ban épült ugyanebben a stílusban, stb.), akkor rájövünk, hogy hamarosan újra kell definiálnunk a neostílusokról ez idáig megfogalmazottakat is.
- 6 A copf stílus, mint tudományos rendszerben alkalmazott megnevezés, nem helytálló, minthogy éppen a „kalapos király”, II. József korszakát jelöli. Éppen azt a reformtörekvésekben jeles korszakot, amely Közép-Európa első határozott polgárisodást felmutató társadalmi átalakulása. Éppen elhagyja a rizsporos parókat, amelyhez copfot applikált a *coiffeur*.

amely 1770-től a 18. század végéig tart. He-lyesen: korai neoklasszicizmus,⁷ amelyet két átmeneti stílus követ.⁸

Ha eltekintünk a 18. század végének két kisebb, mindössze öt-öt évig érvényben lévő átmeneti stílusától, akkor máris a 19. század következik, Napóleon uralomra jutásával. A kevesebb mint húszesztendőnyi *empire* után lényegében polgári, de még mindig klasszicista stílus következik, amely nálunk – és itt áttérünk hazánk stílustörténetére – biedermeier néven ismert. A polgárság ízlését tükröző műtörténeti korszak a 19. század közepéig tartott. Egész Európa művészetének alakulása, egyetlen élő test fejlődéséhez hasonlóan egyszerre bontakozik ki, egyszerre változik. Egy nagy rend, a *kor-szellem* hatására egyszerre hajtának új himbókat, egyszerre hullajtják el leveleiket, egyes testrészei egyszerre öregednek, avagy frissülnek meg a világ rendje szerint... Mert a világnak nemcsak természeti rendje van, hanem van szellemi rendje is, amelynek kialakulása, változásai és működése teljesen

hasonló a természet rendjéhez. Ám a magyar művészettörténet így vélekedik a barokkról, eltérítve, részben megsemmisítve ezzel az előző, és rá következő változásokat: „a barokk (...) kb. 1770-ig tartott, és bonyolult minták, gazdag díszítés, monumentalitás jellemzők rá.(...) A barokk késői ága a copf, illetve rokokó stílus. A barokkot követő korstílus a klasszicizmus.”⁹ E rövid kis megfogalmazás sok hibát tartalmaz. A késői ágnak megjelölt copf stílus megelőzi a felsorolásban a rokokót, noha a copf nem más, mint a 18. század végének korai neoklasszicizmusa. Vagyis valójában fordított a sorrend. Ennél nagyobb tévedés e két stílust a barokk késői ágának nevezni, hiszen a barokk, mint láttuk, a 18. század elején véget ért. A bonyolult minták kifejezés esetében egyértelmű az utalás a rokokó széles vonalaira és formáira. Teljes keveredés érződik a Wikipédiának e magyar cikkéből, amely arra hivatott, hogy tájékoztassa a magyar olvasót a 17–18. század művészeti stíluskorszakainak alakulásáról. További megrázó olvasmányélmények hatására kialakul egy hihetetlen tabló mind ezekről. Egy olyan hamis kép, amelyben a magyar barokk nem ott húzódik, ahol az európai, hanem az 1700-as évek elejétől egészen a 19. század közepéig tart. Vagyis akkor kezdődik, amikor Európában éppen erejét veszíti, és apránként átadja helyét egy egészen más ízlésnek, formavilágnak. Bosszantó, sőt végzetes, ha Philippe Beaussant mondását¹⁰ ilyen durván félreértelmezi egy nemzeti műtörténeti tudomány. (Ugyancsak a Wikipédia a „barokk”¹¹ szót az olasz „barocco”-ból származtatja, és magyarra így fordítja: „nyakatekert okoskodás”. Ez egyszerűen elképesztő. Ez maga egy nyakatekert okoskodás!) A magyar barokk

7 Azért nevezzük az 1770-es évektől megszilárdult, és a francia forradalomig tartó korszakot korai klasszicizmusnak, mert ez a klasszicizálódás folyamatának első szakasza, amely élesen elkülönül a folytatástól (hiszen még az *ancien régime* részeként királyi korszak). Műtörténeti tartalmában ez a negyed évszázad cseréli le a rokokó díszleteket klasszikus stílusú dekorációra, ám a folytatás mind stílárisan, mind pedig, és főleg: társadalmilag, merőben újat hoz: a polgári társadalmat, előbb Napóleon korát, amely nagy műgonddal segíti a polgárosodás folyamatát, sőt keretet ad neki, és a biedermeier, amely Közép-Európában valósít meg egészen új társadalmi berendezkedést.

8 A korai neoklasszicizmust a *directoire* és a *consulat* rövid stíluszakasa követi. A *Directoire* (1795–1799) kifelé vezet a XVI. Lajos stílusból, a bútormotívumok még a nagy korszakot idézik, de ornamentikák már módosulóban vannak, a *Consulat* (1799–1804) pedig már elvet alapformát és ornamentikát, mindent, ami eddig még az *ancien régime*-re emlékeztetett, és előkészíti a császári korszak pompáját, amelynek megvalósítója az építész Charles Percier és a szobrász-belsőépítész Pierre François Léonard Fontaine.

9 A Wikipédia szócikke a barokkról.

10 („un monde où tous les contraires seraient harmonieusement possibles”)

nem 150 év késedelemmel érkezett hazánk földjére, hanem azonnal. Többnyire szegényes volt ugyan, de legalább korabeli. A 18–19. század magyar művészete is egykorú volt Európa művészetével, és többnyire szintén szerényebb anyagi lehetőségeket tükröz megvalósításában. Ám nem keltettünk ki sírjából egyetlen 17. századi mestert sem, hogy nekünk dolgozzék a következő évszázadok valamelyikében, csak azért: hadd legyen nekünk is egy kis barokkunk, ha 150 évvel megkésve is! Az ilyen szemlélet egyszerűen nevetséges, de ami még ennél is lesújtóbb: lealacsonyítja nemzetünket, nemzeti kultúránkat, sőt: rossz hírünket kelti a nagyvilágban, avagy keltené, ha a nagyvilág művészettörténeti irodalmunkat fordításra érdemesnek ítélné, és így téves szemléletünket megismerné a nyugati művelődéstörténet. Nálunk minden rosszban van valami még sokkal rosszabb. A barokk megítélése Magyarországon néhány második világháború utáni művészettörténész megmagyarázhatatlan, eleinte szinte csak hóbortnak ható megfogalmazásából nőtte ki magát nemzeti műtörténeti princípiummá, amely több mint fél évszázada vezérfonala művészettörténetünk korszakolásának. Nem könnyű ma már megkeresni a hatalmas hiba ősforrását, de nem lehetetlen.

A klasszicizáló késő barokk terminus keletkezése a Rákosi rendszer korszakában gyökerezik. Genthon István egy műemléki

fizetsorozatban megjelent könyvecskéjében¹² olvashatjuk: (a XVI. Lajos stílust...) „...Leghelyesebb lenne *klasszicizáló késő barokk*knak nevezni.” Nagy baj, hogy ezt a kijelentést éppen ő tette. Genthon korának egyik legelismertebb, legnépszerűbb tudós művészettörténésze volt, e tudományok doktora. Nem csoda, hogy, amint a későbbiek során látni fogjuk, Genthon megfogalmazása annyira fején találja a szöveget (csupán a tudós tekintélye eredményeként), hogy a következő fél évszázad során a legjelesebb szerzők ebből kiindulva építettek fel egy csodálatos, ám nem létező stílustörténeti rendszert. Genthon tollából fakad a késő barokk alap-talan és téves fogalma, de az is, hogy e magyar barokknak a rokokó korszak vagy része, vagy nem is létezik. Olyannyira nagy hatással van e szemlélet a magyar műtörténet tudósaira, hogy még Rados Jenő professzor is átveszi élete alkonyán, 77 esztendő korában megjelent művében is megtalálhatjuk.¹³ Annak a Rados Jenőnek átfogó építéstörténeti munkájában, aki 1937-ben még a „copf” stílust nagyon helyesen neoklasszicizmusnak nevezte egyik munkája címében,¹⁴ határozottan leválasztva azt a barokkról és a rokokóról. Azonban, aki Genthon István egyetlen mondatából kiindulva megalapozta az egész művészettörténetünkre érvényesen kimunkált badarságot, nem maga Genthon volt, hanem egy másik, szinte mesterségesen népszerűsített tudósunk, Artner Tivadar, művészettörténeti cikkíró. Mindössze tíz esztendővel Genthon István fizetkéjének megjelenése után, 1965-ben Artner Tivadar bölcsész végzettségű, művészeti cikkeket publikáló zszurnaliszta

11 „A barokk a reneszánsz után következő stílustörténeti korszak, az építészet, a zene, festészet, szobrászat, tánc és más művészetek korstílus. Kb. 1575-től kb. 1770-ig tartott, de a spanyol és a portugál birodalom területén, beleértve az Ibériai-félszigetet, az új stílusokkal együtt folytatódott a 19. század első évtizedéig. Közvetlenül a manierizusból fejlődött ki. A barokk késői ága a copf, illetve a rokokó stílus. A barokkot követő korstílus a klasszicizmus.

A barokk jelentős világnézeti fordulat a reneszánsz után és a filozófiában, irodalomban európai eszmétörténeti korszakként is felfogható.”

12 Genthon István: Az egri líceum. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1955. 8. p.

13 Rados Jenő: Magyar építészettörténet. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1971.

14 Rados Jenő: A neoklasszicizmus nagy magyar templomai. Stádium Sajtóvállalat, Bp., 1937.

A nagyszombati Keresztelő Szent János székesegyház és oltára 1629-ből

könyv alakban megjelent fő művében higgadt természetességgel jelenti ki: „Hazánkban a török hódoltság miatt mintegy másfél százados késéssel honosodott meg a barokk művészet.”¹⁵

Miután létezett magyar barokk a török hódoltság 150 esztendejében, nem érkezhettek hozzánk éppen 150 esztendei késéssel. Későbbi műtörténeti szerzők a legnagyobb nyugalommal vették ezt tudomásul, a továbbiakban irányadó definíciónak tekintették e meghatározást, és terjesztették Artner kijelentését. Senkiben nem keltett kételyt az író fontos helyre beemelt meghatározása. Azé a műkedvelő műtörténészé, aki a következő oldalon például így fogalmaz:

¹⁵ Artner Tivadar: Évezredek művészete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. (továbbiakban: Artner, 1965.) 338. p.

„A magyar barokk virágkora a XVIII. század második felére esik. (...) Ekkor épült kastélyaink (...) kiválik közülük a ráckevei palota, J. J. Hildebrandt műve.”¹⁶ A lelkes kisdíák, avagy az amatőr műbarát is tudja, zsigereiben van, hogy a nevezett kastély nem a 18. század második felében épült, hanem 1700–1702-ben. Az európai barokk végpontját éppen a 18. század első-második évtizedében határozza meg az általános nyugati műtörténet. Vagyis Ráckeve példája esetében valóban barokk kori kastélyról van szó, csakhogy a század második felének magyar rokokó kastélyai közé keverve az adott mondat tartalma szerint a 18. század második felének művészete egyszeriben igazi, vérbő barokká válik. Tudatos volt-e ez a csúsztatás,

¹⁶ Artner, 1965. 339. p.

avagy közönséges szarvashiba (nem is akár-mekkor), nehéz megítélni. Mindaddig, amíg egyedi esetnek tűnik.

Mindenesetre miután a század első két esztendejében épült barokk kastély becsúszik a század második felében épült magyar rokokó építőművészeti jelenségek világába, ettől a hamis kinyilatkoztatástól mintegy barokká válik a kedves, szerény, de nemes pompájú és stílusú, tiszta magyar rokokó kastélyok korszaka. A továbbiakban látni fogjuk, hogy ez a jelenség egyáltalán nem áll egyedül a 20. század közepének magyar művészettörténeti irodalmában! Artner Tivadar nem akárki volt. Bölcsész diplomával számtalan kritikát és műtörténeti cikket publikált a múlt század hatvanas éveivel kezdődően. Mondhatni, önjelölt művészettörténész volt, akinek megadatott, hogy nagyobb terjedelemben bemutatassa olvasótáborának évezredek művészetét (idézetemet fő művéből, az *Évezredek művésze* című munkájából vettem). A korszak művészettörténeti irodalmának úgynevezett „megmondóembere” volt hazánkban. Ha Artner kijelenti, hogy a magyar barokk 150 évet késett az európaihoz képest, akkor az úgy is volt! Kiszámíthatjuk, hogy Magyarország esetében az éppen nagyjából 150 évesre kerékített műtörténeti stíluskorszak 1710-től akár mintegy 1860-ig is eltarthatott... Márpedig Artner megmondta, és akkor ennek így is kell lennie. Így is van, napjainkig is. Mert a magyar műtörténet szemrebbens nélkül alkalmazza az Artner-formulát mind a mai napig, sőt igazgatja, szépítgeti, cifrázza. Persze szükség is van erre, mert nagyon nehéz összeilleszteni ilyen távlatokban művészeti produktumokat, teljesítményeket azzal a korrall, amelybe csúsztatták őket. Nemcsak a 18. század magyar rokokóját kell barokként kezelnünk, de az utána, a század végén kialakult neoklasszicista korszakot is. Mert a magyar műtörténész

tud számolni: éppen 150 esztendőről kell szónak lenni, így ő. Ennek megoldását szolgálja például a már említett klasszicizáló késő barokk terminus, amely az 1770-es évektől kezdődően Napoleon pompás *empire* művészetén át egészen a 19. század második negyede polgári korszakáig, a nálunk *biedermeier*nek ismert stílusig, annak végéig tart. Így jön ki nagyjából a 150 esztendő. Ne fukarkodjunk! Nem kell mondanom, mennyire nevetséges barokknak érezni és nevezni a 19. század közepe művészetét. Ám bizonyítanom kell, hogy a magyar művészettörténet képes erre, és meggyőződéssel követi is ezt a rendet. Maga Artner erre is programot ad fő művében: a klasszicizmust csupán közjátéknak titulálja, és az önmaga által 1750–1850 közé helyezett új stílust egy rendíthetetlen megfogalmazással tagozza be a folyvást dúló derék magyar barokkba. Mindjárt új fejezete címe (*A klasszicizmus közjátéka*, uo. 347. oldal) és az ez alatt kihangsúlyozott korszak megjelölése (1750–1850) után, az első mondatban ezt olvashatjuk: „A lehiggadt késő barokk építészet formái közé mind több antik elem vegyült.” Figyelem! Itt valójában a rokokóról beszél a szerző! Innentől aztán szabadon áramlik a következő pár oldalon Claude Lorrain (1600–1682) és a debreceni nagytemplom (1821).

Hatalmas távlatú műtörténeti tabló, társadalmi fejlődés, művelődéstörténeti változások nélkül. Ez igen, ez teljesítmény! Megfelel a kor szemléletének, amelyben íródott. Az egységes szerkezetű és változtathatatlan örök társadalomról. Az építészeti teljesítmények gazdagságának pazar stáblistája pedig alaposan megingatja addigi ismeretei érvényét illetően az olvasót. Beleértve az önállótlant, ám tisztelettudó magyar műtörténészt is... Most tehát nézzük Artner szorgos munkájának áldásos hatását a 20. század utolsó harmada művészettörténeti irodal-

A debreceni református nagytemplom külső és belső képe

mára! A széles ismeretanyagú, jól képzett bútortörténész, Szabolcsi Hedvig fő művében¹⁷ a bevezető gondolatoknál mindjárt markáns jelét adja e fertőzöttségnek. Így fogalmaz: „Az építészettörténetben, sőt más tudományágakban is, pl. az irodalomtörténetben, a klasszicizáló késő barokk – Magyarországon – több mint negyedszázados összefüggő szakaszt jelöl. Az iparművészetben ez lényegében a rokokó szakasznak felel meg.” Még ne lepődjünk meg! Lapozzunk! Mert csupán egyet kell lapoznunk Szabolcsi könyvében, hogy megtudhassuk: „Építészetiünk 18. sz. végi emlékei, Hefe, Fellner művei, sőt még a székesfehérvári püspöki palota is (amely 1801-ben készült el!) a klasszicizáló késő barokk stílus kategóriájába tartoznak.”¹⁸ Vagyis Szabolcsi részben már 19. századi barokról beszél! Amint azt egy lapozással előbbre olvashattuk szerzőnkénél, a klasszicizáló késő barokk az iparművészetben lényegében a rokokó szakasznak felel meg. Ezen a ponton a tudományos kutatás alapvető megállapítása egyenlőségjellet tesz két, stílusát tekintve alapvetően ellentétes

formavilág produktumai, teljesítményei között: rokokó = neoklasszicizmus (és természetesen mindkettő a barokk kebelében!). A paradox kijelentés, ahová Szabolcsi fejtegetése vezetett, egyértelműen jelzi a teljes káoszt, amely a torz magyar stílustörténet értelmezhetetlenségéből adódik. Hiszen egyértelmű, hogy a Melchior Hefelével induló új stíluskorszak, amely a francia XVI. Lajos stílus szerény mértékben módosított magyar változata, a klasszicizmus nagy előd stílusainak szerkezeti és dekorációs rendjét eleveníti fel, szemben állva a rokokóval, és nagy határozottsággal elsöpörve azt. Nem véletlenül illette ezt az új korszakot „anti-rokokó” jelzővel az utókor.

Művészettörténészeink tehát maguk sem tudnak uralkodni a saját maguk alkotta zűrzavar felett. Nem szavakon lovagolok. Nem mindegy, milyen műtörténeti formavilágot, mely korszakot melyik névvel illetjük. Ha a rokokót és a neoklasszicizmust egyként késő barokknak hívjuk, a stílusnevek összekeverednek, elveszítik fogalmi tartalmukat. Ha különböző formakincseket egy néven nevezünk, értelmét veszíti a tartalom és forma változásának folyamata, illetve értelmezhetetlenné és leírhatatlanná, alkalmazhatatlanná lesz a stílusok megnevezése.

17 Szabolcsi Hedvig: Magyarország bútorművészete a 18–19. század fordulóján. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. (továbbiakban: Szabolcsi, 1972.) 7. p.

18 Szabolcsi, 1972. 9. p.

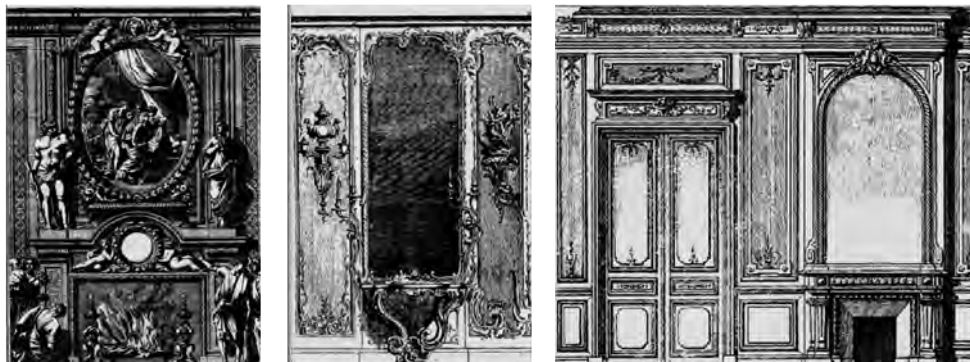

*Barokk, rokokó és neoklasszicista stílus megjelenési formája az építőművészetben. Nem lehet őket összesmosni, hiszen mindháromnak saját stíluselemei vannak.
Versailles, Innsbruck, Párizs*

Egyebekben a barokk dédelgetése a 19. század elejéig még megnevezésében is értelmezhetetlen. A barokk mindvégig (vagyis a 18. század elejéig) egy klasszicista stílus, úgy, mint a reneszánsz, avagy a neoklasszicizmus. Nem kell klasszicizálnia, mert alapvetően klasszicista szellemiségű és megjelenésű. A klasszicizálás címkéjét azért ragasztjuk rá, mert úgy véljük: volt egy nem

klasszicista szakasza is. Igen. A rokokó. A rokokó, amely után kénytelen megint klasszicizálódni, hogy barokk maradhasson (lehetőleg 150 éven keresztül). A magyar műtörténet abszurdja, hogy a rokokót, a 18. század közepső hatvan évét egyszerűen tudomásul se akarja venni: a klasszikus stílus részeként kezeli. Ebből adódik, hogy még tudósaink is bizonytalanul, gyakran tévesen fogalmazznak. A rokokó Európa művészetében teljes természetességgel önálló műtörténeti stílus, hiszen határozottan eltér, elkülönül az előtte álló barokktól, és a rokokó után következő neoklasszicizmustól.

Így van ez pontosan hazánkban is. A három korszak magyar jelenségei ragyogóan megfigyelhetők egyetlen hatalmas épületegyüttes fejlődéstörténetében: Süttör-Eszterháza Esterházy-kastélyának kialakulásában. Szemernyi barokk nincs ebben az épületfejlődésben, hiszen a kezdeteket az 1720-as esztendőre tehetjük. Éppen a magyar átmenetet képviseli barokkból rokokóba. Keletkezése egybeesik a francia *régence*-korszakkal (1700–1730). Az alapkastély, a mai kert felé kiugró közép rész megfelel korának francia építészeti jelenségeinek: megjelenik a korábbi korokat felváltó, modern kis kastély típusa. Süttör kis vadász-kastélya szinte pontos mása Champs sur Marne kastélyának! Tömegalakításának, belső szerkezetének már semmi köze a barokk építészethez. A kastély épületegyüttese, a főépület egybevonása a két oldalépülettel pedig már az érett magyar rokokó korszakában valósul meg. Ekkor készül az enteriőrök gazdag, franciásan dekorált világa. A bővítés utolsó szakaszában pedig, már az 1770-es években, az újonnan létesült nyári ebédlő, a felette elhelyezett zeneterem, illetve a falak vakolatí ornamentei a neoklasszicizmusba való átmenet, a francia *transition* (1765–1775) stílusszakasszal sti-

Barokk, rokokó és neoklasszicista dekoráció

lisztikailag, de időben is pontosan meg-
egyezően valósul meg.

Ám most térjünk vissza a magyar mű-
történet tévedéstörténetének elemzéséhez!
Nagyon érdekes, ahogyan egyes bűvös sza-
vak, nevek teljesen elvarázsolják tudásainkat!
Dercsényi Dezső és Zádor Anna munkájá-
ban¹⁹ is beleszaladunk a bűvös Ráckeve szó-
ba! A szerzők Mayerhoffer András építő-
művészetén álmélkodva megállapítják: „Csá-
bító gondolat, hogy az oromzat olykor tört
formái (a pesti Péterffy-palotáról van szó
éppen), a kapuképzés és az erkély mozgal-
massága és erőteljes plaszticitása Hilde-
brandt hatására lenne visszavezethető, hiszen
Mayerhoffer a nagy építész mellett dolgozott
Ráckeven²⁰ és persze a két tudós el is
csábult azonnal. Noha az 1702-ben épült
ráckevei kastély érett, nyugodt barokkjának
formavilága nagyon messze van az 1755-
ben emelt pesti rokokó Péterffy-palota ar-
chitektúrájától, és sem kapuzatuk, sem er-
kélyük nem is hasonlítható össze.

Nem árt legalább nekünk, olvasóknak
tudatosítanunk azt, hogy a ráckevei kastély

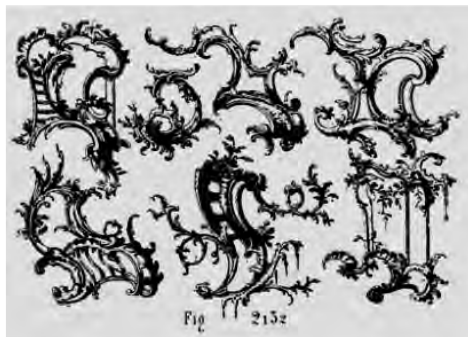
építésénél Mayerhoffer András nem mű-
ködhetett közre, lévén hogy 1702-ben mind-
össze tizenkét esztendőös gyermek. A hiba
egyébként a Szentkirályi Zoltán – Détsy
Mihály szerzőpárostól származik. Ők írják
fő művükben: „a ráckevei volt Savoyai
kastély kivitelezésénél pallérként dolgozott
(...) Mayerhoffer András.”²¹ Ugyanitt, egyet
lapozva olvashatjuk közlésüket Mayerhoffer
pontos életrajzi adatairól is (1690–1771).
Ilyen körülmények között nehéz megérteni
a hiba keletkezését. Elképesztő, már-már
illetlen lezserségek sora. Mindössze azért
csupán, mert a szerzők hajmeresztő ha-
sonlóságokat vélnek felfedezni egy, a fő-
épülettől távol eső kerítéskapu és egy,
a főhomlokzatban kialakított kapu, valamint
egy homloksíkból kiugró erkély és egy te-
tőterasz között, amelyek egyáltalán nem
hasonlítanak, akkor sem, ha elhelyezésük
itt idézett körülményeitől eltekintենk.
Ráckeve belső udvari bejáratát Maison
Laffitte francia barokk kastélyának bálterme
oldalfalával kellett volna összevetniük, ha
tényleg hasonlóságot keresnek.

19 Dercsényi Dezső – Zádor Anna: Kis magyar mű-
vészettörténet. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata,
Bp., 1980. (továbbiakban: Dercsényi–Zádor, 1980.)

20 Dercsényi–Zádor, 1980. 250. p.

21 Szentkirályi Zoltán – Détsy Mihály: Az építészet
rövid története. Műszaki Kiadó, Bp., 1959. 147. p.

22 Dercsényi–Zádor, 1980. 229. p.

A rokokó sajátos dekorációs formavilága nem hasonlítható az azt megelőző, illetve követő klasszicista stílusokéhoz.

Alul a szegényesebb anyagfelhasználású, és így olcsóbb kivitelezésű, de stílus tiszta magyar változat Edelény kastélyából, középen egy pazar párizsi példa: Hôtel de Soubise, felül pedig a minden más stílustól alapjaiban eltérő, szépséges rokokó ornamentika legjellegzetesebb elemei

A barokk ráckevei Savoyai-kastély 1702-ből (fent), és az 1755-ben épült pesti Péterffy-palota rokokó homlokzata (lent)

Természetesen nem ez a legnagyobb baj Dercsényivel és Zádorral. Az ő fogalmaik szerint egészen pontosan meghatározható a magyar barokk, amennyiben: annak első része 1686-tól, avagy 1684-től, de esetleg 1711-től²² 1740-ig tartott. Hogy miért éppen 1740-ig, erre vonatkozóan nem kapunk információt tőlük. Pedig még ha Mária Terézia uralkodásának kezdetére gondolunk, akkor sem jelent ez az évszám semmit a magyar művészet alakulásában, mert tartalmában nem hordozza semelyik stílus korszakhatárát. Szerzőink szerint ez az 1740-től 1780-ig tartó második rész pedig: maga a barokk! Hogy miért ezt a két évszámot nézték ki maguknak, az sem derül ki munkájukból, de jobb, ha legalább mi, olvasók

A francia barokk Maison Laffitte-kastély báltermének oldalfala 1651-ből, és a ráckevei barokk Savoyai-kastély főbejárata

tudjuk, hogy az 1780-as év sem volt semminek sem a határa. Ha valami új dolog rémlett szerzőinknek, az bizonyára az 1770-es években Pozsonyban, Szombat helyen és Egerben induló új művészeti stílus lehetett, de persze, hű alattvalói lévén a kialakult stílustörténeti rendszernek, nem mertek utalni a korai neoklasszicizmus megjelenésére. Szerzőpárosunk mondja ki azt is, hogy: „a XVIII. század utolsó évtizedei és a XIX. század első két évtizede még a késő barokk és a korai klasszicizmus (...) továbbélését mutatja.”²³ A lavina közben begyorsulva siklott alá: sorra jelentek meg műtörténeti szakirodalmunkban a 18. századi magyar barokk színes regéi. Nemegyszer könyvcímek hirdették. Voit Pál könyve²⁴ óvatosan ugyan, de lényegében az 1780-as évekig merészkedik, belekóstolva az 1780-as évek magyar műtörténeti eseményeibe is, ám helyesen már klasszicizmusnak nevezve az új stílust, Lengyel László műve²⁵ egészen

1790-ig tolja a magyar barokk szekerét. Lengyel is beszél az „új római stíl” jelenségéről, de lényegében a könyv címe alatt ő is egybemossa e stílust a barokkal, stb. A legmesszebbre Szentkirályi Zoltán merészkedik. Egyebekben kitűnő, alapos munkájában²⁶ már arra vetemedik, hogy téves stílustörténeti korszakolásunkat és értelmezhetetlen megnevezéseinket nyugati országok művészettörténetére is ráhúzza, mintha ez nyugaton is létező rendszer volna. A *Barokk építészet Franciaországban* című fejezete utolsó szakaszának a *Klasszicizáló késő barokk* címet adva²⁷ az önkényesen használt magyar kategória fogalmkörével fogalmazza meg éppen azt az építészetet, amely mintát adott egész Európa számára a legújabb korstílusok alakulásában a 18. század folyamán. Durva beavatkozás ez egy szuverén ország műtörténeti belügyeibe! Éppen a franciák nem gondolják, hogy a barokk művészet egyetlen évvel is tovább tarthatott 1715-nél. Számukra XIV. Lajos

23 Dercsényi-Zádor, 1980. 288. p.

24 Voit Pál: A barokk Magyarországon. Corvina-Helikon, Budapest, 1970.

25 Lengyel László: A barokk Eger és Heves megye. Magyar képek, 1993.

26 Szentkirályi Zoltán: Az építészet története. Újkor. Barokk. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. (továbbiakban: Szentkirályi, 1988.)

27 Szentkirályi, 1988. 157. p.

maga volt a barokk, és a Napkirály halálával maga a barokk halt meg 1715-ben. Szentkirályi munkájának idézett alfejezetében festetlenül értekezik Gabriel (1698–1782) és Soufflot (1713–1780) munkásságáról, mint a francia építőművészet késő barokk jelenségeiről, a Place de la Concorde-től (1775) a Pantheonig (1757–1790). Példátlan ízléstelenség ez a beavatkozás, és szinte már a magyar elme alaptalan elbizakodottságát és tévesen megítélt elhivatottságát, küldetését jelképezi. A kialakult helyzet oka tehát Artner Tivadar stílusértelmezésében keresendő. Ennek előzményeként kell megemlítenem, hogy két világháború közötti művészettörténetünk még elfogadta és hűen követte a nyugat-európai kategóriákat, korszakokat, amelyek pontosak, és a mai napig rendet tartanak Európa újkori művészettörténeti korszakainak kronológiájában. Ma már szinte csak dr. Rados Jenő professzor, a Műegyetem kiváló tanára említett munkájának címe állít emléket annak, hogy művészettörténetünk valaha együtt gondolkodott Európával. Radosnak A *neoklasszicizmus nagy magyar templomai* című műve a szombathelyi székesegyházról (1794–1806) az esztergomi bazilikáig (1822–1869) mutatja be neoklasszicista dómépítészetünk legnagyobb építőművészeti teljesítményeit.

A nyugati műtörténet teljes természetességgel tartja az itáliai, francia és angol művészeti korszakolást, amelynek legelterjedtebb és legvilágosabb megközelítése a francia stílusorszakok időrendisége a megfelelő elnevezésekkel. Azért is célszerű a francia ízlés alakulásához igazodnunk, mert a 18. század folyamán – amelyről bizonyítani akarjuk, hogy már semmi köze nincs a barokkhoz! – Franciaország művészetéé volt a vezető szerep Európában, sőt a nyugati kultúra teljes területén. Ezek szerint Európa művészetében az antikvitás iránti tisztelet, illetve az antik eszmék és

művészeti formák, minőségek újjászületése a reneszánsz művészettel vette kezdetét. Mint már említettük, Európa ízlését ekkor még Itália határozta meg. Terjedelmi okokból nem vizsgáljuk jelen tanulmányban a reneszánszról magyar földön megfogalmazottakat, pedig már az első tájékozódás meglepetéssel szolgál a tanulni vágyó olvasó számára. A magyar világháló-enciklopédiában ez olvasható: „16. század (az 1500-as évek) – eléri, sőt meghaladja az antikvitás színvonalát. (A) 1520–1600 között: késő reneszánsz, illetve manierizmus: a reneszánsz harmónia felbomlása, formanyelvének modorossá válása (maniera: modor) (B)”. Az általam betűjellel ellátott két állítás látszólag külön stílusárnyalatokról beszél, egyfajta egyértelmű csúcstról, illetve stílushanyatlásról. Valójában a közölt évszámok szerint a reneszánsznak ugyan arról az időszakáról van szó. Ezen belül a reneszánsz egyrészt meghaladja az ókori művészet színvonalát, másrészt éppen felbomlik a reneszánsz harmónia, az előadásmód pedig mesterkeltté válik. „Ha örül az ember, csak nyűg, hogy van esze”, olvashatjuk Arany János művében, a *Toldiban*. A következő korszakban már a francia ízlés kezdi fokozatosan átvenni a vezető szerepet. A francia barokk XIII. (1601–1643.) és XIV. Lajos (1610–1715) nevéhez kötődik Az egész világon a 18. század második évtizedével ér véget a barokk, semmennyivel sem később! Ezután egy átmeneti időszak következik, Orleans-i Fülöp herceg regnálása alatt, a *régence*, amely a formákat fokozatosan hajlékonyá, dúsan dekorálttá, majd szeszélyessé, aszimmetrikussá teszi. Ez a tízegynéhány év vezeti be a rokokót, XV. Lajos király korszakát, amely elfordul dekorációjának megjelenésében a klasszikus ideálok követésétől, ízlésében teljesen eltér az előző korszaktól. Eltér, de a következőtől is, mert XVI. Lajos király stílusa – szintén egy átmeneti időszak, a *transition* után –

Schönbrunn Kis galéria, a bécsi Albert Georg Bolla stukkátor munkája 1761-ből,
jobbra Eszterháza Sala terrena, szintén Bolla műve 1763-ból

teljes tisztasággal visszatér az antikvitás formakincséhez, szerkesztéséhez, arányaihoz, jellegzetes ornamentikájához: fenséges pompájához. Európa lakberendezés-történetének csúcsa ez: a korszak első évtizedeiben a királyi udvar berendezésre fordított összegei meghaladták a Napkirály költségeit is, amikor XIV. Lajos színtiszta tömör ezüsből készítette bútorait. Mindezt a művészeti sokszínűséget hazánk is követte, ha szerényebb kivitelben is. A finom részletekkel dúsan faragott és vastagon aranyozott fatáblák helyett színes falfestések borítják a többnyire szeszélyes keretézéssel határolt falszakaszokat, de a dekoráció szélsőségesen burjánzó vonalainak világa ugyanazt a rokokót jelentik, magyar formanyelven, mint a drágább anyagokból kivitelezett itáliai, avagy francia változatok. Ilyen rokokó dekoráció uralja Edelény kastélyának termet is (az 1715–1730 között épült kastély szalonjainak rokokó kifestésére az 1760-as években került sor). Fraknó várában az Eszterházyaknál ugyanúgy megtalálhatók a 17. század ezüsbútorai (1689 körül), mint Versailles-ban (igaz, hogy nem tömör ezüst,

hanem ezüstlemez borításos fenyőfa kivitelben), hogy csak egy példát hozzak: szinte percnyi késésben se voltunk, nemhogy 150 esztendőnyiben! Eszterháza tehetősebb építetője is igyekszik a francia példát követni, de legalábbis a bécsi rokokó enteriőrművészetét. Az eszterházi kastélyban a *sala terrena* pompás rokokó faldekorációját ugyanaz az Albert Georg Bolla, bécsi stukkátor készíti 1763-ban, aki mindössze kettő esztendővel korábban fejezte be Schönbrunn kis galériájában a hasonló munkálatokat.

Hol van itt a 150 éves késés?

A magyar rokokó tehát teljes mértékben egybeesik a környező országokéval, annál is inkább, mert a pénzesebb, avagy eladósodni bátrabban merő magyar építetők többnyire nyugati mesterekkel végeztetik a munkálatokat. Ki kell hangsúlyoznunk – és ez is egész Európára jellemző jelenség –, hogy az épületek kívül általában szerényebb ornamentikával készültek, és külső megjelenésük néha stilisztikailag alig mutat iránnyt. Ez esetben az épület szerkezete, arányai segíthetnek a kor és stílus meghatározásában. Meg kell említenem a barokk

magyar kálváriájával összefüggésben egy különlegességet. Ahhoz, hogy egy ilyen megcsontosodott tévesmerendszer éljen és viruljon több mint fél évszázadon át, kellenek bizonyos visszacsatolások, ki kell csipegetni a helyes, hibátlan nyugati rendszerből a durva csúsztatások segítségével kreálható visszaigazolást. A magyar értelmezés nem áll példa nélkül Európában: igazodik Európához. Noha csak kiragadjuk egy apró tévedés jelenségét onnan. A régiségek osztrák piacain, a leghivatalosabbakon is, látszólag nyerhetünk erre a visszaigazolásra szellemi forrást. Nem a zsbvásárok, hanem a leg-rangosabb műkereskedelem világáról van szó. A 19. századba tévedt barokk jelensége itt is megtalálható. A bécsi műkereskedelem szakzsargonjának egy számunkra tanulságként igen fontos morzsájáról van szó. Még a császárváros leg-rangosabb kereskedőházai is rendre alkalmazzák²⁸ egyetlen műtárgytípus esetében 18. századi, 18. század végi tételeknél is ezt a nem ide illő szót. (Ezek a galériák nyilvánvalóan nem gondolják, hogy ezzel a barokkot éltetik egészen a 19. század elejéig érvényesen, viszont a magyar művészettörténet e jelenséggel hatalmas tévedésére egyfajta visszaigazolást vél nyerni erre.) Magyarázata is van a dolognak. A Habsburg Birodalom területén egy óraháztípus túlélte saját időszakát: a *Stockuhrt*, a szekrényórát még a 19. század első évtizedeiben is készítették, népszerűsége határtalannak tűnt. Ennek az óraháznak a története a Napkirályig, vagyis az európai barokkig nyúlik vissza. A francia óraháztörténetben ennek neve *religieuse*, magyar nevén apácaóra, egy 17. század végi óraháztípust jelöl. Korábbi korstílus egy tárgy típusa túlélésének jelenségét a zsargon általában úgy oldja meg, hogy a kései példányokat a „stílusú” szóc-

kával különbözteti meg. A 18. századi szekrényórát e logika és szóhasználat alapján barokk stílusúnak kellene nevezni, és ez jelezné, hogy „olyan, de már nem az”.

Jelen esetben: olyan, mint egy barokk óra, de természetesen már nem az. Nem korabeli. Csakhogy a császárváros a stockóra esetében nem így jár el: egyöntetűen barokknak nevezi az ilyen óraházakat, hiába készültek azok akár az 1800-as évek elején is. Ki kell hangsúlyoznom, hogy ez nem az osztrák művészettörténet zűrzavarából adódik, mert ott nincs ilyen, hanem teljes a rend! Csupán az történik, hogy a műkereskedelemben elterjedt egy hibás szóhasználat! Különleges bécsi jelenség ez, hiszen éppen a nyugati műkereskedelemben nagyon súlyos következményei is lehetnének annak, ha valaki barokként értékesít egy 1790 körül készült tárgyat, amely megjelenésében barokk műtárgynak hat... Ám, míg a műkereskedelmi katalógusok szelleme összecsengen a magyar művészettörténet szenzációs szarvashibájával, addig az osztrák művészettörténetnek sem tudományos munkái, sem kiállítási katalógusai nem bocsátkoznak az adott tárgyak stílusának meghatározásába, megnevezésébe. E furcsa jelenséget megfigyelhetjük, a régi órák világánál maradvány például Bécs város óramúzeumainak, órákiállításainak katalógusaiban.²⁹ A stockórákat e kiadványok nem illetik a téves 'barokk' megnevezéssel, sőt mindenféle stíluskorszak címkéjét vonakodnak ráakasztani, és így beérik annyival, hogy mindössze az egyes óraművek keletkezésének pontos korát közlik. Ez egy vitathatatlanul okos megoldás a közép-európai stilsztika viharai közepette. Arról van tehát szó csupán, hogy Ausztriában

28 Dorotheum, Duschek & Scheed, stb.

29 Alt-Wiener Uhren, Die Sammlung Sobek 1978, 1989, Eisenstadter Uhren und ihre Meister, Kismarton, 1995, stb.

Szekerényórák. Balra francia apácaóra 1680 körül, jobbra bécsi stílusú „barokk” szekerényóra, amely 1800 körül készült

a kereskedelemben elterjedt egy téves megnevezés, mindössze egyetlenegy óraháztipussal kapcsolatban. A jelenséggel távolról sem rokonítható a „barokk” szó magyar földön történt meghurcolásának esete.

Most pedig nézzük, hol is van az a 150 esztendei késlekedés a magyar művészetek történetében! Nem elemezzük a tényleges magyar barokkot, a 17. század magyar műtörténetét, mert azt akarjuk bizonyítani, mi az, ami nem barokk volt, azt a korszakot vizsgáljuk, amikor Európában már egészen más művészeti stílusok uralkodtak: a 18. század magyar művészetét. A vizsgálat tárgya: mi történt a magyar művészetekben, mekkora is volt, volt-e egyáltalán késés a magyar művészet alakulásában a 18. század folyamán. Csak néhány, de jellemző

és erős példát hozok fel arra, hogy e század folyamán igenis létezett magyar rokokó és magyar korai neoklasszicizmus is, sőt a kettő között húzódó átmenet stílusa, a *transition* is jelen volt művészetünkben, még hozzá éppen akkor, amikor a nyugat művészetében, még hozzá a század legelegánsabb kastélya testesíti meg azt: Eszterháza. A többször említett ráckevei Savoyai kastély a magyar barokk utolsó jelentős építészeti emléke hazánkban, éppen akkor búcsúztatta a barokkot magyar földön, amikor Európában is új korszak köszöntött be. Hol van itt a 150 éves késedelem? A török világ alól nemcsak hazánk, de egész Európa fellélegzett ekkor. Erős hittel gondolták Európa népei, hogy egyszer s mindenkorra vége a várháborúk korszakának. A korábban várakhoz ragasz-

Balra a francia Champs sur Marne kastélyának falfestései 1749 körül készültek, jobbra: Sütör-Esterháza kastélyának kínaizáló falfestései a 18. század közepéről

tott barokk kastélyszárnyak korának is vége. Megszületik a modern kastély. Megjelenése, de még színvilága is merőben újat hirdet. A várak sarokbástyáit felváltják (ugyanakkor idézik is) a főhomlokzat szélein épített, fal-síkból kiugró rizalitok, a reneszánsztól örökölt várkapuk tornyos kapuépítményét pedig a középrizalit. Az alaprajzi elrendezés rengeteget finomodik: a már korábban kialakult lakosztályok a kényelem, a komfort és az intimitás helyiségeivel gazdagodnak: megjelennek a kis méretű budoárok, a gardróbok, az írószobák, fürdőszobák, toalették, egészen kicsi kis szalonok, még hozzá lakosztályonként. Mindez megfigyelhető az 1699-től 1706-ig épült, már az új évszázad ízlését képviselő Champs sur Marne-kastély épületén, kívül és belül. A belső dekorációban megjelenik Huet keze nyomán a *chinoiserie*, a kínaizáló falfestés egyes szalonok faburkolatain. A magyar 18. század bemutatásakor az eszterházai kastély fejlődéstörténetét vettem össze korának nyugati stílustörténeti párhuzamaival. Csak néhány esetben említek további magyar példákat rokokó építészettünkre. Alig 15 esztendővel a francia kastély megépülte után, 1720-ban készül Sütörön az Esterházyak vadászkastélya.

A tervező az olasz származású bécsi építész, Anton Erhard Martinelli. Az egyemeletes kis kastély megjelenésében egészen közel áll az említett francia kastélyhoz. Fokozza a hasonlóságot, amikor hamarosan megépül a süttöri kastély két kis oldalszárnya és a két gazdasági épület. A kastélyfejlesztés hűen követi a francia mintákat. A süttöri főépület belülről ugyan szegényesebb, és még nem alakítanak ki faburkolatos szalonokat, de a falakon már szintén megjelennek a vakolati festések, *kínaizáló* jelenetekkel. Az alaprajzi elrendezés is kevésbé tagolt. Christophe Huet 1750 körül kifesti a francia kastély néhány szalonját kínaizáló dekorációval. Szinte ezzel egy időben Sütörön Miklós gróf megnöveli az oldalépületek méretét, majd hamarosan kifesteti a főépület termeit kék színű, *chinoiserie*, kínaizáló jelenetekkel, festett keretezésű felületekre.

Hol van itt a 150 esztendei késés?

Az 1750-es években Sütör épületegyüttese szinte teljesen megegyezik Champs sur Marne, avagy Bellevue kastélyának kialakításával. Ám Miklós gróf még túl is lép mindezen, amikor az 1760-as évek elején egy nagyszabású terv alapján íves szakszokkal összeköti a három épületet, és a pá-

Balra Süttör épületegyüttese az egybeépítés előtti állapotban, 1750 körül. Jobbra Bellevue, Pompadour márkinő kastélya 1750-ből

rizsi magánpalotákéra (*hôtel particulier*) emlékeztető nagy, ovális belső díszudvart képez.

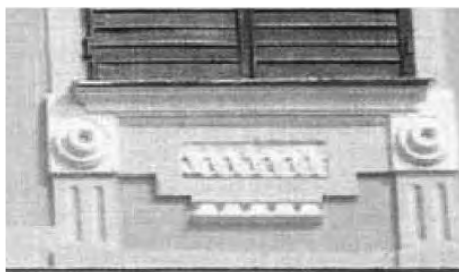
Az említett két francia kastély kiépíttessége még ma is Eszterháza 1750-es évekbeli állapotainak felel meg, és mutatja pontosan, milyen volt Miklós gróf kastélya a 18. század közepén. Az Esterházyak mindvégig neves külhoni, osztrák mesterekkel terveztek (Carlo Martino Carlone, Charles Moreau, Anton Erhard Martinelli, Johann Ferdinand Mödlhammer, Melchior Hefe), akik az európai rokokó, illetve neoklasszicizmus stílusában tervezték megrendelésre kastélyaikat, templomaikat, elsősorban osztrák megrendelőik számára. Természetesen magyar földre is a legújabb stílusban emelték építményeiket, megrendelőik igénye szerint. A tehetősebb magyar arisztokrácia és főpapjaink kifejezetten kedvelték mindenben a legújabbat. Távol állt tőlük a maradiság, ósdi, elavult divatok ismétlése, követése, hiszen nem ilyen volt a korszellem Európában: a 18. század a felvilágosodás kora, amely a Napkirály halálától egészen a francia forradalomig tart. (Egyébként csak a 19. század utolsó harmadában lett divattá sok százados stílusok egészen ízléstelen módosításokkal történő felelevenítése.) A haladó magyar nemesség, értelmiség is a felvilágosodás korát élte, késedelem nélkül. A volt eszterházi kastély fejlődéstörténetének egy

alaposabb elemzése majd kiváló lehetőséget fog nyújtani a 18. századi magyar stílus-korszakok egymásutánosságának bemutatására, és annak a ténynek a demonstrálására, hogy e korszakok késedelem nélkül értek hazánkba, köszönhetően az itt alkalmazott rangos külföldi mesterek munkájának és az építetők határokat nem ismerő műpártolásának. Eszterháza (1766-ig Süttör) építészeti jelenségei mindvégig párhuzamot mutatnak a Habsburg és a francia műtörténet fejlődésével. A korábbiakban ismertettek szerint a kastély bővítései során a 18. század középső felében Eszterháza időben és színvonalban hűen követte a bécsi és a francia műtörténet fejlődését. 1720-tól, a barokktól való nagy elrugaszkodással kezdődően az 1737-ig, amikor Miklós, még grófként, birtokba vette a kastélyt, be is költözött oda, és ezzel lendületet adott a szerény kis vadászkastélyból a legpazarabb magyar palota épületegyüttesévé fejlődésének. Az 1760-as évek elejétől induló nagy bővítés során a nyugati mintának megfelelően még a rokokó formavilága uralkodik a főépület építészetében, és a hatalmas díszkapu mintázatában is. A *sala terrena*, a díszudvari nyitott lépcső és ez a főkapu szinte észak–déli irányú rokokó tengelyt, keretet ad a középük helyezett átmeneti, *transition* stílusú épületegyüttesnek. A főépület függőleges architektonikus elemei és

vakolati ornamensei felfelé haladva pedig a stílusfejlődés folyamatát tükrözik: a bővítés során megőrizték a már klasszicista zene-terem esetében a rokokó vonalú felső ablaksort, miközben a belvedere vakolati ornamentikája már szintisztán neoklasszicista: Melchior Hefele változata a francia XVI. Lajos stílusra. 1775-öt írunk: megérkezik a korai neoklasszicizmus magyar földre, Eszterházára.

Innen már csak két év választja el a magyar építőművészetet Pozsony és Szombathely XVI. Lajos palotáitól. Ha figyelembe vesszük, hogy keletkezésének helyén, Franciaországban 1774-ben indul a tragikus sorsú király nevéhez kötődő új stílus, Hefele mindössze egyetlen évvel később jelentkezik az Eszterházi belvedere építészetének neoklasszicista ornamentikájával. Hol itt a 150 éves késés? Amit ma barokk népi építészetnek, barokk kastélynak nevezünk a 18. század építészetében, mind keletkezésének korát, mind stíuselemeit, mind tartalmát: a bennük lakók szellemiségét tekintve a magyar rokokót képviseli – a rokokót, amely mindenben eltér a barokktól. Elsősorban korában, amelyben keletkezett, vagyis: meg-

Balra Hefele tervezte karosszék díszítő faragványai a szombathelyi püspöki palotából. Jobbra az eszterházi kastély Belvedere-építményének vakolati ornamensei 1775-ből

álmodták, megrendelték, építették és használatba vették az e stílust képviselő épületeket. Jellemző például I. Miklós hercegre, hogy párizsi útjai során a francia iparművészet legújabb jelenségei vonják magukra figyelmét: a Párizsban vásárolt bútorok és iparművészeti dísztárgyak már az átmeneti, illetve a XVI. Lajos stílusát képviselik Eszterházában is, szemernyi késelem nélkül. (Sőt: megelőzve ezzel korát, hiszen a legújabb párizsi *mode, modelle* szerint vásárolni és hazahozni éppen annyit jelentett, mint elhelyezni magyar földön valamit, ami nálunk, saját művészeink keze nyomán csak 5–15 évvel később kelt életre!) Párizsból hozott bútorai között található olyanokat, amelyek megegyeztek a királyi udvar által megrendelt modellekkel, és jelzésük szerint ugyanazon mesterek műhelyében készültek (például Jean-René Nadal, Georges Jacob). Hol van itt a 150 esztendőnyi késés? Külön tanulmányt érdemelne hercegünk tájékozottsága, és megszállott ragaszkodása az 1750–1760-as évek párizsi iparművészete világának csúcsaihoz, amelyet ekkor Madame de Pompadour és Jean-Baptiste de Machault d'Arnouville gróf, a király kincstárnokának ízlése képviselt. A legpompásabb és legdrágább iparművészeti

dísz tárgyak világa volt ez, a francia királyi porcelántól a súlyos, aranyozott bronzrátékekkel ékes antik kínai kerámiáig. Mind ebből Miklós herceg csiszolt ízlésének köszönhetően Eszterházára is jutott, már az 1760-as évek közepén. Hol itt a 150 esztendei késedelem? Nagy 18. századi építőtőinkben (akik többnyire főnemesek és főpapok voltak) szemernyi retrográd vonás, törekvés nem volt, ellenkezőleg: életük, munkásságuk a felvilágosult gondolkodást képviselte! Bátran állíthatjuk, hogy az eszterházi kastély a *transition* stílusszakasz egyetlen, ám monumentális alkotása magyar földön, amely Európa, elsősorban Franciaország 1770–1780 körüli művészetével azonos, és korban is pontosan egybeesik vele. Ugyanis Melchior Hefe az 1762-től 1774-ig tartó kastélybővítési tervezések során az utolsó szakaszban, a hetvenes évek közepén, amikor a főépület tetején *belvedere* épült, már szintén ennek az átmenetnek ad teret, illetve még, hiszen alig pár esztendő múltán a pozsonyi, és még inkább a szombathelyi püspöki palota már a színtiszta neoklasszicizmus ízlését jeleníti meg, magyar földön elsőként a XVI. Lajos stílus magyar változatát. Mindezek ismeretében és átgondolásával egyértelművé válik, hogy a 18. századi magyar barokk nemcsak azért nem létezhetett, mert már a világ túllépett ezen a stíluson, hanem azért sem, mert a magyar művelődés is meghaladta annak korát. Röviden szólva: hazánk része volt az európai korszellemnek, annak változása, fejlődése kihatott a magyar szellemtörténetre, művelődéstörténetre is. Ha ezt megtagadóan fogalmazzunk, lealacsonyítjuk nemzeti fejlődésünket, művelődéstörténetünk valós tényadatait elhallgatva egy nem létező maradiság képét vetítjük hazánk 18. századi szellemi-kulturális fejlődésének felvázolásakor. Nem vitatom bizonyos elmaradások tényét, de azok nem a fejlesztés, építtetés,

műpártolás területeit jellemezték hazánkban, hanem a társadalom rétegződésének eredményei voltak. A fentebb megfogalmazott, tipikusan magyar történet arra vezethető vissza, amire egyik, iparművészeti egyetemet végzett ismerősöm hívta fel figyelmemet: Magyarországon sehol nem tanítanak stílustörténetet, stilisztikát, alaktant, díszítéstörténetet stb. A nyugati művésztörténettől is mereven elzárkózik a szakirányú oktatás. Így korábbi korok tévedéseit plántálják az újabb műtörténész generációkba, amelyek fel se merik tételezni, hogy ennyire félreismertetik velük Európa művészetének történetét, művészeti stílusainak formai és időbeni mibenlétét. Megrázó példa erre, hogy egyik kiadványunkban a szerző, aki jeles tudós, doktorált művészettörténész, egy képmelléklet magyarázataként rokokónak határoz meg egy 18. század végi faliorát, amelynek egyetlen rokokó stíluseleme sincs, ám dekorációja a korai neoklasszicizmusnak szinte összes lényegesebb ornamensét viseli: tetején lángoló kandelábert helyeztek el, alatta fogrovat, majd az ókori építészet triglifmotívumát idéző függőleges vájatsor, a számlap alatt osztópárkány, az alsó traktusban három nagyon jellegzetes klasszicista rozetta látható. A számlap körül indákra fűzött virágfejek sora vonul végig, a felépítmény két oldalán pedig leveles és fürtökkel pompázó szőlőindákat helyeztek el. Az egész kompozíciót a szimmetria rendje uralja. Mindezen dekorációs jelenségek egyike sem található meg a rokokó ornamentikában, illetve a rokokónak egyetlen jellegzetessége sem jelenik meg ezen az óraházon.

A szerző a mai magyar művészettörténet kiválósága, akinek kutatási területe éppen a 18. század. Stilisztikában való bizonytalansága elképesztő következménye és példája annak, hogy a magyar műtörténet tudománya nem foglalkozik egyáltalán stilisztikával.

Balra valódi, jellegzetesen szeszélyes és aszimmetrikus díszítésű rokokó falióra. Jobbra a rokokónak titulált neoklasszicista falióra, amelyen egyetlen rokokó díszítőelem sem található

tikával. Mert a magyar művészettörténet a képzőművészetekre összpontosít, ahol a stílusismeret többnyire visszafelé hat: már meglévő ismereteink alapján tudjuk egy műalkotásról, amit tudni lehet róla. A stíluslemek meghatározó szerepe sokkal kisebb, mint az építészet, az iparművészetek területén. A tarthatatlan állapotokat pedig jobb híján erővel fenntartják, mert már túl sokat kellene visszabontani ahhoz, hogy elkezdődjék a helyes korszakolás felépítése művészettörténetünkben.

Végül összegezzük: miért nem lehet összekeverni, még magyar földön sem,

a barokkot, a rokokót és a neoklasszicizmust? Mi a lényeg? A lényeg az ékítmények világa. Az ékítmények az igazi stílusmeghatározó eszközök. Az ornamentikának köszönhetjük, hogy tudjuk: mi a barokk, mi a rokokó, és mi a neoklasszicizmus lényege. Ugyanakkor ezek a díszítőművészeti stílusok a legpontosabb kormeghatározó jelenségei egy-egy művészeti korszaknak, korstílusnak. Az ékítmények segítségével többnyire évtizedes pontossággal meghatározható egy épület, de még inkább egy-egy műtárgy keletkezésének időpontja. Ezért nincs fél-nivalónk semmiféle keveredéstől. Egészen

más a rokokó formavilága, és a hajlékony, többnyire aszimmetrikus vázon, szerkezeten szereplő díszítések, ornamentei világa, mint a rokokót megelőző barokk, illetve a rokokót követő neoklasszicizmus dekorációja. Ettől állíthatjuk teljes biztonsággal, hogy a rokokó nem része a barokknak. A rokokó stílussal egyszer s mindenkorra vége szakad a barokk stílusnak, amely kizárólag a 17. évszázad művészete. Azért nem létezik késő barokk, mert ez a művészeti stílus elhalt az 1710-es évekre. Valaminek csak akkor van kései szakasza, ha addig folyamatosan létezett. A barokk pedig a 18. század 20-as éveitől kezdődően nem létezett többé. Helyét átvette a rokokó, amelynek díszítőkincse minden jellemzőjében teljesen eltér a barokk formák és ékítmények világától. Ha a rokokót beolvasszjuk a barokk fogalmába, akkor mindkét stílus értelmetlenül válik, hiszen el-

lentétes formájú dekorációkat próbálunk egyazon stílus nevével megkülönböztetni. A „barokk” szó nem tűri, hogy a „rokokó” fogalmát beléje helyezzük, mert a rokokó annak nem része. A barokk stíluselemek nem maradtak fenn, amikor kiszélesedett Európában a rokokó ízlésvilág, sőt a 18. század végének neoklasszicizmusa sem a barokkot kelti életre már, hanem egy egészen új szellemiségű, társadalmi tartalmú, arányrendszerű és díszítőkészletű klasszicista stílus jön létre ekkor. Rados professzor *Magyar építészet története* csak olyan áron tudja elhíttetni olvasóival a 18. százai magyar barokk létezését, hogy szinte kizárólag épületkülsők képeit mellékeli okfejtéseihez, ismertető szövegeihez. Így könnyebb elhíttetni szépséges rokokó és neoklasszicista templomainkról, kastélyainkról és belvárosi lakóházainkról, hogy ezek az európai barokk 150 éves késéssel megvalósult remekei...

Feiszt György: Mesélő házak

SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, SZOMBATHELY,
2023. 312 P.

Történelemórák kötelező olvasmánya lehet: páratlan vasi leltár készült a *Mesélő házak* című cikksorozat könyvbe rendezésével.

A lokálpatriotizmus ereje mozgatta minden irányból a cikksorozatot, amely a Vas vármegyei napilap, a *Vas Népe* hasábjain jelent meg az utóbbi években, 2016-tól hetteente. Ahogy a szerző, Feiszt György maga is megfogalmazza a könyv bevezetőjében (6. és 7. oldal): a lokálpatrióta tudományos kíváncsiság sarkallta hétről hétre a települések mikrotörténelmének napvilágra emelését, másrészt az olvasóközönség érdeklődése nem lankadt és már kétszáz epizóddal, helyszínnel ezelőtt könyv formáért „kiáltott”. Az összegzés 2023-ban megvalósult, és lexikonszerű alapossággal rendezett kötetet tarthat kezében az olvasó.

Tudományos pontosság ad keretet az elegáns kiadványnak, miközben tényleg mesék sora él a lapokon. Szülőházak, elveszett templom, egykori kastélyok elevenednek meg akkori fényükben a sorok nyomán. Az „időutazás” kifejezést használja előszavában (5. oldal) Majthényi László, a Vas Vármegyei Közgyűlés elnöke, és pontos a meghatározás, hiszen a történelem majd’ minden korszakában járhatunk a *Mesélő házak* között, mentén. Ahogy középkori épített emlékek sora, úgy Páger Antal és Karády Katalin is szereplője a könyvnek. (Előbbi a 182. oldalon, Pornóapátinál, valamint a 26. oldalon található, Bucsuról szóló fejezetben, utóbbi Chernelházadamonya „meséjénél”, a kötet 33. oldalán.)

A kiadványt fellapozva biztosan mindenki a számára személyes okokból fontos település nevét, oldalát keresi ki először: meggyőződik arról, hogy jól tudta-e a helyi krónikákból a faluja, városa nevezetességé-

nek, híres szülőttének történetét. Esetleg eszébe jut, hogy mi mindent kellene, lehetne még mesélni a településről. A következő lapozgatás aztán talán már véletlenszerű: amikor az olvasó a számára kevésbé ismert vasi területekre, településnevekhez lapoz, ott is talál kincset érő mesét, mondatokat. Rácsodálkozhat, hogy mennyire gazdag a vasi mikrotörténelem – és arra is, hogy annak milyen színes válogatását tartja a kezében.

„A múltban szomszédolunk” is egyes cikkekkel, hiszen a jelenlegi Vas vármegye északnyugati szelete az egykori Sopron vármegyéhez tartozott.

A *Mesélő házak*-sorozat erénye a helyszínelírások, a mesék hossza. Ez nyilván a napilapban való elsődleges közlésből adódik, és kiegyensúlyozottságot hoz a könyvvé lett összegzésbe: egy helyszín egy oldalt kap, és (kevés kivétellel) egy fotót. Frappáns és kényelmesen olvasható felosztás szerint lépegethetünk az időben Acsádtól Zsennyéig. Ezt erősíti a lapszélen vezetett ábécérend. Kaphatott volna akár időbeli rendezést is a mesék sora, akár a felidézett történelmi tartalom, akár a megjelenés alapján rendezve

időrendbe az írásokat, azonban áttekinthetőbb és színesebb így, a települések neve szerinti ábécérendben. Hogy pontosan mikor szerepelt a napilapban az írás, azt minden fejezetnél a cikk végén láthatjuk.

Érdeemes lapozni a kötetet a névmutató (278. oldaltól) mentén is – és ezzel illeszthető remekül a történelemoktatásba a kiadvány. Például Szent Márton nyomában éppen tíz „mesével” járhatunk, de Jules Verne, Dumas, Conan Doyle neve (171. oldal, „Olvasókör működött”, Őriszentpéter) is feltűnik.

Természetesen helyi arcképcsarnok körvonalazódik elsősorban az oldalakról – itt fontos hiánypótlásokat is tesz a könyvbe rendezett cikksorozat. Elég csak Esső Erzsébetet említeni: a magyar érem- és plakettművészet kevésbé ismert képviselője Jánosháza szülötte, akiről a 88. oldalon olvashatunk, az Erdődy–Choron-kastély mellett (87. oldal) második Jánosházi fejezetként „A kisplasztika mesternője” címmel.

És ha már címek: a napilapos „eredet” dicsérik a címadások, azok már önmagukban mesélnek. Néhány példa: „Foghúzás zsúpfedél alatt” (28. oldal, Cák), „A foglyok aranya” (80. oldal, Ikervár), „A felfedezők monográfusa” (111. oldal, Köcsk), „Utazó bűnözők egykor” (181. oldal, Pinkamindszent), „Törzsi szálláshely volt” (188. oldal, Rábagyarmat), „A molnár filológus fia” (248. oldal, Vámoscsalád), vagy „Angolkertek varázslója” (258. oldal, Vassurány).

Találunk fejezeteket, amelyek nagy ívű, egész településre szóló történetet mesélnek, ilyen például az „Olaszok faluja”, Olaszfa (163. oldal). És vannak olyan oldalak, amelyek egyetlen dátumból kiindulva hívnak időutazásra, ilyen Nyőgér tűzvésze 1935. július 29-én (162. oldal, „Tűzvész rázta meg a falut” címmel).

A 250. oldalon, Vasalja fejezeténél („A költészet kis háza” címmel) találjuk az alábbi kezdősorokat:

„Országos hírvű tudósokról, népszerű művészekről, színészekről sokak számára talán váratlanul, de gyakran kiderül, hogy őseik révén vasi származásúak.” Ez a gondolat talán nemcsak Vasalja meséjéhez illik, de lehetne az egész kötet, a cikkgyűjtemény bevezetése.

A sokszorosan is rendszerezett tartalommal, a színes és frappánsan megírt mesékkel a lokálpatrióta vasiak büszkesége kell legyen a *Mesélő házak*, és bizonyára vannak még mesét mondó falak szerte a vármegye 216 településén. Reméljük, azokat a meséket is olvashatjuk majd.

Bakos Ágnes

Kulcsár László – Mesterházy Attila – Keszei Balázs – Király Gergely – Balogh Lajos: Vas megye védett növényei

SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, SZOMBATHELY–SÁRVÁR, 2022. 565 P.

Az első növény, az erdélyi hérics (*Adonis transsylvanica*) faji szintű védetté nyilvánítására 1971-ig kellett várnia a hazai természetvédőknek. A dátum sokkalóan késői, hiszen joggal hihetnénk, hogy abban az országban, ahol Kaán Károly már az 1930-as években lefektette az intézményesített természetvédelem alapjait, az élővilág védelmének eszméje jóval korábban gyökeret vert. Sajnos nem így történt. Nemzedékek kitartó munkája és állhatatossága kellett ahhoz, hogy a hazai természetvédelem arra a szintre fejlődjön, amire joggal lehetünk napjainkban is büszkéek.

Ebben a munkában Vas megye természetkutatói úttörő módon jártak az élen: Horváth Ernő és Jeanplong József már 1962-ben számba vette a megye ritka és védelmet érdemlő növényeit: 115, napjainkban zö-

mében védett fajt soroltak fel. Csapody István és Szodfridt István 1970-ben közölte a védelemre érdemes növénytársulások listáját. Az 1960–1970-es években számosan sürgették a védendő növényfajok jegyzékének összeállítását. Végül az 1982. évi 4. számú, a természetvédelemről szóló törvényerejű rendelet nyomán nyílt mód a hazai állat- és növényfajok jogszabályban rögzített védelmére.

Csapody István tollából ugyanebben az évben látott napvilágot a *Védett növényeink* című könyv, amelynek 25 ezer példánya rövid idő alatt elfogyott a boltokból. A könyv értékét és szépségét növelte Csapody Vera 70 színes akvarellje és Vajda Ernő, illetve Vajda László 72 növényfotója is. A könyv sikere a magyar társadalom téma iránt érzett fogékonyságát is bizonyította.

A hazai botanikusok színe-java vett részt abban a majd nyolc évig tartó adatgyűjtésben, növényfotózásban, amelynek gyümölcseként 1999-ben, Farkas Sándor szerkesztésében megjelent a *Magyarország védett növényei* című nagyszabású munka. A könyv a törvény erejével védett összes, több mint 500, hazánkban előforduló növényfajt ismertette részletes alaktani leírással, élőhelye és elterjedése bemutatásával, színes fényképpel illusztrálva.

Úgy tűnhetett, ezzel az utóbb említett két munkával hosszabb időre lezárult a hazai védett növényfajokat bemutató projektek sora. Vajon mi készítetett mégis öt, a Nyugat-Dunántúlon dolgozó botanikust, hogy 560 oldalas kiadványban bemutassák Vas megye védett növényeit?

A hazai növényvilág védelméről jogszabályok rendelkeznek, amelyek bár megadják a szükséges keretet, de önmagukban nem elegendők. Védett növényeink (és állatfajaink) fennmaradása rajtunk is múlik. A természet értékei iránt érzett felelősség érzése azonban nem velünk születik, azt elsősorban

az oktatásnak, a környezeti nevelésnek, a szülői példamutatásnak kell kialakítani. Sajnálatos, hogy ez a felelősség a magyar társadalom nagyon kicsiny hányadára jellemző, és csak nagyon lassan formálható a kívánatos irányba. Ezért minden olyan mozgalmat, programot, kiadványt üdvözlünk, amely részt vesz a tudatformálásban, és hozzájárul természeti környezetünk védelméhez. Alapvető érdekünk, hogy lehetőleg minden magyar állampolgár megismerje természeti értékeinket, a kíméletre szoruló fajokat és élőhelyüket.

Vas vármegye növényvilágának gazdagsága évszázadok óta botanikusok generációit vonzotta és vonzza napjainkban is. Hála a nagynevű elődök munkásságának, a terület átmeneti jellegéből fakadó florisztikai (és faunisztikai) sokszínűsége jól dokumentált, és a Savaria Múzeum gyűjteményei a vármegye területéről származó bizonyító pél-

dányok őrzésével a hitelesség alapjait is megteremtik.

Az öttagú szerzői kollektíva a bevezető fejezetek után 296, Vas vármegyében előfordulási adattal bíró, törvényileg védett növényfajt mutat be a megszokott, jól bevált tagolás szerint: alaktani leírás, élőhely, elterjedése és hazai előfordulása, vasi előfordulása, veszélyeztetettsége és védelme, vonatkozó irodalom. Az egész oldalt kitevő ismertetést elterjedési ponttérkép és fénykép teszi látványossá.

A 296-os szám akár megelégedettséggel is eltölthet bennünket, lám, a vármegye milyen kedvező természetvédelmi helyzetben van. A valóság azonban kiábrándító! A terület növénytakarójának átalakulása kedvezőtlen tendenciát mutat, az élőhelyek leromlása, degradációja nagymértékű. Természetes és természetközeli élőhelyek már szinte csak a védett, illetve a Natura 2000-es területeken fordulnak elő. Ezzel párhuzamosan, a legtöbb védett növényfaj állománya, illetve egyedszáma csökkenő tendenciát mutat, számos védett növényfaj tűnt el a vármegyéből, és kritikusan alacsony egyedszámuk miatt további fajok kipusztulásával kell számolnunk. Tíznel több faj csak Vas vármegyében fordul elő az országban, így eltűnésükkel a magyar flóra is szegényedik. Valljuk be, a jövőképp riasztó.

Reméljük, hogy a *Vas megye védett növényei* könyv is részt vállal abban a tudatformálásban, hogy minden élőlényre egyenrangú félként tekintsünk, legyen az állat, növény vagy gomba. A könyv látványos kivitelle, az áttekinthető oldalkép és a letisztult tipográfia nagyban hozzájárul, hogy az olvasó élvezettel forgassa lapjait, és szinte észrevétlenül legyen szerető rabja a növényvilág szépségeinek. Nem véletlenül írt a botanikáról a 18. század nagy természettudósa, Carl Linné úgy, mint szeretetre méltó tu-

dományról (*scientia amabilis*). Engedjük, hogy mi is a könyv hatása alá kerüljünk, és ha már megfogalmazódott bennünk az élővilág sorsa iránti felelősség apró szikrája, ne legyünk restek, és mindennapi cselekedeteinkkel is tegyünk azért, hogy unokáink is gyönyörködhessenek ebben a csodás világban!

Köszönet a szerzőknek és a kiadónak, hogy a Vas vármegye természeti értékei iránt érdeklődők újabb, tetszetős könyvvel gazdagodtak.

Jelen recenzió szerzője ugyanakkor abban is bízunk, hogy a példán felbuzdulva, a vármegyében dolgozó zoológusok hasonló formában összeállítják a vármegye területről ismert védett állatfajok atlaszát!

Vig Károly

Gibba Edit: Csak alkatárgy vagy áldozat... Vas vármegye és Burgenland 1920–1940

(SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ,
SZOMBATHELY, 2020. 399 P.)

2023. április 18-án mutatták be a szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtárban Gibba Edit három éve megjelent, Vas vármegye és Burgenland két világháború közötti időszakát bemutató kötetét.

A könyvbemutatót moderáló dr. Baráthné Molnár Mónika, a Berzsényi Dániel Könyvtár igazgatója előljáróban elmondta, hogy Gibba Edit „Szemlélődni és a szemlélt igazságot továbbadni” címmel emlékezetes előadást tartott 2019-ben a megyei könyvtárban, amikor – édesanyja gyerekkori naplóira építve – a szombathelyi domonkos leányoktatás 1905 és 1945 közötti történetét vázolta fel.

Gibba Edit eredetileg orvosnak készült, végül történészként az ELTE Bölcsészettu-

dományi Karán szerzett diplomát. Eisenstadtban írta meg PhD-dolgozatát, majd Mádl Ferencnél volt akadémiai ösztöndíjas. Sill Ába Ferenc és Márfi Gyula indíttatására kezdett el a két világháború közötti időszakokkal foglalkozni. A *Csak alkutárgy vagy áldozat...* című kötetet maga a nyugalmazott veszprémi érsek ajánlotta az érdeklődők figyelmébe: dr. Márfi Gyula méltatta Gibba Edit nyolc évig tartó, négy nyelven (angolul, németül, magyarul és latinul), hét helyszínen folytatott kutatómunkáját, de beszélt a könyvbemutató közönségének a trianoni szerződés történetéről, tartalmáról, a magyarországi kisebbségek helyzetéről is.

Bernhard Weinhäusel, a kismartoni Egyházmegyei Múzeum igazgatója felesége, dr. Weinhäusel-Farkas Ildikó tolmácsolásában arról beszélt, hogy mennyi kihívással kellett az újonnan megszervezett Burgenland tartománynak szembenéznie az első világháború után – ki kellett alakítani a terület saját identitását, gazdasági életét, hagyományait –, s egyúttal megköszönte a szerzőnek, hogy a magyar mellett az osztrák politikai folyamatokat is kutatta.

Gibba Edit még a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíjasaként kezdett vizsgálni a témában, amiből 1995-ben egy 186 oldalas munka jelent meg a Savaria University Pressnél *Pártpolitikai és közgazdasági viszonyok Vas vármegyében és Burgenlandban az 1920-as, 1930-as években* címmel. Ennek tartalmát bővítve készült el a *Csak alkutárgy vagy áldozat...* című kötet. A kemény táblás, 399 számozott oldalt tartalmazó mű négy fejezetből áll. A Bevezetésben az első világháború végén történt európai változásokról, Magyarország 1919–1920-as belpolitikai helyzetéről, valamint a trianoni békeszerződésről kapunk összefoglalást, illetve itt olvashatjuk Wilson elnök 14 pontját angolul és magyar fordításban. A 2. fejezet „A történelmi Vas vármegye az I. vi-

lágháború után” címet viseli. Ebben először az 1921. évi Anschlussról – azaz: a ma Burgenlandnak nevezett térség Ausztriához csatolásáról – és ennek előzményeiről olvashatunk: a nemzetközi fejleményekről éppúgy, mint a rövid életű Lajtabánságról. A 2. alfejezetben a szerző bemutatja Burgenland két legjelentősebb politikai pártját: a nagynémet pártot és a keresztényszocialistákat, majd az első tartományi kormányt, de Burgenland székhelyének kérdését is boncolgatja a korabeli politikai álláspontok ismertetésével.

A „Politikai pártok és hatalmi egyensúly” címet viseli a 3., egyben legterjedelmesebb fejezet. Ennek bevezetőjében IV. Károly 1921. októberi visszatérési kísérletétől az 1922-es választásig tartó időszak magyar belpolitikai eseményeiről olvashatunk, részletesen Bethlen miniszterelnök Vas megyei korteskörútjának eseményeiről és az ott elhangzottakról. A 2. alfejezet témája Nyu-

gat-Magyarország és a Burgenland-kérdés, a 3. alfejezet („Korszerű, működőképes köz-igazgatás”) pedig a vármegyék igazgatásának átszervezéséről szól az 1932-es országgyűlési választásig bezárólag. A 3. fejezet utolsó alfejezetében az 1930-as évek belpolitikai jelleményeivel ismerkedhetünk meg.

A „Schattendorf után” címet viseli a kötet utolsó, Burgenlandról szóló fejezete. A cím arra utal, hogy a nagymartoni járásban a magyar nevén Somfalunak hívott Schattendorfban 1927. január 30-án tűzpárbaj zajlott, melyben egy Schutzbund-tag és egy falubeli kisgyerek meghalt. A bíróság felmentő ítélete belpolitikai válságot, zavargásokat okozott Ausztriában. Ezzel megindul egy fokozatos jobbratolóadás, ami a parlamentáris kormányzás megszűnését, a tartományok önállóságának felszámolását, a hivatásrendi állam kiépülését eredményezte. Azonban ez csak átmeneti időszak volt Ausztria történetében, hiszen a hitleri Németország 1938 tavaszán bekebelezte az országot, Burgenlandot pedig két *gauba*, Niederdonauba és Steiermarkba olvasztották be.

Végezetül a szerző tíz pontba foglalt összefoglalást ad a leírtakról, amiben nagy hangsúlyt fektet a két ország közt felosztott egykori Vas vármegye eltérő (bel)politikai és pártviszonyainak összehasonlítására.

A kötet következő része a források felsorolása – itt sajnos hiányoznak a pontos levéltári hivatkozások. Nagyon gazdag viszont a szakirodalom-jegyzék: jogi szakmunkák, belpolitikai témájú kötetek, tanulmányok, országos és regionális sajtótermékek sorakoznak a listában, majd külön olvasható a Burgenlandra vonatkozó szakirodalom és az áttekintett burgenlandi lapok listája. Számos osztrák újság címlapképe is bekerült a fejezetbe, bár ennek lényegi funkciója nincs.

Ezt követi az 5. fejezet „Forrásközlés. Trianon másképp...” címmel. Itt fontos egyházi dokumentumokat ismerhetünk meg a szombathelyi és a győri egyházmegyék területének elcsatolása kapcsán. Ezt követően azonban a szerző „sokat akar markolni”: gróf Mikes János megyéspüspök és XI. Pius pápa családi életéről éppúgy közöl információkat, mint Apponyi Geraldine albán királynéről, ezek viszont Vas vármegye és Burgenland történetéhez nem kapcsolódnak. Nemes gesztus azonban a szerző részéről, hogy a kötet végén felsorolja a szakmai mentorait, kutató- és publikációs munkájának támogatóit.

Összegzőként elmondható, hogy Gibba Edit terjedelmes munkája az első világháború végétől az 1930-as évek végéig összehasonlítja a csonka országban maradt Vas vármegye és az elcsatolt, új tartományra szervezett Burgenland belpolitikai életét. Gazdag, többnyelvű forrásbázisra épít – ez a burgenlandi viszonyok ismertetésénél elengedhetetlen. További pozitívuma a könyvnek az illusztrációként felhasznált rengeteg korabeli fotó, ám ezek fellelhetőségéről csak a kötet 389. oldalán találunk információt. (Szerencsésebb lett volna mindegyik képnél feltüntetni.) Sajnos hiányzik a könyv elején bemutatott térképek forrása. Kissé zavaróak az egymondatos bekezdések, túlságosan szétördelik a mondanivalót. Kár ezekért a hibákért, mert egyébként ízléses kivitelű, jól olvasható betűmérettel írt, illusztrációkkal és kiemelésekkel gazdagon tagolt, fontos témáról szóló kötet született. A szerző jelenleg a német nyelvű kiadás előkészítésén dolgozik, amely tervei szerint a felsőoktatásban is használható segédkönyv lesz.

Kuglics Gábor

LÁSZLÓ BALLÓ:
DAS BAROCK UNGARISCH

Das Barock darf nicht etwas Anderes in Ungarn bedeuten, wie in der ganzen Welt. Das Barock bedeutet das Universum der Künste aus dem 17. Jahrhundert für die ganze Welt, das große Stilzeitalter, das 1715 zu Ende geht. Wenn das Wort Barock auch auf die ungarischen Künste aus dem 18. Jahrhundert gesetzt wird, noch auch auf die erste Hälfte des 19. Jahrhundert, werden dadurch unsere Sprache und Kultur in Auge der Welt ungläubwürdig; es wird daheim für ewig Störungen als in dem Kreis der Kunsthistoriker, auch in dem der Interessenten für die Wissenschaft und Kulturgeschichte verursachen. Als erster Schritt für die Auflösung der Lage soll der Begriff des klassifizierenden Spätbarocks aus unserer Kunstgeschichte gelöscht werden, da bereits auch die Benennung sinnlosen Widerspruch enthält und das Barock das Überleben des nicht existierenden 18. Jahrhundert verkündet. Danach soll eine neue korrekte, sich der westlichen Ordnung in völligem Maße richtende Stilperiodisierung errichtet, dann allgemein bekannt gemacht werden. In Zusammenhang damit soll die äußeren zu den einzelnen Perioden gehörenden Zeichen, zu den Stilelementen gehörenden Elemente, Dekorationsordnung und deren bezeichnende und eigenartige Ornamente allgemein bekannt werden. In Kenntnis deren wird der Übertritt leichter. Die falschen Datenlieferungen, die unbegründeten und unerklärbaren Definitionen werden aufgehoben, mit deren Hilfe sich unsere Gelehrte im ungarischen kunstgeschichtlichen Chaos bemühten miteinander nicht zusammenhörenden Begriffe, Zeitalter, Perioden, Stilelemente und die sich darauf beziehende kunstgeschichtliche Erscheinungen, Produkte ineinander ein-

zufügen. All dieses kunstgeschichtliche Chaos kann darauf zurückgeführt werden, daß die bildenden Künste in unserem Unterricht in unverhältnismäßigem Übergewicht vorhanden sind, während dessen die Stilistik völlig in Hintergrund gedrängt wird, die im Bereich der Architektur und der bildenden Künste zur Geltung gebracht wird. Die Welt der Verzierungen ist ein genauer, unentbehrliche Wegweiser dazu, um die Charakteristika und die zeitliche Lage von je einem künstlerischen Stilelement im Ganzen der Kunstgeschichte zu definieren.

VIRÁG CZITA:
RAUMKONZEPTIONEN DER LYRIK
DER ZEITSCHRIFT ÚJHOLD

Im Beitrag werden sämtlichen Verfasser und Gedichte der Zeitschrift Újhold (1946-1948) aus raumpoetischem Aspekt unabhängig von ihrer Position im literaturgeschichtlichen Kanon untersucht. In der Analyse wird auf die Wichtigkeit der Untersuchung der Raumdarstellung bzw. auf die der Vergleichung der verschiedenartigen Aspekte hingewiesen. Die Interpretation gelangt aus dem Vergleichungspunkt der äußeren, inneren und mentalen Räume, Richtungen und Grenzgebieten (intermediäre Zustände, Platzwechsel) sowie die Interpretation aus der sprachlichen Annäherung bis zur Vorweisung der einzelnen gemeinsamen Charakteristika, zur Errichtung der Raumtypologie der Zeitschrift Újhold.

RICHÁRD INZSÖL:
GYÖRGY (II.) FESTETICS,
DER PATRONATHERR

Seit dem 19. Jahrhundert findet man bereits weniges Beispiel auf eine von einem Patronatsherr gegründete Pfarrei in der ungarischen Kirchengeschichte. Zu den erfrischenden Beispielen gehört der Fall der Familie Festetics. Judit Sallér, die Ehegattin des das Georgikon gegründeten ungarischen Aristokrats, György (I.) Festetics ersuchte in ihrem Testament die Gründung der Pfarrei zu Szenttamás (heute Püspökmolnári). Ihr Wunsch wurde von ihrem Sohn, László erfüllt, jedoch das Enkelkind György (II.) war, der das Institut zu sehr musterhaft umgestaltet und betätigt hatte. All dies ist durch ihren festen Glauben, Engagement zu erklären. Es ist kein Zufall, daß, als er öffentliche Laufbahn einschlug und der Herrscher ihn, 1860 zu stellvertretendem Obergespan des Komitates Vas ernannte, würdigte Ferenc Szenczy, der Bischof zu Szombathely langwierig seinen in vieler Hinsicht dem materialistischen Zeitgeist entgegenwirkenden festen Glauben, seine ständigen materiellen Donationen, Hilfsbereitschaft. Sein Engagement und Bestrebungen illustrieren die im Diözesanarchiv auffindbaren Dokumente, die in dieser Form das erste Mal veröffentlicht, verarbeitet werden. Seine Patronatstätigkeiten wurden von seiner Witwe und seinem Sohn, Tasziló (III.) fortgesetzt.

ATTILA KATONA:
MINISTER DER REPRÄSENTATION.
GRAF GYÖRGY FESTETICS ALS
MINISTER UM SEINE PERSON IN DER
ANDRÁSSY-REGIERUNG

In der im Februar 1867 gebildet werdende Andrassy Regierung wurde György (II.) Festetics der Minister um die Person des Königs. Bis er sich bis Mai 1871 im Amt befand, kritisierte ihn die zeitgenössische Presse, mal ihn selbst, mal die Notwendigkeit seines Ministeriums. Er entwickelte nach außen vor allem den Schein, daß er die Namensänderungen, die Adelsverleihungen, bzw. die unendlich scheinenden Vorlegungen der Auszeichnungen abwickelt. Festetics, der noch früher gute Beziehungen mit den höchsten Kreisen am Hof, sogar mit der herrschenden Familie spielte, hatte in Wahrheit eine bestimmte, durch anders nicht ergänzende Rolle im Ausbau des Vertrauens und dessen kontinuierlicher Aufrechterhaltung. Die Regierung hatte eine sichere politische Unterstützung im Abgeordnetenhaus, in der Gesellschaft jedoch unsicher. In solchen Umständen war die Existenz der sicheren Kontakte mit dem Hof lebenswichtig. György (II.) Festetics verrichtete die Arbeit hinter den Kulissen derart, um die Position von Andrassy ständig zu verstärken. Dadurch erhöhte sich nicht nur die Laufbahn „des schönen gehängten Menschen“ nach 1871, sondern er wurde gemeinsamer Außenminister. Die Gruppe der an dem Ungartum enger, starker hängenden Aristokraten konnten einen größeren Einfluß auch im Reich erwerben.

GÁBOR KUGLICS:

Im Beitrag wird das Verhältnis des Grafen György (II.) Festetics und seiner Familie zu ihrem Wohnort, dem Molnári (heute Püspökmolnári) vorgelegt. Den hiesigen Besitz erhielt István Sallér 1744 von Maria Theresien. Sein Enkelkind, Judit Sallér wurde zu Ehegattin von György (I.) Festetics. Sie waren die Großeltern von György (II.) Festetics. Wir können die hiesigen gutherrlichen Einkommen ab 1848, die die einheimische katholische Schule fördernde Tätigkeit der Familie aus den 1870-1880er Jahren kennenlernen. Ihr Wohnort war das doppelstöckiges Schloß, das von der vom ihrem Ehemann gescheidet lebende Judit Sallér umbauen, und György (II.) Festetics erweitern ließ. Wir können sowohl in die einzelnen Räume als auch in den Schloßgarten einblicken. Zuletzt können wir dann über die Bestattung von György (II.) Festetics und seiner Ehegattin Eugénia Erdódy lesen, bzw. auch übers Nachleben ihres Grabsteines und Gedächtnisses.

MIKLÓS NAGY:

„GLORIA UND ZUM KÖRPERLICHEN
UND SEELISCHEN BESTEN DER
SÁRVÁRER“. ZUM BEITRAG DER
RÖMISCH-KATHOLISCHEN
KNABENSCHULE ALS KAISERLICHE
UND KÖNIGLICHE FÜRSTLICHE
STIFTUNG

In Sárvár wurden vom Eigentümer der Herrschaft, Franz V. Habsburg-Estei, Herrscher in Modena zwei Volksschulen gegründet. Im vorliegenden Beitrag wird aus der Geschichte der römisch-katholischen Knabenschule von der Gründung (1875) die erste Periode bis zum Ende des Schuljahres vorgelegt. Wir können über die Entstehung, die Einweihung, das Gebäude, die ersten Lehrer, unter ihnen durch seine

Tätigkeit hervorragender Direktor, György Barabás lesen. Sie wurde durch die Verstaatlichung 58 Jahre später denn aufgehoben, im Gebäude ist aber auch heute eine Lehranstalt mit christlichem Geist, die Szent László Katholische Volks- und Hauptschule tätig.

FERENC SÁGI:

DIE VERWÜSTUNG VON CSEPREG 1621

Vor mehr als 400 Jahren kam es in der Siedlung Csepreg zu traurigem Ereignis. Das blühende westungarische evangelische Zentrum wurde von den Truppen von Ferdinand II. Habsburg besetzt und zerstört. Hauptsächlich im Laufe der Angriffaktionen wurde mehr als 1200 Personen – teils Soldaten, in größerem Teil bürgerliche Personen – ermordet. Das Gemetzel und die Verwüstung wurde am ausführlichsten von einem in dem Marktflecken lernender Schreiber mit unbekanntem Namen als Augenzeuge verewigt. Im Beitrag wird nicht nur die historischen Ereignisse vor der Belagerung analysiert, es wird ausführlich die Zerstörung von 15-16. Jahrhundert der Siedlung bekannt gemacht.

LÁSZLÓ BALLÓ:
THE BAROQUE IN HUNGARY

The Baroque must mean no more in Hungary than it does throughout the world. For the whole world, the Baroque represents the universe of art in the 17th century, the great stylistic era that ended in 1715. If we apply the word Baroque to the Hungarian arts of the 18th century, and even to the first half of the 19th century, our language and culture will become discredited in the eyes of the world, and will cause confusion in Hungary forever, both among art historians and those interested in this science and cultural history. The first step in resolving this situation is to remove the notion of classicizing late Baroque from our art history because the term itself contains a meaningless contradiction and proclaims the survival of the Baroque of the 18th century, which in reality does not exist. We must then establish and publicize a new stylistic distinction, fully in line with the Western order, and in this context describe the external features, the elements, the decorative order, and its characteristic and specific ornamentation that are inseparable from each age or period. Knowing this, the transition will be easier, and the incorrect data, the unfounded and unintelligible formulations, with the help of which our scholars have tried to fit together unrelated artistic concepts, eras, periods, styles, and the art historical phenomena and works representing them, in the chaos of Hungarian art history, will cease. All this chaos in Hungarian art history can be traced back to the disproportionate predominance of the fine arts in our art education, while stylistics, which is applied to architecture and applied arts, is completely marginalized. And yet the world of decorations is an accurate and indispensable

guide in defining the characteristics of an artistic style and its place in the history of art as a whole.

VIRÁG CZITA:
CONCEPTS OF SPACE IN THE LYRICS
OF THE ÚJHOLD MAGAZINE

The study examines all the authors and poems of the Újhold magazine (1946-1948) from a spatial-poetic point of view, regardless of their position in the literary-historical canon. The analysis highlights the importance of examining spatial representation and comparing different perspectives. From the point of reference of the external, internal, and mental spaces, directions, and boundaries (intermediate states, changes of place), as well as from the linguistic approach, the interpretation reaches the point of showing the common features of the poems published in Újhold, and the establishment of the space typology of the Újhold magazine.

RICHÁRD INZSÖL:
GYÖRGY II FESTETICS,
THE PROTECTOR PATRON

From the 19th century onwards, there are few examples of parishes founded by patrons in Hungarian church history. Among these refreshing exceptions is the case of the Festetics family. In the will of Judit Sallér, the wife of the Hungarian lord who founded the Georgikon, György I Festetics asked for the establishment of the parish of Szenttamás (today Püspökmolnári). His will was fulfilled by his son László, but it was his grandson, György II, who transformed this institution and ran it in a truly exemplary manner. This can be explained by his strong Christian faith and commitment. It is no coincidence that when he

entered public life and was appointed by the emperor as the deputy of Vas County in 1860, at the inauguration of the county, Ferenc Szenczy, Bishop of Szombathely, praised at length his strong faith, which in many respects defied the materialistic spirit of the time, and his continuous financial donations and helpfulness. His dedication and efforts are well exemplified by the documents found in the Szombathely Diocesan Archives, which are being published and processed in this form for the first time. His widow and his son, Tasziló II, continued his duties as protector patron.

ATTILA KATONA:
MINISTER OF REPRESENTATION.
COUNT GYÖRGY FESTETICS AS
A MINISTER IN THE ANDRÁSSY
GOVERNMENT

In the Andrassy Government that was formed in February 1867, György II Festetics became the minister in charge of the King's person. While in office until May 1871, he was often criticized by the press of the day, both for himself and for the need for his ministry. To the outside world, the only thing he seemed to be doing was to carry out name changes, nobility donations, and the seemingly endless number of recommendations for decorations. In fact, Festetics, who had already been well connected with the highest court circles, and even with the royal family itself, played a decisive and irreplaceable role in building and maintaining trust. The government had secure political support in the House of Representatives, but uncertain support in society. Under these circumstances, it was vital to have a secure court connection, and the behind-the-scenes work was carried

out by György II Festetics, who strengthened Andrassy's position throughout. This not only allowed the "handsome hanged man" to elevate his political career after 1871, becoming a joint foreign minister, but also to gain greater influence in the empire among a group of aristocrats with stronger ties to Hungary.

GÁBOR KUGLICS:
GYÖRGY FESTETICS AND HIS FAMILY

The paper describes the relationship of Count György II Festetics of Tolna and his family to their place of residence, Molnári (today: Püspökmolnári) in Vas County. The estate was donated to Maria Theresa in 1744. His granddaughter Judit Sallér became the wife of György I Festetics; they were the grandparents of György II Festetics.

We can learn about the Festetics family's landowner's income here in 1848 and the family's support for the local Catholic school in the 1870s-80s. Their residence was the multistoried mansion built in the 18th century, which was rebuilt by Judit Sallér, who was separated from her husband, and extended by György II Festetics. We can also take a look at some of the rooms of the castle and the castle garden. Finally, we can also read about the funeral of György II Festetics and his wife Eugenia Erdődy, their grave, their castle and their memory.

To the study by Miklós Nagy, "...for the glory of God and the physical and spiritual benefit of the people of Sárvár..." – for the Archduke Foundation Roman Catholic School for Boys of Sárvár.

During the dualism period, the owner of the estate, the Ferenc V Habsburg-Estei of Modena, founded two elementary schools in Sárvár. This study presents the history of the Roman Catholic School for Boys from its foundation (1875) to the end of the first school year 1889/1890. We can read about the founding of the school, its inauguration, the building, the first teachers, including the outstanding director György Barabás. Although it was discontinued by nationalization 58 years after it was handed over, the building is still home to the St László Catholic Primary School, an institution with a Christian spirit.

FERENC SÁGI:
THE SACKING OF CSEPREG IN 1621

More than 400 years ago, sad events took place in Csepreg: The troops of the German-Roman Habsburg Emperor Ferdinand II and King of Hungary invaded and destroyed the flourishing Lutheran center of Western Hungary. More than 1,200 people – some soldiers, most of them civilians – were murdered, mainly in the course of the war. The 1621 massacre and sacking in Csepreg was recorded in the most detailed manner by an unknown student who was studying in the town. The study not only analyses the historical events that preceded the siege, but also describes in detail the devastation of Csepreg and even presents the history of the settlement in the 15th and 16th centuries.

SZERZŐINK

DR. BARISKA ISTVÁN (1943)
történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg

BÍRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár,
Szombathely

KUGLICS GÁBOR (1976) történész,
helytörténeti kutató, Püspökmolnári

SÁGI FERENC (1948) ny. könyvtáros,
helytörténész, Csepreg

NAGY MIKLÓS (1972) tanár,
helytörténeti kutató, Sárvár

CZITA VIRÁG (1999) hallgató, ELTE
Berzsenyi Dániel Pedagógusképző
Központ, magyar–történelem
osztatlan tanárképzési szak,
Szombathely

DR. KATONA ATTILA PHD (1958)
egyetemi docens, ELTE Savaria
Egyetemi Központ

ENZSÖL RICHÁRD (1978) plébános,
segédlevéltáros

CSISZÁR ZOLTÁN (1956) okleveles
gépész szakmérnök, Veszprém

BALLÓ LÁSZLÓ (1953) író, költő,
művészeti kutató, Szombathely

PROF. DR. VIG KÁROLY (1960)
tudományos igazgatóhelyettes,
Savaria Múzeum

BAKOS ÁGNES (1982) televíziós
szerkesztő-riporter, újságíró,
művelődésszervező